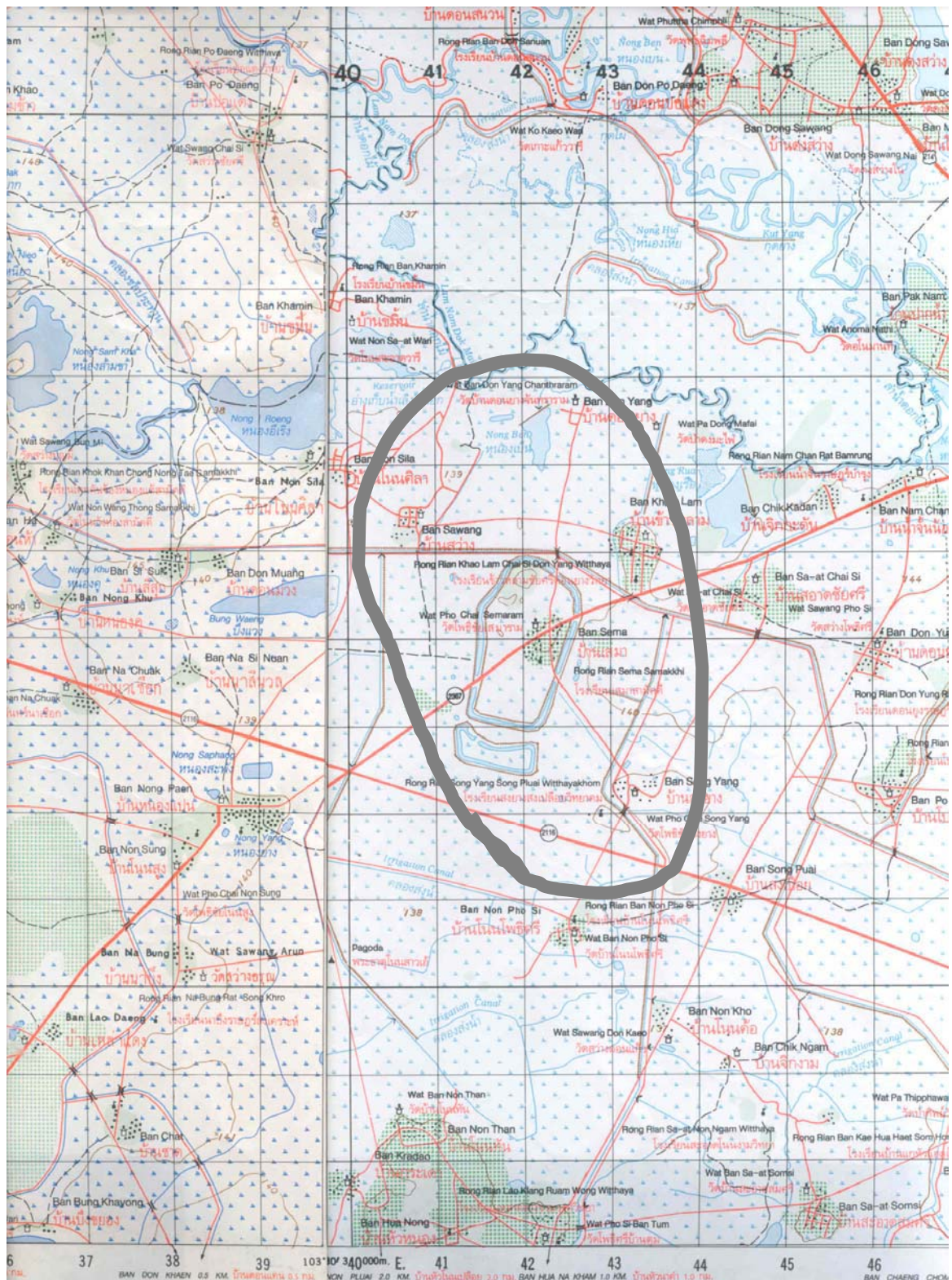

สำหรับการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับภูมิศาสตร์ในท้องถิ่นเสมอที่สัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานของแต่ละบ้าน ทำให้เราสามารถจำแนกพื้นที่ทางธรรมชาติของท้องถิ่นได้เป็น 5 พื้นที่คือ

1. พื้นที่โคก หรือ โนนที่เป็นเมืองหรือมีแหล่งอารยธรรมมาก่อน
2. พื้นที่โคก หรือ โนนที่มีต้นไม้ใหญ่มากมาย
3. พื้นที่ราบลุ่มที่ใช้เป็นที่นา
4. พื้นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงริมฝั่งแม่น้ำ
5. พื้นที่ราบลุ่มใกล้หนองน้ำ
6. พื้นที่ทาม หรือบึงที่เป็นพื้นที่ทางการหาอยู่หากิน

ตารางที่ 3.1 แสดงลักษณะของชุมชนภายในท้องถิ่นคอนสวรรค์โดยแบ่งตามลักษณะทางภูมิศาสตร์

ลักษณะของชุมชน	ชุมชน	คำอธิบาย
ชุมชนที่ตั้งอยู่บนที่โคกหรือโนน	บ้านเสมอ	เป็นชุมชนที่ตั้งบ้านบนโนนที่อยู่ในพื้นที่คูเมืองเดิมมาก่อนแต่การตั้งบ้านจะไม่ซ้อนทับกับพื้นที่โนนสูงที่หลงเหลือพื้นที่ทางโบราณคดี
	บ้านข้าวหลาม	เป็นชุมชนที่ตั้งบ้านบนโนนที่มีต้นไม้ใหญ่ปกคลุมมากมาย และมีต้นข้าวหลามอยู่มาก อยู่ใกล้กับคูน้ำรูปสี่เหลี่ยมที่ชาวบ้านเรียกว่า “หนองสาครอง”
	บ้านสว่าง	เป็นชุมชนที่ตั้งบ้านอยู่ทางเหนือของท้องถิ่น บนโคกที่มีระดับความสูงรองลงมาจากโนนในพื้นที่เมืองฟ้าแดด
ชุมชนที่ตั้งอยู่ใกล้กับแม่น้ำชี	บ้านดอนยาง	เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ใกล้กับแม่น้ำชี
ชุมชนที่ตั้งอยู่บนพื้นที่ลุ่มหรือที่นา	บ้านสงยาง	เป็นชุมชนขนาดเล็กที่ตั้งอยู่ในที่ราบลุ่มใกล้กับหนองน้ำขนาดใหญ่ที่ชาวบ้านเรียกว่า “หนองนกพิด” ที่อยู่ทางใต้ของเมืองฟ้าแดด

รูปที่ 3.1 แผนที่แสดงขอบเขตของพื้นที่ศึกษาและลักษณะทางกายภาพของท้องถิ่นเสมา จังหวัดกาฬสินธุ์

3.1.1 ตำนานเมืองฟ้าแดดสงยาง

“โนนสาวเอ้มันไกลหลาย บ่ได้เป็นที่อยู่นางฟ้าหายดอก
เป็นที่เปลี่ยนเสื้อผ้า ผู้เข้าหาพระยาฟ้าแดดชุก
ไฟให้ลูกสาวอยู่ไกลหลาย”

จากหลักฐานทางโบราณคดี อาจารย์ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม เขียนไว้ในแหล่งอารยธรรมอีสาน กล่าวถึงพัฒนาการของเมืองฟ้าแดดว่า เป็นยุคร่วมสมัยของวัฒนธรรมทวารวดีหรือวัฒนธรรมมอญได้เจริญรุ่งเรืองเข้ามาในดินแดนอีสาน รวบรวมพุทธศตวรรษที่ 12 ซึ่งได้รับอารยธรรมอินเดีย เช่น การศึกษา การปกครอง และขนบธรรมเนียมประเพณี

พระอริยานุวัตร (อารีย์ เขมจารี)¹ ได้เรียบเรียงตำนานเมืองฟ้าแดดสงยางตามที่เล่าสืบต่อกันมาดังนี้ อดีตบริเวณแถบนี้มีพื้นที่เมืองตั้งอยู่สองเมืองคือ “เมืองเชียงโสม” ทางตอนใต้ลงมาคือ “เมืองฟ้าแดด” ซึ่งมีพญาฟ้าแดดครองเมืองอยู่ นอกจากนี้เมืองฟ้าแดดนี้ยังมีเมืองลูกหลวงที่เรียกว่า “เมืองสงยาง” ตั้งอยู่ทางตอนใต้เมืองหนึ่ง (ปัจจุบันคาดว่าเป็นบ้านสงยาง) ซึ่งเมืองดังกล่าวจะมีต้นยางสูงใหญ่ เมืองทั้งสองเลยมีชื่อเรียกต่อกันมาว่า “เมืองฟ้าแดดสงยาง”

ตามคำบอกเล่าว่ากันมานั้นบอกว่า เมืองฟ้าแดด ซึ่งมีพญาฟ้าแดดครองเมืองอยู่นั้นมีมเหสีชื่อ “จันทาเทวี” และมีราชธิดาชื่อนาง “ฟ้าหายด” หรือ “หายดฟ้า” ซึ่งเป็นพระธิดาที่มิ่งดงามมาก ตามคำบอกเล่าของพระอริยานุวัตร บอกว่า “พระยาฟ้าแดดได้สร้างปราสาทเสาเดี่ยวก่อด้วยศิลาแลง ตั้งอยู่กลางน้ำ (ปัจจุบันเรียกว่า “โนนสาวเอ้”) ให้พระนางฟ้าแดดแต่งตัว โดยมีองค์ทหารอารักษ์อย่างหนาแน่น” แต่ในคำบอกเล่าของศาสตราจารย์จันทสมบัตินั้นบอกว่า “พระอริยานุวัตร พุดบ่ถูก โนนสาวเอ้มันไกลหลาย บ่ได้เป็นที่อยู่นางฟ้าหายดอก เป็นที่เปลี่ยนเสื้อผ้า ผู้เข้าหาพระยาฟ้าแดดชุก ไฟให้ลูกสาวอยู่ไกลหลาย”

ต่อมาพญาจันทะราชเจ้าเมืองเชียงโสม (สันนิษฐานว่าปัจจุบันถูกเขื่อนลำปาวท่วมไปแล้ว²) เดินทางไป³ มาจนถึงเมืองฟ้าแดดเข้าจึงได้เห็นนางฟ้าหายดจึงได้ลักลอบเป็นสามีภรรยา กัน ต่อมาเมื่อมีการมาสู้ขอกันตามประเพณีแต่พญาฟ้าแดดโกรธมากจึง เกิดสงครามขึ้น พญาจันทะราชจึงขอความช่วยเหลือไปยังเจ้าผู้ครองนคร ซึ่งเป็นญาติได้แก่ พญาเชียงสง (แห่งเมืองเชียงสง) พญาเชียงสา (แห่งเมืองเชียงสา) พญาเชียงเคือ (แห่งเมืองเชียงเคือ) พญาเชียงซ้อย(แห่งเมืองท่างาม

¹ ธีรพงษ์ จตุรพาณิชย์. พระพิมพ์กันทรวิชัย นาคนู ฟ้าแดดสงยาง เมืองไพรพุทธศิลป์ทวารวดี. เมืองโบราณ.26(1): 94-101; มกราคม - มีนาคม 2543

² ตามคำบอกเล่าของคุณศาสตราจารย์จันทสมบัติ (อายุ 90 ปี)

³ จากการสัมภาษณ์คุณตา (อายุ 90 ปี) ผู้ที่ศึกษาประวัติหมู่บ้านเสมามาตั้งแต่สมัยเป็นครูเมื่อเกือบ 40 ปีมาแล้ว โดยคุณตาเล่าว่า “กรมศิลปากรว่าผิดไปหมด” จากการสัมภาษณ์ที่บ้านคุณตา วันที่ 24 สิงหาคม 2544

น้ำดอกไม้) เมืองเชียงยืน เมืองปัตตะนคร(สายบาตร) พญาสาบุตร(แห่งเมืองสาบุตรกุดกอก)⁴
แต่พญาฟ้าแดดมีความสามารถเรื่องการรบจึงชนะพญาจันทร์ราชและได้ฆ่าให้ตายเสีย ต่อมานางฟ้า
หายารู้เรื่องเข้าจึงเสียใจและตอมใจตาย พญาฟ้าแดดเสียใจมากจึงสร้างเจดีย์คำยาด (ปัจจุบันอยู่บ้าน
สว่าง มีลักษณะคล้ายเจดีย์สององค์ข้างกัน) เป็นที่เก็บอัฐิของทั้งสองร่วมกัน

ในการศึกษาเกี่ยวกับตำนานของเมืองฟ้าแดดนั้นนอกจากจะได้ทำความเข้าใจเกี่ยวกับ
เมืองฟ้าแดดเองแล้วยังทำให้ทราบถึง ความสัมพันธ์ของเมืองต่างๆในอดีตมากยิ่งขึ้น เช่น เมืองฟ้าแดด
กับเมืองสงยาง และเมืองเชียงโสม กับเมืองเชียงสง เมืองเชียงสา เมืองเชียง เมืองท่ากม่น้ำดอกไม้
เมืองเชียงยืน เมืองปัตตะนคร(สายบาตร) เมืองสาบุตรกุดกอก เป็นต้น และทำยนี้ทำให้เราทราบว่ายังมี
เมืองอื่นที่อยู่ในตำนานอีกเช่น เมืองเชียงเหียน เมืองศรีแก้วผกแว่น เมืองหงส์ เมืองหนองหาน เป็นต้น

3.1.2 ประวัติบ้านเสมา

**“แต่เดิมมีเสือตัวหนึ่งเข้ามากัดกินชาวบ้าน
นายพรานได้ออกไปล่าเสือดังกล่าวปรากฏว่า
เมื่อยิงเสือดายพบว่าเป็นเสือหางกุด (หางก้อม)
ชาวบ้านเปลี่ยนมาเรียกว่า “บ้านมะก้อม”**

“บ้านเสมา” หรือ **“เมืองฟ้าแดดสงยาง”** เดิมชื่อ **“เมืองฟ้าศรีแดด”** เป็นชุมชนที่มีมา
ตั้งแต่ก่อนประวัติศาสตร์ จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ซึ่งมีการขุดพบซากกระดูกมนุษย์สมัยก่อน
ประวัติศาสตร์ ใบเสมาหินทรายเกาะสลัก และซากโบราณสมัยทวารวดี ซึ่งต่อมาอยู่ภายใต้การปก
ครองของอาณาจักรขอม และเมื่ออาณาจักรขอมเสื่อมอำนาจลง เมืองน่าจะถูกร้างและมีการเข้าตั้งถิ่น
ฐานใหม่โดยกลุ่มคนไท – ลาว และมีการพำนักอาศัยมาจนถึงปัจจุบัน

ลักษณะของท้องถิ่นเสมาจะมี **“คูเมือง”** ล้อมรอบเมืองซึ่งมีความสำคัญมากเพราะ
เป็นปราการป้องกันไม่ให้น้ำไหลป่าเข้ามาท่วมเมือง เนื่องจากพื้นที่ทางทิศใต้มีความสูงมากกว่าทาง
เหนือของตัวเมือง น้ำจึงไหลจากทิศใต้ลงสู่ลำปาวทางทิศเหนือ⁵

ส่วนชื่อของบ้านเสมาแต่ก่อนนั้นไม่ได้ใช้ชื่อนี้ แต่เดิมที่เดิยมีชื่อว่า **“บ้านโพนม่วง”**
คุณตาสรวง จันทรสมบัติเล่าให้ฟังว่า **“แต่เดิมมีเสือตัวหนึ่งเข้ามากัดกินชาวบ้าน นายพรานได้ออกไป**

⁴ ส่วนเมืองเชียงเหียน เมืองศรีแก้วผกแว่น เมืองหงส์ เมืองหนองหาน ตั้งต้นเป็นกลาง

⁵ ธาดา สุทธิธรรม . เมืองเชิงจิตินิยม : เหตุในการกำหนดรูปแบบการวางผังชุมชน กรณีศึกษาในประเทศไทยและภาค
อีสาน. เอกสารบทความประกอบการสัมมนา การประชุมวิชาการสาขาการออกแบบและวางผังชุมชนเมืองและผังเมือง
ครั้งที่ 2 เรื่องเมืองภูมิภาค. 2544

เล่าเลียดังกล่าวปรากฏว่าเมื่อยังเลียดตายพบว่าเป็นเลียดหางกุด (หางก้อม) ชาวบ้านเปลี่ยนมาเรียกว่า **“บ้านมะก้อม”** ตั้งแต่นั้นมา ต่อมาพระครูธรรมดริกเห็นว่าบ้านมะก้อมมี **“ใบเสมา”** อยู่มาหลายเปลี่ยน มาชื่อ **“บ้านเสมา”** ในปี พ.ศ. 2484 ซึ่งตอนนั้นตาสำรวจ จันทรมบัตีเล่าให้เราฟังว่า “บ้านนี้ก็ยังบ่ทัน เจริญ เป็นบ้านน้อย ๆ มี 35 หลังคาเรือน ตอนนีเขานี้ไปอยู่บ้านอื่นหมด เพราะอดเพราะอยาก ไร่นา กีบ่างม เขาเลยอพยพหนีเหลือ 35 ครัวเรือน มีเด็กน้อย 63 คน”

“นากินาเก่าตั้งแต่สมัยโนนเก่าเจ้าของเก่าบ้านเก่าอยู่ที่นี่ แล้วพวกใหม่มาตั้ง **มาแทนบ้านแทนเมืองเขาชื่อ ๆ มาขึ้นอยู่เฮือนเอาโลด บ่ได้ปลูก คือสมัยมาตั้งเมืองอาศัยเป็นเมือง** กมลาไสย แต่ก่อนเจ้าเมืองเมืองนี้ก็อยู่เมืองกาฬสินธุ์ ลดตำแหน่งจากอุปฮาดมาเป็นราชวงศ์ เครียดให้ พญาสุนทร กาฬสินธุ์ เลยมาตั้งเมืองใหม่ตรงดงหมากขามเฒ่า พอมาตั้งใหม่ พวกชาวบ้านเก่าอยู่ที่นี่ บ่พอใจ เลยแตกบ้านแตกเมืองหนี ป่าเหื่อนป่าชาน ป่าเล้าข้าว ไร่นา ป่าไปอยู่ทางเมืองหมากมาย กับ บ้านดอนยานาง แล้วพวกนี้มาตั้งเลยให้ลูกน้องมาอยู่แทนเฮือนเขาแรกที่สุดของการตั้งบ้านมาอยู่บน เอนเลยเขาสร้างไว้ให้แล้ว สมัยก่อนมันมีเลขของไผของมัน นายใหม่มาเขาบ่พอใจเขาก็แตกหนีหมด แต่ก่อนบ้านเสมานี้ขึ้นกับจังหวัดมหาสารคาม แต่ก่อนจังหวัดกาฬสินธุ์ ถูกยุบไปรวมกับมหาสารคาม มาถอดสมัยนายสิงโตกับครูเอ็ดเป็นผู้แทน เขาเลยขอมาตั้งใหม่อีก แต่ก่อนก็เป็นจังหวัดกาฬสินธุ์ ละ ต่อมาถูกยุบ เลยมาขอตั้งอีกนี่แหละ”

จากประวัติหมู่บ้านที่คุณตาสำรวจเล่าให้เราฟังนี้ แสดงให้เห็นว่า ชื่อเดิมของหมู่บ้าน หรือบ้านจะเป็นการเรียกขานกันตามสภาพทางภูมิศาสตร์ที่มีลักษณะเด่นเพื่อการง่ายต่อการจดจำของคนภายในพื้นที่ ต่อมาเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงชื่อบ้านตามเหตุการณ์ที่สำคัญๆ ของพื้นที่ (เช่น การยิงเลียดหาง กุดตายในหมู่บ้าน) และในท้ายที่สุดก็เปลี่ยนมาเป็นชื่อเรียกหมู่บ้านที่เรียกตาม **“เอกลักษณ์”** ที่มีความชัดเจน เพื่อให้คนภายนอกท้องถิ่นสามารถจดจำพื้นที่ หรือมีจินตภาพต่อพื้นที่บ้านได้ง่ายยิ่งขึ้น ซึ่งในสาระในส่วนนี้ชี้ให้เห็นถึงวิถีคิดของคนในท้องถิ่นเกี่ยวกับการสร้างชื่อหรือภาพทางจินตนาการให้เกิดการจดจำของผู้คนในระดับต่างๆ และสามารถสรุปได้ว่า **ระดับของการสื่อสารตั้งแต่บ้าน ท้องถิ่น กว้างกว่าท้องถิ่น สามารถศึกษาผ่านการเรียกขานพื้นที่ได้เช่นกัน**

⁶ ตามคำบอกเล่าของคุณตาสำรวจ จันทรมบัตี (อายุ 90 ปี) วันที่ 24 สิงหาคม 2544

ตารางที่ 3.2 แสดงระดับของการสื่อสารของผู้คนที่อ้างอิงกับพื้นที่แห่งเดียวกัน

ชื่อเรียกขานพื้นที่	ช่วงเวลา	ระดับของการสื่อสาร กับผู้คน	หมายเหตุ
บ้านโพนม่วง	ก่อนปี พ.ศ. 2455	ภายในชุมชน – ท้องถิ่น	การเรียกชื่อตามลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่มีต้นม่วง อยู่มาก
บ้านมะก้อม	พ.ศ. 2455 - 2484	ภายในชุมชน – ท้องถิ่น	การเรียกชื่อตามเหตุการณ์สำคัญภายในท้องถิ่น
บ้านเสมา	หลัง พ.ศ. 2484	วงที่กว้างกว่าท้องถิ่น	การเรียกชื่อตามเอกลักษณ์ที่ผู้คนนอกท้องถิ่น สามารถสร้างจินตนาการต่อพื้นที่ได้ง่าย

3.1.3 ประวัติบ้านข้าวหลาม

“บ้านข้าวหลามนี้แต่ก่อนมันเป็นดอนข้าวหลาม
ข้าวหลามนี้คือต้นข้าวหลาม เป็นพืชชนิดหนึ่งเป็นดอกคล้ายต้นบกมีพวง
มันมีหลาย เป็นดอกมีกลิ่นหอม แต่ก่อนมันมีหลาย
เลยตั้งชื่อว่าเป็นบ้านข้าวหลาม”

คุณตาประภาส เครือวัลย์⁷ ได้เล่าให้ฟังว่า “พระโคตรหลักคำ” เป็นชาวพื้นเมืองมหาสารคามได้เดินทางมาค้าขายตามประสาชาวบ้าน ต่อมาได้แต่งงานกับสาวชาวบ้านมะก้อม (บ้านเสมาในปัจจุบัน) ได้อยู่กินกันตามประสาสามีภรรยาทั่วไปต่อมาไม่นานเมียของพระโคตรหลักคำเสียชีวิตลง พระโคตรหลักคำจึงแต่งงานใหม่กับ นางสาวไค (ไม่ทราบนามสกุลและไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าเป็นคนบ้านใด) อยู่กินกันมาตลอด ต่อมาได้แสวงหาที่อยู่อันเหมาะสมแก่การดำรงชีพ จึงเห็นว่าพื้นที่ราบลุ่มทางขวาของลำปาวเป็นพื้นที่ราบที่เหมาะสมกับการเพาะปลูกและเป็นที่ดอนสูงที่น้ำไม่ท่วมถึง มีไม้นานาชนิด” ในช่วงแรกพื้นที่บ้านข้าวหลามจะถูกเรียกว่า “ดอนข้าวหลาม” ดังที่ตาเด่นบ้านข้าวหลามเล่าให้ฟังว่า “บ้านข้าวหลามนี้แต่ก่อนมันเป็นดอนข้าวหลาม ข้าวหลามนี้คือต้นข้าวหลาม เป็นพืชชนิดหนึ่งเป็นดอกคล้ายต้นบกมีพวง มันมีหลาย เป็นดอกมีกลิ่นหอม แต่ก่อนมันมีหลายเลยตั้งชื่อว่าเป็นบ้านข้าวหลาม”

ต่อมาประมาณปี พ.ศ. 2374 จึงได้ปักเรือนอยู่ที่ดอนตรงนี้ ต่อมามีคนอพยพมาอยู่เพิ่มเติมประมาณ 15 ครัวเรือน ในตอนนั้นอยู่กันอย่างพี่น้องไม่มีการปกครองกัน ในปี พ.ศ. 2384 ทาง

⁷ สัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง วันที่ 16 ธันวาคม 2544 ในบ้านคุณตาประภาส เครือวัลย์ (อายุ 79 ปี) ณ บ้านข้าวหลาม

ราชการจึงแต่งตั้งขึ้นเป็นหมู่บ้าน และแต่งตั้ง “ตาแสง” (เหมือนผู้ใหญ่บ้านในปัจจุบัน) เป็นผู้ปกครองบ้านมาตั้งแต่บัดนั้น

3.1.4 ประวัติบ้านสงยาง⁸

พื้นที่บ้านสงยางเมื่อก่อนนี้สภาพพื้นที่เป็นที่ราบสูงเป็นป่าดงมีไม้ขึ้นหนาแน่นส่วนใหญ่จะเป็นต้นยางขึ้นสูงและหนาแน่นมาก ในป่าจะอุดมสมบูรณ์ไปด้วยสัตว์ป่านานาชนิดและมีหนองน้ำขนาดใหญ่อยู่แห่งหนึ่งเรียกว่า “หนองนกพิศ” ในน้ำจะอุดมสมบูรณ์ไปด้วยกิ้ง หอย ปู ปลาและสัตว์น้ำทุกชนิด และในหนองนกพิศจะมีนกนานาชนิดมาหากินปู กินปลา

ต่อมามีราษฎรอพยพมาจากทาง “ร้อยเอ็ด” โดยมีนายผดุงออยเป็นผู้นำในการอพยพ ครั้งนั้น ต่อมาพบว่าบริเวณพื้นที่แห่งนี้เป็นที่ที่อุดมสมบูรณ์ จึงพากันพักและจัดแหล่งหากินขึ้นที่แห่งนี้ ต่อมาเมื่อมีคนมาสมทบอีกจากกมลาไสย โดยมี “นายเมืองฮาม” เป็นผู้นำทัพในการอพยพ ต่อมาเมื่อการจัดตั้งหมู่บ้านขึ้นในช่วง พ.ศ.ใดไม่มีใครทราบแน่ชัดและมีการแต่งตั้งนายชานนตรี ศรีชาติเป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก โดยการปกครองขึ้นอยู่กับจังหวัดมหาสารคาม

3.1.5 ประวัติบ้านสว่าง⁹

เดิมทีนั้น มีพ่อใหญ่ชาวปัญญา พ่อใหญ่ราชวงศ์ พ่อใหญ่จันทา เท่าที่จำได้สามคน ในจำนวนหกครอบครัว ย้ายถิ่นฐานมาจากบ้านฟ้าแดด(ปัจจุบันคือบ้านเสมา) ไปอยู่บ้านขามหลุมเล่า (ปัจจุบันเป็นบ้านขามสร้างลึก) สาเหตุที่ต้องหนีเพราะถูกข่มเหงกดขี่จากขุนเมืองหาม เจ้าขุนเมืองหาม ก็คือ เจ้าเมืองกมลาไสยนั่นเอง กดขี่ข่มเหงไม่ได้รับความเป็นธรรมตามความคิดเดิมหมู่ไ้ ไก่พัด เลยต้องหนีจากบ้านขามหลุมเล่าอีก มาตั้งบ้านใหม่ที่ “ดอนกวาง” เรียกว่า “บ้านดอนกวาง” อยู่ได้ 2 ปี คนในจำนวน 6 คน ที่มาตั้งบ้าน (หนึ่งในจำนวนนั้นคือ พ่อใหญ่ราชวงศ์เป็นนายบ้าน) ได้ปรึกษากันว่า “พวกเราสมควรอยู่บ้านดอนกวางนี้ไปตลอด พวกเราสมควรไปนิมนต์พระครูพิมพ์บ้านดอนกอย มาตั้งเป็นบ้านสว่างอารมณ์ จากนั้นมาบ้านดอนกวางก็เปลี่ยนเป็นชื่อใหม่เรียกว่า “บ้านสว่าง”

3.1.6 สรุปการขยายตัวของบ้านในท้องถิ่นเสมาในช่วงของการตั้งบ้าน

⁸ จากเอกสารที่จัดทำขึ้นที่บ้านสงยาง โดยนายคุณ ภูหงษ์สูงผู้ใหญ่บ้านสงยาง

⁹ จากเอกสารที่จัดทำขึ้นของผู้ใหญ่บ้านสว่าง โดยอ้างอิงจากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าสอน อายุ 80 ปี

จากคำบอกเล่าจากพ่อใหญ่แม่ใหญ่หลายต่อหลายปาก ทำให้เราสามารถสรุปภาพของการตั้งบ้านในท้องถิ่นเสมาได้ว่า **การเข้ามาตั้งบ้านของคนในท้องถิ่นนี้เป็นการอพยพย้ายมารวมกันของคนหลายบ้าน และมีการโยกย้ายกันไปเป็นครัวเรือนๆ** ดังจะเห็นได้จากการตั้งบ้านเสมาที่มีจำนวนคนมากบ้างน้อยบางในแต่ละช่วงเนื่องจากเหตุผลทางความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ หรืออย่างบ้านสงยางที่มีคนสองกลุ่มอพยพเข้ามาตั้งบ้านในพื้นที่เดียวกัน หรือแม้แต่ในบ้านข้าวหลามที่เป็นคนจากสารคามเป็นผู้มาตั้งหลักปักฐานอยู่ในพื้นที่เป็นผู้แรก

การโยกย้ายถ่ายเทผู้คนในท้องถิ่นเสมานี้จะเห็นได้ว่ามีความแตกต่างกับท้องถิ่นอื่นๆ ในพื้นที่ศึกษาอยู่บ้าง โดยเฉพาะเรื่องเกี่ยวกับการอพยพของผู้คนที่เข้ามาอยู่ในพื้นที่นี้จะมีลักษณะเป็นกลุ่มเครือเรือนมากกว่าเป็นการอพยพย้ายถิ่นมาเป็นกลุ่มทางชาติพันธุ์ ดังเช่นท้องถิ่นคอนสวรรค์ในจังหวัดชัยภูมิ หรือท้องถิ่นสงเปือยในจังหวัดยโสธร

ภาพของการตั้งบ้านในท้องถิ่นถือเป็นการรวมกันของกลุ่มเรือนแต่ละเรือนที่กระจัดกระจายมาจากแต่ละบ้าน หรืออาจมีการรอนแรมเดินทางมาตั้งถิ่นฐานด้วยกันแต่อาจมีการย้ายไปย้ายมา จนในแต่ละบ้านเริ่มมีเรือนหลายหลังขึ้นจึงเริ่มรวมกันขึ้นเป็นบ้าน หรือตั้งบ้านที่มีผู้ดูแลขึ้นชัดเจน ดังตัวอย่างในบ้านข้าวหลามนั่นเอง

ตารางที่ 3.3 แสดงลักษณะการตั้งถิ่นฐานของท้องถิ่นเสมา

ชื่อบ้าน	ปีที่ตั้งบ้าน	ลักษณะการตั้งบ้าน
บ้านข้าวหลาม (ชุมชนที่ก่อตัวในระยะแรก)	ประมาณ พ.ศ. 2374	เป็นบ้านใหญ่ที่ตั้งบ้านบนโนนที่มีต้นไม้มากมาย ที่พบมากคือต้นข้าวหลาม ทำเลที่ตั้งอยู่ใกล้กับคูน้ำรูปสี่เหลี่ยมที่ชาวบ้านเรียกว่า “หนองสาครอง”
บ้านเสมา (ชุมชนที่ก่อตัวในระยะแรก)	ประมาณ พ.ศ. 2374	เป็นการตั้งบ้านในที่โนนที่อยู่ภายในคูเมืองเดิมของเมืองฟ้าแดด แต่ไม่ซ้อนทับลงบนแหล่งที่พบหลักฐานทางโบราณคดี
บ้านสว่าง (ชุมชนที่ก่อตัวในระยะแรก)	ประมาณ พ.ศ. 2394	เป็นการตั้งบ้านอันเกิดจากการอพยพของคนภายในท้องถิ่นเนื่องมาจากเหตุผลทางความขัดแย้งกับชนชั้นปกครองที่เมืองกมลาไสย
บ้านสงยาง (ชุมชนที่ก่อตัวในระยะที่สอง)	หลัง ¹⁰ พ.ศ. 2400	เป็นการตั้งบ้านในทำเลที่เป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ภายในท้องถิ่น ที่มีโอกาสที่น้ำสามารถท่วมถึงได้ และเป็นที่ราบลุ่มในการทำนา
บ้านดอนยาง (ชุมชนที่ก่อตัวในระยะที่สาม)	พ.ศ. 2520	เป็นการตั้งบ้านในทำเลที่เป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ภายในท้องถิ่น ที่มีโอกาสที่น้ำสามารถท่วมถึงได้

¹⁰ ไม่สามารถหาหลักฐานได้แน่ชัดแต่คาดว่าเกิดขึ้นหลังจากการตั้งบ้านสว่าง

3.2 ท้องถิ่นคอนสวรรค์ในยุคอุดมการณ์ทางความเชื่อ และการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนและท้องถิ่น¹¹

ลักษณะของการตั้งถิ่นฐานของท้องถิ่นเสมอมาพบว่าเป็นการเคลื่อนที่เข้ามาในท้องถิ่นที่หลากหลายสาเหตุ เช่น การหนีการเอารัดเอาเปรียบของผู้ปกครองจากภาครัฐ การหนีภัยทางธรรมชาติ การแสวงหาพื้นที่ดินที่อุดมสมบูรณ์ เป็นต้น และเมื่อกลุ่มคนที่เข้ามาอยู่รวมกันภายในท้องถิ่นก็จะเกิดระบบการสร้างสัญลักษณ์หรือสำนึกบางอย่างร่วมกัน โดยการศึกษาในครั้งนี้จะเริ่มต้นจากการสร้างความสัมพันธ์ของท้องถิ่นในรูปแบบของความเชื่อ และความสัมพันธ์จากตำนานภายในพื้นที่ โดยรายละเอียดของความสัมพันธ์จะมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

3.2.1 เครือข่ายของพระธาตุยาคู

**“พิธีก็เอาบั้งไฟมาขนาดประมาณเท่าแขน เสร็จพิธีของสงกรานต์น้ำ
เอาน้ำอบน้ำหอมที่เอานี้แหละไปสรงธาตุ
พอเสร็จก็เสี่ยงบั้งไฟ หกบั้งบ้านใครบ้านมัน
เอาคนละบ้านละบ้านมาเสี่ยงกัน”**

“พระธาตุยาคู” เป็นธาตุเก่าที่มีมานานแต่เดิมในสมัยที่เมืองฟ้าแดดยังรุ่งเรือง ตาสรวง จันทรมบัตติ เล่าให้ฟังว่า “แต่เดิมธาตุยาคูมีโนนดินปกคลุมไว้หมด มีเพียงองค์แรกเท่านั้นที่โผล่พ้นเนินดินขึ้นมา¹² ส่วนองค์อื่นๆอยู่ในดินทั้งหมด บ่อนพระธาตุนี้เขาเอ็นว่าธาตุลาย มันมีธาตุเป็นแถว ๆ เอ็นว่าเจดีย์ลายแล้วกรมศิลป์เขาก็มาถามเกี่ยวกับความเก่าของเรานี้แหละ แล้วไปสันนิษฐานว่าอยู่ในสมัยนั้น สมัยนี้ เอาหินไปพิสูจน์อายุ แล้วก็มาถามเอาความเก่ากับเรานี้แหละ” สำหรับการตั้งชื่อพระธาตุยาคู นั้นตาประภาส เครือวัลย์ เล่าว่าได้ฟังมาแต่พ่อแม่ท่านเกี่ยวกับที่มาของชื่อพระธาตุคือเอามาจากชื่อ **“ยาคู”** (เป็นชื่อที่ชาวบ้านใช้เรียกเพราะที่ได้รับการรดน้ำต่อผ้าขาวข เมื่อขาวครบ 10 พรรษา) ซึ่งจากข้อมูลที่ได้ชี้ให้เห็นว่า **ชาวบ้านในท้องถิ่นเสมอได้ผสมผสานเอาองค์ประกอบทางกายภาพที่มีอยู่เดิมรวมเข้ากับความศรัทธาในทางพุทธศาสนาเข้าไว้ด้วยกัน**

บรรยากาศของงานเลี้ยงพระธาตุ หรือสงกรานต์พระธาตุนั้นเป็นบรรยากาศที่เต็มไปด้วยความสนุกสนานและเป็นการรวมกันของท้องถิ่นในการร่วมงานนี้ด้วย และอีกครั้งที่ตาประภาส ต้ารา

¹¹ ช่วงของการตั้งบ้านจนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2460

¹² ภายหลังกรมศิลปากรมาทำการขุดขึ้นมากในปี พ.ศ.2510 อ่านต่อในหัวข้อ 3.4.3

เคลื่อนที่ของบ้านข้าวหลามได้เล่าเรื่องราวให้ลูกให้หลานฟังว่า¹³ “ตอนดินกลบไว้ เขามีการสงฆ์น้ำพระธาตุ ก็มีบ้านข้าวหลาม บ้านดงยาง บ้านเสมา บ้านสงยาง ให้บ้านใกล้เคียงมาสงฆ์ บางปีก็ไปไกลกว่านั้น พิธีก็เอาบั้งไฟมาขนาดประมาณเท่าแขน เสร็จพิธีของสงฆ์ก็สงฆ์น้ำ เอาน้ำอบน้ำหอมที่เอานี้แหละไปสงฆ์ธาตุ พอเสร็จก็เสี่ยงบั้งไฟ หกบั้งบ้านใครบ้านมัน เอาคนละบ้านละบ้านมาเสี่ยงกัน บอกท่านธาตุยาคว่าจะเสี่ยงทายละเด้อ ขอให้บ้านอยู่เป็นสุข เดือนไหนน้ำดีก็ให้ขึ้น บั้งไฟนี้ก็เป็นเดือนๆไป ตอนเฮ็ดนี้ก็เดือนหก ธรรมดาต้องงานพระธาตุก่อน แต่เลี้ยงเจ้าปู่วันพุธเดือนหก บั้งไฟนี้วันเพ็ญเดือนหก¹⁴ เด็กน้อยนี้ไปหมด ก่อนทำพิธีสวดมนต์ต้องแห่บั้งไฟรอบธาตุ มีกลองดินกลองลิม ต้องเล่นขี้ตมเอาตมสาดกัน มีแต่ผู้ชายเฮ็ดเล่น กลองนี้ก็ตีแข่งกันบ้านใดดังกว่ากัน กลองที่มาสึงกันนี้เรียกกลองจริง มีสองหน่วย มีกรรมการตัดสินคือกัน ใครบ้านไหนดังก็ชนะ ให้เฮ็ดห้าถ่อ ใครชนะสามถ่อนี้ชนะ **เขามีรางวัลเป็นเงินกองกลาง**¹⁵ พอเสี่ยงกลองแล้วก็เสี่ยงจุดบั้งไฟ พอเสร็จก็กลับบ้าน บ้างก็กินเหล้าต่อ แต่ก่อนไม่มีผู้ชายของ ก่อนนี้ต้องไปใครบ่ขอฟ้านี้จะแล้ง ก่อนนี้ต้องไปหมดไปเล่นสาว สมัยก่อนกินข้าวใครข้าวมัน ไม่มีร้านขาย บ่ายสองบ่ายสามก็เสร็จงาน สมัยนี้มีหมอลำ มีมวย มีหนัง **ตั้งแต่สิบปีมานี้แหละ เขามาหาเงินกัน เขามาขอจัดหารายได้**” นอกจากนั้นตาสรวง คัมภีร์ประวัติศาสตร์บ้านเสมาก็ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับความคิดของชาวบ้านที่มีต่อการสงฆ์น้ำธาตุว่า “บุญที่เกี่ยวกับพระธาตุเขาถือเป็น**หลักบ้านหลักเมือง** ฮอดฤดูปีมาจะมีการสงฆ์เสี่ยงเสี่ยงจุดพินจุดไฟบูชาตามประเพณีที่เคยเฮ็ดมา มีบั้งไฟเสี่ยง ฟ้าฝน ความอยู่ดีมีแฮง เสี่ยงบ้านว่าบ้านเมืองเป็นจังได้ตกคุ้มคุ้มเย็นบ่ ฮอดเดือน 6 ฝนสิดีบ่ วิธีการเสี่ยงมีการจัดเตรียมพาคาว พาหวาน เครื่องเงิน เครื่องทอง เพราะชาวบ้านเขานับถือ**ผีพระธาตุ ผีเจ้าฮักหลักเมือง** ชาวบ้านเขาเอิ้น ยาธาตุ เขาสิเฮ็ดบั้งไฟน้อยบ้านเขาเอิ้นบั้งไฟหลอด บ้านเมืองสิอยู่ดีมีแฮงบ่ ถ้าบ้านเมืองสิอยู่ดีมีแฮงให้บั้งไฟขึ้น ถ้าสิบ่อยู่ดีมีแฮงก็ให้มันแตกหรือมัน แล้วแต่เฮาสืออิฐฐาน เรื่องฝนก็คือกัน ทำนองเดียวกัน เดือนเก้า เดือนสิบ เดือนสิบเอ็ด ฟ้าฝนสิเป็นจังใด ตรงใดสิแล้งสิแห้ง **สิได้ระว่างเตรียมตัว**¹⁶”

เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับพระธาตุยาคูนั้นมีเรื่องราวที่น่าสนใจมากมาย เช่น การผสมผสานระหว่างแนวคิดเกี่ยวกับความคิดแบบการบูชาผีกับความคิดแบบชาวพุทธ การสร้างงานประเพณีเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ ที่ทำให้ผู้คนในท้องถิ่นระมัดระวังภัยที่คาดว่าจะเกิดขึ้นเนื่องจาก

¹³ การสัมภาษณ์ที่มีการบันทึกเทปโทรศัพท์ วันที่

¹⁴ เป็นวันวิสาขบูชา ซึ่งเป็นอีกหนึ่งเครื่องบ่งชี้ให้เห็นถึงการผสมผสานทางความเชื่อแบบ “ผีกับพุทธ”

¹⁵ คาดว่าเป็นการแข่งขันในช่วงที่มีบทบาทของตลาดเข้ามาเกี่ยวข้องเนื่องจากมีการกล่าวถึงบทบาทของเงินในฐานะของการแลกเปลี่ยน

¹⁶ เป็นวิถีคิดของชาวบ้านเกี่ยวกับการรับประกันทางความอุดมสมบูรณ์ของผู้คนในท้องถิ่น ให้เกิดการระวังตนและไม่ก่อให้เกิดความประมาทในการใช้ชีวิตในปีนั้นๆ

ผลของการเสียดาย ตลอดจนยังทำให้เห็นภาพการเปลี่ยนแปลงประเพณีจากอดีตที่เป็นงานประเพณีของท้องถิ่นไปสู่ความคาดหวังของผลกำไรที่เกี่ยวกับการจัดงานบุญประเพณีดังกล่าว

การทำความเข้าใจกับวิถีคิดของคนในท้องถิ่นเสมอนั้นทำให้เราทราบว่า **การถือผีของท้องถิ่นนั้นนอกจากจะมีการถือผีบ้าน หรือผีดอนปู่แล้ว ยังมีการเชื่อมโยงเอาการบูชา ผีแถน พญาแถน หรือผีฟ้า ซึ่งเชื่อกันว่าผีดังกล่าวเป็นผู้สร้างโลก เป็นผีเหนือผีทุกชนิด เช่น ผีธรรมชาติและผีบรรพบุรุษ เข้ากับลักษณะความเชื่อของผีอารักษ์เมือง**

การให้ความสำคัญในแต่ละระดับของผีนั้น ชาวบ้านให้ความแตกต่างของผีแต่ละประเภทตั้งแต่ผีระดับเรือน ระดับบ้านหรือผีบรรพบุรุษ ระดับผีฟ้าหรือผีแถน จนถึงระดับผีเมืองหรือผีอารักษ์บ้านอารักษ์เมือง **แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าแต่เดิมชาวบ้านมีความคิดเฉพาะกับผีระดับเรือนไปจนกระทั่งผีระดับผีฟ้าเท่านั้นแต่ในปัจจุบัน การนับถือผีอารักษ์เมืองเข้ามามีบทบาทในพื้นที่ในช่วงหลัง**

นอกจากการทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องราวข้างต้นแล้ว เรายังมีสาระในเรื่องเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของบ้านแต่ละบ้านผ่านงานประเพณีของท้องถิ่นเช่น การสงฆ์น้ำพระธาตุนี้อีกด้วย คุณตาเด่น ตำราเล่มงามของเราอีกเล่มหนึ่งของบ้านข้าวหลามเล่าให้เราฟังว่า “ต้องมีกิจกรรมร่วมกัน เกี่ยวกับสงฆ์น้ำ การจุดบั้งไฟ อย่างนี้ละ ในวันเพ็ญเดือนหกนี้ละ **ลิเฮ็ดหยักก็ต้องมีการวางแผนร่วมกันให้รับทราบ และเป็นเจ้าภาพนำกัน บ่มี ต้องเฮ็ดทุกปี แต่มีปีหนึ่งที่เกิดอาเพศ ฝนบ่ตกต้องตามฤดูกาล ปีนั้นมิเดือนแปดสองหน มีปีนั้นละปีเดียว นอกจากนั้นทุกวันเพ็ญเดือนหกของทุกปีก็ลิเฮ็ด”** ซึ่งท้องถิ่นเสมามีการจัดงานประเพณีที่สำคัญกับพระธาตุยาคว โดยจะมีขึ้นสองวัน¹⁷ คือวันหนึ่งจะเป็น **วันโฮมที่เลี้ยงเพลพระกัน กับวันแห่ออกธาตุที่เป็นวันที่มีการเล่นจุดบั้งไฟ**¹⁸ ซึ่งในแต่เดิมการเป็นเจ้าภาพงานสงฆ์น้ำพระธาตุจะมีร่วมกัน 5 หมู่บ้านคือ **บ้านเสมา บ้านข้าวหลาม บ้านดอนยาง บ้านสว่าง และบ้านสะอาดชัยศรี** (ต่อมาเปลี่ยนแปลงไป เนื่องมาจากระบบการมีเจ้าภาพ อ่านต่อในหัวข้อ 3.5.1) แต่ในการมาร่วมงานประเพณีสงฆ์น้ำพระธาตุจะมีบ้านอื่นๆ นอกท้องถิ่นมาร่วมงานเป็นจำนวนมาก ซึ่งจัดเป็นการใช้พื้นที่ในระดับที่ใหญ่กว่าท้องถิ่น แต่ความรู้สึกของการเป็นเจ้าภาพจัดงานจะมีเพียงแต่ในท้องถิ่นแต่เพียงเท่านั้น

¹⁷ จากการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง นายประสิทธิ์ นาชัยฤทธิ์ (อายุ 60 ปี) วันที่ 12 มีนาคม 2545

¹⁸ อีกหนึ่งเครื่องบ่งชี้ให้เห็นถึงการผสมผสานทางความเชื่อแบบ “ผีกับพุทธ”

รูปที่ 3.2 ซ้ายมือพระธาตุยาคุที่ได้รับการบูรณะต่อเติม
จากกรมศิลปากร และผู้คนในท้องถิ่นมีการจัดงานสง
น้ำพระธาตุยาคุขึ้น

รูปที่ 3.3 (ขวามือ) บริเวณ
พระธาตุยาคุที่ได้รับการ
บูรณะและชุดในปี พ.ศ.
2510

นอกจากเรื่องราวเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของผู้คนผ่านงานบุญระดับบ้านและระดับท้องถิ่นแล้ว ยังมีเรื่องราวเกี่ยวกับบรรยากาศในงานบุญ ซึ่งเป็นอีกเรื่องที่บอกเล่าได้ถึงความสุขสนุกสนานของพ่อใหญ่แม่ใหญ่ในสมัยบ่าวสาวได้เป็นอย่างดี ตาสรวง จันทรมบัติท่านได้เราอย่างออกอรรถรสว่า “บุญผะเหวด บุญบั้งไฟ เข้าพรรษา สิบสองแนวตามฮีตสิบสองนันทะ บ่ค่อยมีแต่บุญข้าวกำ คือ บุญที่พระเข้าปริวาสกรรม บ่ค่อยเห็นเฮ็ด ตอนเป็นเด็กน้อยเคยไปเอาบุญบ้านอื่น ไปคักปานหยั่ง ว่าแต่บ้านใดเอาบุญ แม่นแท้คือบุญผะเหวดบ่กินข้าวอยู่บ้านจักเทื่อ หากินข้าวบูน เฮื่อนั้นเฮื่อนนี้ เหล้าโทฮู้จักอืด เวลาไปเอาบุญเดินอย่างอย่างเดียว บ่มีม้าบ่มีรถ ถ้ามีม้ามันก็บ่ม่วนคาแต่ม้า ยิ่งบุญบ้านหนองแขวงนาง ไผ่ได้ไปคือสิผูกคอตาย คือต้องผูกคอตายมันม่วน บุญบั้งไฟนะ เหล้าโทเขาใส่ไว้เฮื่อนละ 5-6 หม้อ ไผ่ไปไล่ตักกินโลด ไผ่แซบ ๆ กินม่วน บ้านต่าง ๆ เชื้ออยู่ 3 มื้อ 4 มื้อ เขตสารคามมีบ้านนั้นละ ม่วนสุด มันม่วนตั้งแต่เอาบั้งไฟลงหลุม ต่ำบั้งไฟ เวลาเอาบั้งไฟแสนบั้งไฟหมื่นเขาก็ไปเทียนเลา มันมาแล้วเอาบั้งไฟลงหลุม มาตำ เวลาตำปลุกฮ้านขึ้นสูง ๆ ผู้บ่าวข้างนี้ผู้สาวข้างนี้ เทิงตำเทิงคุย มันก็ม่วนหลาย” ซึ่งในคำบอกเล่านี้ได้บรรยายถึงความสนุกสนานและความสัมพันธ์ของผู้คนในท้องถิ่นที่มีงานบันเทิงรื่นเริงร่วมกันได้เป็นอย่างดี

3.2.2 เครือข่ายต้นสียงและคอนปุตบ้านเสมากับความสัมพันธ์ในท้องถิ่น

“ก็เ็นว่า เขาสร้างเสร็จแล้วธาตุพนม เอาไปทำไมนี้
เจ้าเมืองก็เ็นว่าจะเ็นด้อย่างไร ก็ปรึกษากับเสนาอมาตย์
จะเอาไปธาตุพนมก็เสร็จแล้ว จะเอากลับเมืองมันก็ไกล
ก็เลยความเห็นว่ให้เอาหินก้อนนั้นไปขึ้นต้นยาง”

ตามธรรมชาติของการรวมตัวของมนุษย์นั้น หลังจากการตั้งถิ่นฐานตามแต่ปัจจัยที่มีผลต่อการยังชีพแล้วนั้น กลุ่มคนต่าง ๆ มักจะสร้างสรวงระบบสัญลักษณ์ของชุมชนท้องถิ่นขึ้นเพื่อสื่อสารกันเองระหว่างกลุ่มคนในท้องถิ่นและระหว่างท้องถิ่น สำหรับกระบวนการสร้างสัญลักษณ์และอัตตลักษณ์ของท้องถิ่นในลุ่มน้ำชีจะเป็นการสร้างสรวงผ่านความเชื่อเดิมของกลุ่มคนผานให้เข้ากับลักษณะทางกายภาพของท้องถิ่นหรือลักษณะทางภูมิศาสตร์ ตลอดจนการสร้างรูปสัญลักษณ์ขึ้นเองเพื่อสร้างความเป็นตัวตนของตน

ตาประภาส เครือวัลย์¹⁹ ได้เล่าให้ฟังว่า “ในป่าดอนปุตเดิมของบ้านเสมาทงเหนือของบ้านเสมาคู่เมือง มีต้นไม้อย่างใหญ่อยู่หลายต้น แต่มีต้นหนึ่งที่มีใบหินเสมายู่ข้างบนต้นไม้²⁰ ชาวบ้านเชื่อถือกันมากว่เป็นปาฏิหาริย์ เลยไปสรงน้ำต้นยางทุกปี โดยไปสรงที่งานเลี้ยงพ่อบุ (เดือน 6)²¹ ต่อมาพ่อบุต้นยางล้มลงมา ชาวบ้านเลยนำในเสมาคินไปไว้ในวัดเสมาคินถึงทุกวันนี้” และในการบอกเล่าของตาประภาส เครือวัลย์²² ที่เล่ารายละเอียดให้เราฟังซึ่งเป็นเนื้อหาที่น่าสนใจมากว่ “หินบนต้นยางนี้อยู่ที่บ้านสียงก็มี ที่แรกอีล็กก็มี เดียวนี้มันหมดแล้ว ไม่เคยเห็นเหมือนกัน แต่เห็นเขาว่า เขาไปสรงน้ำหินที่อยู่บนต้นยาง **สรงให้อยู่ดีมีแรง**²³ เมื่อนั้นธาตุพนมเลยประกาศใครมีของดีก็ให้ไปไว้ที่นั่น ไปปลุกเสกไว้ธาตุพนม ที่นี้มีเมืองๆหนึ่งไม่สามารถบอกได้ เจ้าเมืองก็หาหมอดิๆมาหมดเลยมาปลุกเสก พอเสร็จเจ้าเมืองกับเสมาคินก็เดินทางไปธาตุพนม สมัยนั้นการเดินทางมันบ่งายคือสมัยนี้ สมัยนั้นคงใช้ล้อ ที่นี้ก็เดินทางมาถึงดอนนี้เขาเรียกว่าดอนเมืองมาพบหมอดิหนึ่งเป็นช่างทำนสร้างธาตุพนม พอเจอเจ้าเมืองที่พักอยู่ที่ดอนเมือง ก็เ็นว่า เขาสร้างเสร็จแล้วธาตุพนม เอาไปทำไมนี้ เจ้าเมืองก็เ็นว่าจะเ็นด้อย่างไร ก็ปรึกษากับเสนาอมาตย์ จะเอาไปธาตุพนมก็เสร็จแล้ว จะเอากลับเมือง

¹⁹ สัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง วันที่ 16 ธันวาคม 2544 ในบ้านคุณตาประภาส เครือวัลย์ (อายุ 79 ปี) ณ บ้านข้าวหลาม

²⁰ ตรงกับที่ตาสรวงเล่าให้ฟังในการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง วันที่ 24 สิงหาคม 2544

²¹ ข้อมูลที่เก็บได้ยังไม่สามารถระบุได้แน่ชัดว่ “มีบ้านใดมาร่วมสรงน้ำบาง”

²² การสัมภาษณ์ที่มีการบันทึกเทปโทรทัศน์

²³ แสดงให้เห็นวิธีคิดและความคาดหวังของกลุ่มคนในท้องถิ่นที่มีต่อพื้นที่ทางความเชื่อ

มันก็ไกล ก็เลยความเห็นทำให้เอาหินก้อนนั้นไปขึ้นต้นยาง เจ้าเมืองก็เลยเกณฑ์คนไปหาว่าต้นยางต้นใดแข็งแรงพอที่จะเอาหินขึ้นต้นยาง เสร็จแล้วเสมาออกมาตยก็เอาหินขึ้นถมข้างต้นยางเพื่อให้เอาหินขึ้นได้ พอขึ้นได้แล้วก็ให้ประชาชนเอาดินออก พอเอาขึ้นได้แล้วก็ประกาศกับพระอินทร์ดินพรมว่า ให้บริเวณเขตนี้อำนาจรักษาหินนี้ไว้พอถึงเดือนหกก็ให้มารดต้นยาง ชาวบ้านก็เลยถือเอาศักดิ์สิทธิ์ พอเดือนหกชาวบ้านก็เอาน้ำอบน้ำหอมมาอาบต้นยาง มาสรงต้นยาง เขาเลยเ็นบ้านนั้นว่าบ้านสงยาง วันเพ็ญเดือนหก ชาวบ้านต้องเอาน้ำมาอาบต้นยาง สรงตัวนี้ก็แปลว่าอาบนี้แหละ ต่อมาต้นยางนี้มันดีไต่บ้านก็เลยมาปล้ำออกปี พ.ศ. 2490 ตัดต้นไม้ลงหินก็เอาไปเก็บไว้วัดบ้านสงยาง มันก็มีปรากฏการณ์ ขึ้น หินก้อนนั้นหละมันเรื่องขึ้น พระท่านก็เลยเอาไปเสียดทำที่ใส่น้ำล้างตีนใส หินมันเป็นร่องใส น้ำได้ดี พอทำอย่างนี้ปรากฏว่าพระนี้ป่วยหมด เอาไปรักษาใดกับหาย ก็เลยสงสัยว่าเป็นเพราะเอาหินมาล้างตีนได้ เลยเอาหินออกจากที่ล้างตีน พระท่านก็เลยหายไม่ต้องกินยาเลย เป็นความศักดิ์ของต้นยาง เขาบอกว่าหินก้อนนี้เขาบอกว่าหินก้อนนี้มีความคล้ายคลึงกับหินที่บ้านเสมาเมืองฟ้าแดด ขนาดของหินก้อนนี้ประมาณ 50x30x150 ซม. เมืองที่เจ้าเมืองมาสร้างก็จำบได้ หินก้อนนี้รูปร่างส่วนผสมคือกันกับเมืองฟ้าแดด รูปร่างก็คือกัน เลยบู้เลยนี้ฟ้าแดด หรือสงยางใครสร้างก่อน ตอนนั้นอาจารย์จากมหาวิทยาลัยศิลปากรมาบอก บ้านเสมานี้ตั้งก่อนบ้านสงยางนั่นได้” ซึ่งในคำบอกเล่าถึงตำนานการเกิดหินบนต้นยางของตาประภาสนั้นนอกจากจะชี้ให้เห็นเรื่องราวทางความเชื่อแล้วยังทำให้เราเห็น **การเชื่อมโยงเอาพระธาตุพนมมาสร้างตำนานของท้องถิ่นอีกด้วย** และชี้ให้เห็นถึงการสร้าง **“พระธาตุพนม” ซึ่งเป็นศูนย์กลางของคนลาวในอีสานอีกด้วย** โดยตามประวัติของการสร้างพระธาตุพนมนั้นมีอยู่ว่า²⁴ “ในสมัยของพระไชยเชษฐาทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ศาสนสถานหลายแห่งที่เคยมีมาแต่เดิม ทั้งในเวียงจันทร์และในดินแดนอีสาน เพื่อให้เป็นศูนย์กลางของชุมชนในราชอาณาจักรลาวสมัยของพระองค์ เช่นในนครเวียงจันทร์ทรง “สร้างแปลง” พระธาตุหลวงขึ้นกลางเมือง ในอีสานก็ทรงปฏิสังขรณ์พระธาตุพนม (ที่นครพนม) นอกจากนั้นที่เมืองเวียงคุก เมืองหนองคาย และหัวเมืองต่างๆในเขตลุ่มน้ำโขงกับลุ่มน้ำชีในภาคอีสานก็คงมีการก่อสร้างธาตุเจดีย์ขึ้นเป็นหลักบ้านเมืองหลายแห่ง เช่น ธาตุบังบอน ธาตุหนองคาย เป็นต้น”

จากการศึกษาในเรื่องราวเกี่ยวกับ **“หินบนต้นยาง”** ทำให้เราสรุปนี้หาเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวได้เป็นหลายเรื่องเช่น **การเชื่อมโยงเอาเรื่องราวทางความเชื่อของท้องถิ่นกับความเชื่อของศูนย์รวมจิตใจของภูมิภาคเข้าหากัน วิธีการสร้างธาตุพนมที่ให้ชาวลาวพากันเอาของดีของแต่ละที่มารวมกันสร้างธาตุ หรือแม้แต่การสร้างความสัมพันธ์ในการเชื่อเกี่ยวกับปาฏิหาริย์ในเรื่องใบเสมาบนต้นยางใหญ่ จนทำให้เกิดพิธีการสรงน้ำต้นไม้**

²⁴ อารยธรรมอีสาน, 2533 หน้า 262 – 263 ถูกอ้างอิงโดย สุจิตต์ วงษ์เทศ . 2543. เบ็ญสังคมและวัฒนธรรมอีสาน.

ซึ่งนอกจากประเพณีในการสงฆ์น้ำต้นยางในอดีตแล้ว ยังมีประเพณีอีกอย่างที่จะสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ของท้องถิ่นเสมอมาได้เป็นอย่างดีคือ **“การเลี้ยงดอนปู่”** ซึ่งจะเป็นการเลี้ยงในเดือน 6²⁵ โดยที่ในอดีตบ้านแต่ละหลังจะเอาไผ่มาเลี้ยงปู่ตาบ้านละหนึ่งตัว (แต่ในปัจจุบันใช้การเรียรายเงินไปจัดงานเลี้ยงพอปู่) ดังที่ตาประภาส เล่าให้ฟังว่า “เลี้ยงเจ้าปู่ก็ต้องเอาไผ่ไปเลี้ยง เอ็นละโต เดี่ยวนี้ ออกเงินกันเห็ดไปทำกิน มีอะไรเกิดขึ้นก็ร้องให้เจ้าปู่ช่วย สิบไปเรียน ไปสอบ ไปเห็ดหยงก็ไปบ่าเจ้าปู่เอาไว้ พิธีเลี้ยงปู่ตาต้องเลี้ยงวันพุธ ต้องบอกชาวบ้าน ให้ปัจจัยจากชาวบ้าน นี่ที่บ้านออกจากเรือนต้องเอาใบพร้าวมาขอเป็นวั้ว มีคนสักคนต้องขอเท่านั้น จำต้องเอาไป แล้วก็ไปหากับข้าว ฆ่าไก่ต้องต้มหมดตัว ยกใส่ไปให้เจ้าปู่ พอเสร็จก็เอาอาหารนั้นแหละมาแจกให้ชาวบ้านกิน นั่งกินกันที่นั่นแหละ ก็บอกท่านในรักษาบ้านเมือง เอาหัวไผ่มาเบ้งคาง เขาจะทลายจากลิ้นไก่ ถ้ามันอมมันจะดีหลายน้ำหลาย ถ้ามั่นซื่อๆก็น้ำดี เสร็จแล้วก็เลี้ยงไม่วา จำก็บอกเจ้าปู่ ถ้ามัวฝนดีบ่ ถ้าดีก็ให้ยาวกว่าวา วาเสร็จก็จับไม้เลย ไปเป็นเดือนเป็นเดือนไป พอเสร็จจากนั้นก็เลี้ยงข้าวพี่น้องอำนาสำหรับ **ตอนก่อนหนุ่มๆ ก็ไปเบ้งสาว ตามงานปู่ตา** ตามก่อนบ่มีระเบียบเท่าสมัยนี้ พอจำเพิ่นบอกว่าเจ้าปู่กินแล้ว ข้าเจ้านี้เป็นเด็กน้อยก็วิ่งเข้าไปเลยไปแยกกินเลย มีแต่เด็กน้อยเข้าไปเอาหมด แต่ก่อนบ่ย่านเท่าเดี๋ยวนี้ เดี่ยวนี้แบ่งกันกินหมด ก่อนบ่มีการขายของขายลูกโป่ง บ้านอื่นเขามีหมอลำซึ่ง บ้านดงสว่าง บางบ้านเขาเอางานฉลองพิลึกกึกกือ **งานเลี้ยงเจ้าปู่บ้านนี้ก็กินเหล้ากันบ้างพอสมควร**” และเป็นอีกครั้งที่คำบอกเล่าของตาประภาสทำให้เรามองเห็นบรรยากาศความสนุกสนานของหนุ่มสาวและลูกเด็กเล็กแดงของการทำพิธีเลี้ยงดอนปู่ นอกจากนี้ยังทำให้เราทราบได้อย่างชัดเจนเกี่ยวกับ **การเลี้ยงดอนปู่ตา ร่วมกันของบ้านเสมอมาและบ้านข้าวหลาม** และเมื่อผนวกกับการเก็บข้อมูลในบ้านดอนยางพบว่า “บ้านดอนยางได้แยกออกมาตั้งบ้านประมาณปี พ.ศ. 2470²⁶ โดยบ้านดอนยางจะไม่มีดอนปู่ตาของตนเอง แต่เมื่อมีงานประเพณีก็จะไปใช้ที่บ้านข้าวหลามบ้าง บ้านเสมอมาบ้าง ตามแต่ละคน” ซึ่งข้อมูลในส่วนนี้ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของบ้านเสมอมา บ้านข้าวหลามและบ้านดอนยาง ที่มีเครือข่ายของดอนพ่อปู่เดียวกัน การใช้พื้นที่ทางความเชื่อร่วมกันของชาวบ้านนี้ทำให้ผู้คนภายในท้องถิ่นเกิดโอกาสในการปะทะสังสรรค์ทางวัฒนธรรมระหว่างบ้านเกิดขึ้น ปรัชญาการณดังกล่าวเป็นการสร้างเครือข่ายของท้องถิ่นให้เกิดความสัมพันธ์ขึ้น ความเชื่อและพื้นที่ทางความเชื่อเหล่านี้เป็นอัตลักษณ์ร่วมกันของผู้คนในละแวกนั้นๆ

และจากข้อมูลที่คุนตาประภาสเล่าบอกกับเรานั้นยังมีประเด็นที่ชี้ให้เห็นถึงความคิดของของผู้คนที่มืต่อพื้นที่ป่าดอนปู่ตาในช่วงกว่า 70 ปีก่อนว่า ชาวบ้านในแถบนี้ไม่ได้มีความยำเกรงและความสำรวมในพื้นที่ที่ถูกนิยามให้เป็นพื้นที่ของผีบรรพบุรุษ อาจกล่าวได้ว่า ทัศนคติของชาวบ้าน

²⁵ เป็นอีกสิ่งที่น่าสนใจเกี่ยวกับงานบุญที่เกี่ยวกับความเชื่อท้องถิ่น หรืองานบุญที่สร้างขึ้นจากสัญลักษณ์ในท้องถิ่น มักเป็นงานบุญที่ถูกจัดขึ้นในเดือน 6 อาจเป็นก่อนและหลังประเพณีการกราบไหว้บรรพบุรุษ

²⁶ จากการสัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้านดอนยาง วันที่ 14 มกราคม 2545

ไม่ได้คิดว่า ผีปู้ตา หรือผีพ่อปู่เป็นผีที่มีศักดิ์นาหรือมีความห่างไกลกับชาวบ้าน แต่เป็นผีบรรพบุรุษที่มีความใกล้ชิดกับชาวบ้าน ในความคิดของชาวบ้านนั้นพื้นที่ของดอนปู่เป็นพื้นที่ที่มีความเป็นกันเองกับผู้คนในท้องถิ่นมากกว่าที่จะเป็นพื้นที่หวงห้ามหรือพื้นที่ที่ต้องให้ความยำเกรงหรือความเคารพต่อพื้นที่ไม่

ประกอบกับคำบอกเล่าดังกล่าวยังแสดงวิถีชีวิตที่มีพฤติกรรมของคนในท้องถิ่นว่า คนในท้องถิ่นนั้นไม่ได้ถือมารยาทในแบบของคนปัจจุบันหรือตามแบบของคนเมือง โดยกรอบแนวคิดเกี่ยวกับมารยาทของชาวบ้านเป็นไปในแบบที่เรียบง่ายและแฝงไว้ด้วยความสนุกสนานมากกว่าการกระทำในกรอบวิถีแบบชาวเมืองหรือคนสมัยใหม่ จะเห็นได้จากเด็กที่แยกของในงานประเพณีการเลี้ยงพ่อปู่ ซึ่งหากเป็นช่วงเวลาในปัจจุบันจะถูกตำหนิว่า เป็นเด็กที่ไม่มีมารยาททันที

รูปที่ 3.4 แสดงต้นยางใหญ่ในดอนปู่ตาบ้านเสมา
ที่แต่เดิมเล่ากันว่าผีบาเสมาอยู่ข้างบนต้นยาง
ปัจจุบันต้นยางดังกล่าวล้มลงและชาวบ้านเอาใบ
เสมาดังกล่าวไปไว้ที่วัดเสมา

3.2.3 สิมโบราณกับพื้นที่ทางศาสนาแบบชุมชนกับความสัมพันธ์กับท้องถิ่น

“แต่เดิมมีสิมเก่าเราก็ใช้สิมนี้อยู่แหละบวชพระใหม่
ก็มีพระผู้ใหญ่ในบ้านนี้แหละที่บวชให้ หากใคร
นับถือพระรูปใดก็ไปเชิญมาบวชที่บ้านเราได้”

จากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ในพื้นที่จำนวน 4 คน²⁷ ทั้งในบ้านเสมา บ้านข้าวหลาม บ้านสงยาง พบว่าแต่เดิมในช่วงดั้งเดิมของชุมชนทั้งสามจะมี “สิมเก่า”²⁸ อยู่โดยบ้านเสมาจะมีอยู่ในวัดเสมา (ปัจจุบันสร้างอุโบสถหลังใหม่ครอบไว้) ตามคำบอกเล่าของคุณตาสรวง จันทรมบัติ²⁹ ที่เล่าถึงสิมหลังเดิมของบ้านเสมาให้เราฟังว่า “วัดนี้จะเป็นวัดที่เก่าแก่ มีต้นโพธิ์หลายต้น ต้นโพธิ์อยู่ที่นี่หลายต้น ตอนนี้อยู่คนเดียวเพราะเขาปล้ำลง บางต้นก็ตายเอง มันเก่าแก่ โบสถ์นี้ก็สร้างสวมอันเก่า แต่เก่าเป็นโนนดินขึ้นมา เขาเลยเอาสังกะสีมามุงไว้ ก็เลยจ้งของเก่าไว้แล้วสร้างสวมทับขึ้นมาเลยเป็นโบสถ์ใหม่ แต่พวกโบราณคดีมาถามหาวัตถุโบราณเขาเสียดาอยู่ของเก่าแก่ในวัดนี้นอกจากโบสถ์แล้วมีอยู่อีก”

นอกจากสิมเก่าในบ้านเสมาแล้วสำหรับบ้านสงยางก็เคยมีสิมเป็นสิมน้ำ (ปัจจุบันหลงเหลือเพียงหนองสิม) และบ้านข้าวหลามเป็นสิมน้ำเช่นกัน (ปัจจุบันเหลือเป็นหนองสาครอง หรือสระทอง โดยกรมชลประทานตัดคลองส่งน้ำผ่านในปี พ.ศ. 2520 และชาวบ้านไปรื้อล้าเป็นที่นาไปเกือบหมดแล้ว) และจากบทสัมภาษณ์ตาประภาส เครือวัลย์และตาเด่น นั้นทำให้เรามองเห็นภาพของสิมในสมัยนั้นได้ชัดเจนขึ้นว่า “บ้านข้าวหลามมีสิมน้ำ โบสถ์น้ำ แต่ก่อนพิธีกรรมเมื่อมีการรับภูกฐินแล้ว ท่านว่าต้องไปลงสิม พระท่านไปลงสิม พิธีก็รู้จัก รับมหากฐินแล้วก็ไปลงสิม และในวันเข้าพรรษาก็ลงสิมเดี๋ยวนี้ไปโบสถ์บ้านเสมา เป็นกิจของสงฆ์ท่านนั้นที่ลงสิมน้ำ ชาวบ้านนี้ไม่ได้เข้าไปใช้ วันแปดค่ำสิบห้าค่ำ ข้างแรมก็ลงสิม เวลาบ้านไหนบ่มิสิมน้ำก็ต้องไปลงสิมบก พระท่านได้ไปลงสิมไปสวด เอ็ดตอนกลางเวณเลย ฉันทเพลก็ลงเลย แต่ลงไปเอ็ดหยั่งก็บู้” จากคำบอกเล่าข้างต้นนี้ยังชี้ให้เห็นถึงการแบ่งพื้นที่ที่เป็นพื้นที่กระทำกิจของสงฆ์กับพื้นที่ของชาวบ้านออกจากกัน การแบ่งพื้นที่เหล่านี้ชี้ให้เห็นว่าชาวบ้านในท้องถิ่นมีวิถีชีวิตต่อพื้นที่ทางศาสนาแยกตามบทบาทของผู้คนในสังคม เช่น มีการแยกพื้นที่ของผู้สืบทอดพุทธศาสนาได้แก่พระสงฆ์ กับพื้นที่ของชาวบ้านออกจากกัน การแบ่งพื้นที่ในลักษณะเช่นนี้ชี้ให้เห็นถึงการสร้างพื้นที่ขึ้นเพื่อยืนยันให้เป็นพื้นที่เฉพาะของกลุ่มคน

²⁷ ตาสรวง จันทรมบัติ (อายุ 90 ปี) บ้านเสมา, ตาประภาส เครือวัลย์ (อายุ 79 ปี) ตาณรง โพนยาง (อายุ 60 ปี) บ้านข้าวหลาม, ยายเหง้า นาชัย (อายุ 91 ปี) บ้านสงยาง บุคคลทั้ง 4 ถือเป็นตำราประวัติบ้านเคลื่อนที่ของแต่ละบ้านที่เดียว

²⁸ สิม คือ อุโบสถที่ใช้ประกอบพิธีการบวช

²⁹ ตาสรวง จันทรมบัติ ถือว่าเป็นตำราประวัติหมู่บ้านเคลื่อนที่ของบ้านเสมา

บทบาทของ “**สิม**” ในสังคมในผู้คนท้องถิ่นลุ่มน้ำชีนั้น เป็นพื้นที่ที่ใช้ประกอบกิจกรรมทางสงฆ์เท่านั้น เช่น การสวดมนต์ การทำวัด เป็นต้น ดังนั้นแล้วขนาดของพื้นที่ดังกล่าวมักมีขนาดที่พอเหมาะกับการประกอบกิจกรรม ไม่มีขนาดใหญ่โตเกินความจำเป็น แต่ชาวบ้านภายในท้องถิ่นจะใช้พื้นที่ศาลาวัดเป็นพื้นที่ที่ประกอบกิจกรรมของฆราวาสในงานบุญต่างๆ ซึ่งแต่เดิมพื้นที่ต่างๆอาจไม่ได้ถูกรวมกันไว้ในพื้นที่เดียวกัน หรือที่เรียกว่า “**วัด**” ก็ได้ (ดังจะเห็นได้จากกรณีของบ้านข้าวหลามที่สิมกับพื้นที่วัดไม่ได้อยู่ในพื้นที่เดียวกัน)

การประกอบพิธีการบวชในสมัยก่อนที่ต้องอาศัย “**สิม**” ทำให้ท้องถิ่นเสมอสามารถอุปัชฌาย์พระภายในชุมชนหรือบ้านของตนเองได้โดยอาศัยพระผู้ใหญ่ที่นับถือบวชให้ ซึ่งข้อมูลในส่วนนี้ชี้ให้เห็นว่า **“ลักษณะของพื้นที่จากมีอุดมการณ์ของการเป็นเจ้าของในแต่ละชุมชน แต่ลักษณะของความสัมพันธ์ยังคงเป็นความสัมพันธ์ในเชิงของการนับถือพระผู้บวชอยู่ได้”** หลวงตาชอบ ปกรณ์ธรรมโม (อายุ 71 ปี) ได้เล่าว่า “แต่เดิมมีสิมเก่าเราก็ใช้สิมนี่แหละบวชพระใหม่ ก็มีพระผู้ใหญ่ในบ้านนี้แหละที่บวชให้ หากใครนับถือพระรูปใดก็ไปเชิญมาบวชที่บ้านเราได้”

ผู้เฒ่าผู้แก่ในพื้นที่เล่าให้ฟังว่า สิมเก่ามีลักษณะเป็นสิมดินนี้แหละมุ่งหลังคาด้วยอะไรไม่มีข้อมูลแน่ชัด แต่ปัจจุบันมีเพียงบ้านเสมอเท่านั้นที่สร้างอุโบสถหลังใหม่ครอบหลังเดิม นอกนั้น “สิมเก่า” ไม่หลงเหลืออยู่แล้วในปัจจุบัน ยายเหง้า นาชัย³⁰ เล่าให้ฟังว่า “แต่เดิมมีสิมอยู่หลายบ้านเป็นสิมดิน แต่เดี๋ยวนี้ไม่เหลือแล้วกลายเป็นกองดินหมด” (อ่านต่อเกี่ยวกับการเข้ามาของระบบพระอุปัชฌาย์ต่อในหัวข้อ 3.3.2) นอกจากนี้หลวงพ่อซึ่งเป็นเจ้าอาวาสวัดโพธิ์ชัยเสมารามยังให้รายละเอียดกับสิมหลังเก่าว่า “มีการต่อเติมในปีประมาณ 2465 ทำให้รูปทรงปรากฏออกมาเช่นภาพดังกล่าว”

รูปที่ 3.5 ภาพด้านขวาคือสิมเก่าบ้านเสมอ³¹ ที่ปัจจุบันถูกสร้างทับด้วยอุโบสถหลังใหม่ในภาพทางซ้าย

³⁰ จากการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง วันที่ 12 มีนาคม 2545 ในบ้านสงยาง

³¹ ที่มา : วิโรฒ ศรีสุโร. บันทึกอีสานผ่านเลนส์. ขอนแก่น. มปป. 2543

3.2.4 เครือข่ายของป่าช้าโนนกรรม

“มันมีคน 3-4 บ้านมาใช้ดอนผีป่าช้านี้
บ้านสว่าง บ้านข้าวหลาม บ้านดอนยาง และบ้านเสมา
แบ่งกันใช้แล้วแต่เขตบ้าน”

พื้นที่เมืองฟ้าแดดสงยางจะมีลักษณะทางภูมิศาสตร์ทางด้านตะวันตกด้านในของคูเมืองเป็นโนนสูง ซึ่งชาวบ้านในท้องถิ่นจะเรียกว่า **“โนนเมือง”**และ **“โนนกรรม”** ซึ่งในพื้นที่โนนกรรมนี้คนท้องถิ่นเสมาซึ่งประกอบด้วยบ้านหลายบ้านโดยรอบจะให้เป็นพื้นที่ในการประกอบพิธีฝังศพ ตามที่ตาสรวง จันทรมบัติเล่าให้ฟังเกี่ยวกับการปฏิบัติในการฝังศพว่า **“มันมีคน 3-4 บ้านมาใช้ดอนผีป่าช้านี้ บ้านสว่าง บ้านข้าวหลาม บ้านดอนยาง และบ้านเสมา แบ่งกันใช้แล้วแต่เขตบ้าน คือกันหมดทุกบ้านนั่นละ ตั้งกองฟอนแล้วเอาโลงไปวาง แล้วมีไม้พาดไว้ไม่ให้โลงล้ม แล้วก็จุดไฟเผานั่นละ**โบราณบอกว่า ตกโคนไม้ ควายชน ตายห่า ตายโหง ลงเลือด ลงยาง พวกนี้เข้าบิให้เผา ให้ฝัง สามปีค่อยเผา ตายเฒ่าแก่ธรรมดา แก่ชรา เจ็บไข้ได้ป่วย เขาก็เผา แต่ทุกมือนี่ รถเหยียบตายก็เอาไปเผานอนไหลตายก็เอาไปเผา ฟาผ่าตายก็เอาไปเผา เข้าบิถือโบราณ ถ้าบิเฒ่าจั้นนั้น มันสิแพ้ แพ้พี่แพ้น้อง แพ้เชื้อแพ้สาย แต่ทุกมือนี่เข้าบิถือเหมือนเก่าเหมือนก่อนหรอก” ในเรื่องราวเกี่ยวกับการใช้พื้นที่ดังกล่าวนี้ เป็นการแสดงให้เห็นวิธีการสร้างพื้นที่ทางความเชื่อข้ามบนพื้นที่ทางภูมิศาสตร์เดิมหรือเป็นพื้นที่ที่เคยเป็นป่าช้ามาก่อน **การใช้พื้นที่ในลักษณะนี้แสดงว่าชาวบ้านมีความเข้าใจในพื้นที่เมืองเดิมที่มีมาก่อนว่าพื้นที่ใดใช้ประกอบกิจกรรมใด ชาวบ้านจึงสามารถเลือกพื้นที่ในการทำกิจกรรมได้**

ในรายละเอียดเกี่ยวกับการใช้พื้นที่ป่าช้าในพื้นที่โนนกรรมนี้มีความน่าสนใจอยู่ที่ว่าแม้ว่าการใช้พื้นที่โนนกรรมเป็นป่าช้าร่วมกันของท้องถิ่นนั้น แต่จะมีการแบ่งพื้นที่เฉพาะของแต่ละบ้านๆไป ไม่มีการปะปนในการใช้พื้นที่ ซึ่งจะเห็นได้จากคำบอกเล่าของคุณตาสรวง จันทรมบัติ และสาระในส่วนนี้เองที่ชี้ให้เห็นถึง **ทัศนคติของท้องถิ่นที่มีต่อพื้นที่ที่เป็นกายภาพที่มีอยู่มาก่อนว่าเป็นป่าช้าร่วมกัน แต่ในพื้นที่ที่มีระดับการใช้งานของท้องถิ่นนั้นก็ถูกซ้อนด้วยพื้นที่ของบ้านอีกทีหนึ่ง** คือจะมีพื้นที่ร่วมกันของป่าช้าแต่มีการแบ่งบริเวณกันไปในแต่ละบ้านๆ

สำหรับการประกอบพิธีศพของท้องถิ่นเสมาจะคล้ายกับท้องถิ่นคอนสวรรค์และท้องถิ่นสงเปือย คือจะมีการแยกประเภทการตายของศพเป็นแบบตายโหง ตายเด็กและตายแบบธรรมดาเช่นเดียวกัน และแยกการทำพิธีเหมือนกันคือตายโหง กับตายเด็กเอาฝังและตายธรรมดาเอาเผา และมีรายละเอียดที่เหมือนกันกับท้องถิ่นคอนสวรรค์และสงเปือยคือ จะไม่เอาศพตายโหงไว้ที่บ้าน ซึ่งพ่อสิงห์ กุดวังวน³² (อายุ 79 ปี) ได้เล่าในขณะวิจัยฟังว่า “แต่ก่อนถ้าตายโหงจะไม่เอาเข้าบ้าน เขว่ามันดื้อมัน

³² จากการสัมภาษณ์พ่อสิงห์ กุดวังวน(อายุ 79 ปี) บ้านเสมา วันที่ 12 มีนาคม 2545

กวน(มันเฮียน) แต่ทุกวันนี้เฝ้าศพเข้าบ้านหมดแล้ว³³” และคำตอบที่เราได้จากทั้งสามพื้นที่ศึกษานี้ เราอาจสรุปได้ว่า **ความเชื่อของผู้คนในลุ่มน้ำชีเกี่ยวกับประเพณีการส่งวิญญาณนั้นจะมีความเชื่อที่เหมือนกันเกี่ยวกับสาเหตุของการตายกับวิธีการที่แตกต่างกันออกไป**

ต่อมาหลังจากปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมาท้องถิ่นเสมาก็เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับพิธีกรรมทางการส่งวิญญาณดังกล่าว โดยการเข้ามาของ “เมรุ” โดยมีการสร้างเมรุในสองพื้นที่คือในบ้านโนนกรรม และบ้านข้าวหลาม จากคำบอกเล่าของตาประภาส เครือวัลย์ว่า “ก่อนเฝ้าศพในดอนบ้าน เขาเรียกว่าดอนเมืองแต่ตอนนี้เขาเฝ้าอยู่เมรุวัดแล้ว แต่ก่อนนี้แยกศพว่าตายหยังๆ แต่ตอนนี้แยกแล้ว ถ้าตายโหงก็บให้เข้าบ้าน บมีพระ พวกดายโหงก็เอาไปฝังเลย บมีพิธีอียัง บ้านเฮานี้เริ่มใช้เมรุตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. 2540 ชาวบ้านเขาเห็นว่าสะดวกกว่า **เพราะว่าบต้องไปยากหาพินหาไฟ** เมรุนี้ใช้กันจกหมู่บ้านก็ใช้บ้านเดียวเฮานี้แหละแต่มี 2 หมู่ที่ คือหมู่ที่ 2 กับหมู่ที่ 16”

การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ทางความเชื่อในแบบ “ป่าช้า” มาเป็นพื้นที่แบบ “เมรุ” ในระยะแรกนั้นชาวบ้านในท้องถิ่นมีความขัดแย้งทางความคิดที่มีต่อพื้นที่เช่นเดียวกัน การเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่แบบฉบับพลันครั้งนี้มีผลโดยตรงกับวิถีคิดของผู้คน ผู้ศึกษาจะนำเสนอการเปลี่ยนแปลงทางความคิดนี้ผ่านบทสัมภาษณ์จากการประชุมอย่างไม่เป็นทางการ ณ บ้านเสมามาเมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน 2545 มีเนื้อความว่า “**สถานที่เฝ้าศพแต่ละหมู่บ้านจะมีการเรียกที่ต่างกันแต่จริง ๆ แล้วเป็นที่เดียวกัน บางแห่งเรียก ดอนตาล ดอนเมียง อียังนี้แหละ หรือผีป่าช้าเป็นสถานที่เฝ้าศพไม่มีเมรุ** ส่วนเมรุแรกสร้างขึ้นที่หมู่บ้านเสมาสมาสมัยหลวงพ่อดาว **ประมาณสิบกว่าปีมานี้ “พ่อใหญ่หวาตเฝ้าก่อนหมู่ นายสวาท นามศักดิ์” หลวงพ่อดาว ท่านเป็นพระที่มีคนนิยมสมพร มีคนศรัทธา คำพูดศักดิ์สิทธิ์ มีชาวบ้านเชื่อถือท่านมาจากอินเดียจบจากอินเดีย ขณะนี้ท่านอยู่วัดปทุมที่กรุงเทพฯ และยังมีชีวิตอยู่ตอนชาวท่านจะออกอากาศที่สถานีวิทยุแห่งประเทศไทยทุกวัน ปี 33 ศพแรกพ่อใหญ่หวาตได้รางวัลได้โทรทัศน์โดยที่ช่างต้องการทดสอบเมรุว่าใช้ได้หรือเปล่าโดยที่หลวงพ่อดาวเป็นคนให้ “มันเป็นยังงั้นจะอาจารย์คนสมัยก่อนคนเรานี้ถ้าเฝ้าเมรุมันรู้สึกว่ามันธรรมดาไม่เหมือนพ่อเหมือนแม่ ปู่ ย่า” ถ้าเฝ้าเฝ้ากองไม้มารวมมันเป็นประเพณีของเราบางยังถือเดิมนี่ไม่เข้าบอกลูกไว้เลยถ้าพ่อตายไม่ทำพ่อตายต้องเอาอันนี้ โดยมีความเชื่อกันว่าเฝ้ากองฟอนเป็นบ้านของตัวเองเป็นความเชื่อ บางคนเชื่อว่าเฝ้าอยู่ใกล้ที่ไร่ ที่นา บางคนเชื่อว่าเวลาเอาเข้าเฝ้ามันไม่มีฝาปิดเหมือนบ้านไม่มีหลังคาอยากไปไหน มาไหนก็ได้”** ในคำบอกเล่าข้างต้นนี้ชี้ให้เห็นวิถีคิดต่อพื้นที่ที่ชัดเจนว่า ผู้คนในท้องถิ่นในช่วงแรกของการเปลี่ยนแปลงพื้นที่งานศพนั้นยังมีความไม่แน่ใจทางความคิดเกี่ยวกับชีวิตหลังความตายหากมีการเปลี่ยนแปลงวิธีการส่งวิญญาณใหม่ **เมรุจึงถือได้ว่าเป็นพื้นที่แบบใหม่ที่เกิดขึ้นเนื่องจากวัฒนธรรมเมืองหลวงที่เข้ามาในท้องถิ่น**

³³ การเปลี่ยนแปลงอาจมีการเปลี่ยนแปลงจินตนาการเรื่อง “ผี” เนื่องมาจากการเข้ามาของ “เมรุ” เช่นเดียวกับท้องถิ่นคอนสวรรค์ และท้องถิ่นสงเปือย

รูปที่ 3.6 แสดง “เมรุ” กับการเปลี่ยนแปลงพิธีกรรมในงานศพ

3.2.5 ความสัมพันธ์ของท้องถิ่นทามลำน้ำดอกไม้

“ต้นปลายน้ำอยู่ในทามมีหมดยี่ถึงอุบลก็มี
ไม้เห็ดบ้านนี้เอามาจากเขื่อนลำปาว ดงระแนง ดงใหญ่เป ดงหังขวาง
ตอนไปเอาไม้ไปเอามาก่อนมีเขื่อน
เอาใส่แพมา เขาเ็นไปเอาซุง”

ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของท้องถิ่นเสมอจะมีลักษณะทางทิศใต้เป็นทุ่ง และทางเหนือจะเป็นที่ต่ำกว่า ซึ่งทำให้การไหลของน้ำจะไหลจากใต้ไปทางเหนือ สำหรับทางตอนเหนือของท้องถิ่นเสมอนั้นจะเป็นที่ทามขนาดใหญ่ที่เคยเป็นแหล่งทรัพยากรทางการหากินที่อุดมสมบูรณ์ คำบอกกล่าวของตาประภาส เครือวัลย์³⁴ นั้นเป็นการบรรยายให้เห็นภาพที่ทามในสมัยก่อนได้เป็นอย่างดีว่า “บ้านนี้เรียกน้ำดอกไม้ว่า “น้ำห้วย” ไปผ่านบ้านหนึ่งก็เรียกอย่างหนึ่ง ผ่านกมลาไสยก็เรียก “ปาว” ผ่านกาฬสินธุ์ก็เรียก “น้ำดอกไม้” สมัยนั้นก็ต้องไปปลูกตามลำน้ำ พวกกันลำปาวนี้บ้านก็หลาย พอลำปาวกันนี้น้ำมันก็ลดลงไป ก่อนนี้น้ำก็ท่วมหลาย บริเวณใต้เขื่อนลำปาวก่อนนี้ ไม้พื้กับอืด ปลูกยางกับอืด หน่อไม้กอไผ่กับอืด หนองต่างๆก็มีปลา ทามที่เขาทำนาเดี๋ยวนี้นี้ก็แน่นหลาย พอเขาเห็ดเขื่อนไทบ้านก็ถางเห็ดนา ก่อนนี้ทามมันหลาย ก่อนเดือดร้อนอย่างเดียวคือน้ำขึ้น มาสู่มือนี่เดือดร้อนหลายปากก็เดือดร้อน ไม้พื้ก็หายาก ปลาที่เดือดร้อน เลี้ยงวัวเลี้ยงควายก็เดือดร้อน

³⁴ จากการสัมภาษณ์ในวันที่ 28 เมษายน 2545

เก็บเห็ดก็เห็ดอรุณ ก่อน พ.ศ. 2500 ขึ้นไปทางนั้นได้หากินหมด พอทำเขื่อนแล้วได้ข้าวขึ้นมาแต่อย่างอื่นอดหมด ปลาเคย เห็ดเคย อดหมด ปลาตุ๋นนี้แต่ก่อนมาตามหนองเดียวนี้มีเลย ก่อนนี้มีต้นไม้เยอะ มีต้นเปื่อย ต้นทม ต้นปลายน้ำ ป่าแขงท่วมหัวเลยมาตัดแอมเล้า ปลวกบ่มีขึ้นเลย เอาชีควายทา บ้านเราไม่มีแต่ไม้ใช้งานไม่ใช่ไม้เนื้อแข็ง แต่มันงาม ต้นปลายน้ำอยู่ในทามมีหมดอยู่ถึงอุบลก็มี ไม่เห็ดบ้านนี้เอามาจากเขื่อนลำปาว ดงระแนง ดงใหญ่เป ดงหังขวาง ตอนไปเอาไม้นี้ไปเอามาก่อนมีเขื่อน เอาใส่แพมา เขาเอินไปเอาซุง เดือนหกก็เอาลอยลงมา³⁵ ก่อนนี้มีหมู่ห้าหก คนก็ไปเอามา มีวิชาก็เอากันไปปล้ำ เขาเอาไม้มารวมกันก็ทำเพิง ทำแพเอาแคนเอาอะไรไปร้องลำทำเพลงกัน”

ลักษณะที่ของทามจะเป็นที่มีไม้ขนาดเล็กที่ไม่ใช่ไม้ใหญ่และไม้เนื้อแข็ง การใช้ประโยชน์จากทามก็มักจะเป็นพื้นที่สำหรับหากินมากกว่าหาอยู่ เพราะพืชพันธุ์ที่ขึ้นในทามมักเป็นพืชจำพวก เห็ด หน่อไม้ เป็นต้น ส่วนไม้ขนาดใหญ่นั้นจะต้องมีการขึ้นไปเอาตามที่ดงต่างๆ และที่น่าสนใจอีกประการเกี่ยวกับเรื่องราวของพื้นที่ไม้ใหญ่ที่สามารถใช้ในการสร้างบ้านได้นั้นมักเป็นพื้นที่ดง และป่าที่ใช่ไม้เนื้อแข็งในการสร้างบ้านได้ดีมากๆ ของพื้นที่แถบลุ่มน้ำชีนี้ จะเป็นไม้ที่อยู่ในพื้นที่ของเขื่อนลำปาว ซึ่งปัจจุบันโดนน้ำเขื่อนท่วมไปจนหมดแล้ว เพราะจากการศึกษาพบว่าพื้นที่ทั้งท้องถิ่นเสมา ในจังหวัดกาฬสินธุ์ และท้องถิ่นสงเปือยในจังหวัดยโสธรนั้น ต่างก็มักจะมีการล่องแพมาเอาไม้ที่บริเวณที่เป็นเขื่อนลำปาวในปัจจุบัน โดยเฉพาะบ้านที่อยู่ติดกับริมน้ำชี และสาเหตุของการสร้างเขื่อนนอกจากจะเป็นเหตุให้เกิดการถางพื้นที่ทามแล้วยังพบว่าเป็นการทำลายพื้นที่สำหรับหาไม้สร้างบ้านในอดีตลงอีกด้วย

นอกจากนี้พื้นที่ทางตอนเหนือของท้องถิ่นเสมาเป็นบริเวณที่แต่เดิมเป็นทามที่สำคัญ ยังมีรายละเอียดเกี่ยวกับตำนานความเชื่อของชาวบ้าน ซึ่ง อ.สายัญ นะตะ³⁶ ได้เล่าให้ฟังว่า “ในตำนานของเมืองฟ้าแดดเดิมนั้น พื้นที่บริเวณดังกล่าวจะเป็นบริเวณของเมืองเชียงโสม³⁷ ที่แพ้สงครามแล้วถูกพระยาฟ้าแดดสาบให้อยู่ในลำน้ำปาว หรือลำน้ำดอกไม้” ซึ่งเป็นข้อสังเกตของคณะวิจัยให้ว่าชาวบ้านมีจินตนาการเกี่ยวกับพื้นที่ทางธรรมชาติที่เชื่อมโยงเข้ากับตำนานเก่าของพื้นที่ เนื่องจากพื้นที่ป่าทามดังกล่าวเป็นพื้นที่ที่ไม่เหมาะสมกับการตั้งเมืองเป็นอย่างมาก ซึ่งการสร้างจินตนาการต่อพื้นที่ดังกล่าวจะเป็นอีกประเด็นหนึ่งควรทำการค้นหาค้นต่อไป

3.3 ยุคของการปรับโครงสร้างทางสังคมใหม่จากรัฐ³⁸

³⁵ เดือนหกเป็นเดือนที่ชาวบ้านว่างเว้นจากการทำการเกษตรกรรม ชาวบ้านจึงถือเป็นช่วงเวลาของการปรับปรุงพื้นที่เรือนของตนเอง ประกอบกับในช่วงของเดือนหกจะมีงานบุญบ้านที่เกี่ยวกับประเพณีทางความอุดมสมบูรณ์เช่น การเลี้ยงดอนปู่ตา หรือการสงน้ำต้นยาง ตลอดจนการสักการะพระธาตุยาคู เป็นต้น

³⁶ อ.สายัญ นะตะ เป็นครูสอนที่โรงเรียนบ้านเสมา เป็นลูกเขยของตาสรอง จันทรมบัตติ

³⁷ อ่านประวัติเมืองฟ้าแดด ที่เกี่ยวกับเมืองเชียงโสมในหัวข้อ 3.1

³⁸ ช่วงประมาณปี พ.ศ. 2460 - 2480

ในยุคของอิทธิพลจากรัฐแบบส่วนกลางที่เริ่มเข้ามาบทบาทในท้องถิ่นโดยแรกเริ่มโดยการเข้ามาของระบบนามสกุลกับการสร้างเครือข่ายตามผู้นำท้องถิ่น และการจัดโครงสร้างทางสังคมใหม่แต่ผลกระทบในช่วงแรกจะไม่ใช่ไปในลักษณะของรัฐแต่จะยังคงมีบทบาทขึ้นอยู่กับท้องถิ่นและผู้นำเพียงบางส่วนแต่เพียงเท่านั้น ซึ่งในช่วงของการใช้พื้นที่ในช่วงของปี พ.ศ. 2460 – 2500 จะมีรายละเอียดดังนี้

3.3.1 เครือข่ายนามสกุลนาชัย พื้นที่ทางจินตภาพแบบใหม่ที่เกิดขึ้นในท้องถิ่น

*“เป็นหลักของการสืบเชื้อสายกันทางบิดา อันจะส่งผลให้เกิดความเป็นหมู่คณะ
ความเป็นเครือญาติ ความเป็นเผ่าพันธุ์ ตลอดจนความเป็นศักดิ์ศรี
เกียรติยศของกลุ่มเครือญาติซึ่งลูกหลานจะต้องเชิดชูและระวังรักษามิให้เกิดมลทิน”*

ก่อนหน้านี้จะมีการใช้ระบบนามสกุลภายในท้องถิ่นแต่ละท้องถิ่นจะเป็นความสัมพันธ์แบบสายเลือดปะปนไปกับความสัมพันธ์แบบการนับพี่น้องกัน ชาวบ้านอาจมีการนับญาติกันโดยไม่ถือสายเลือดก็ได้ เช่น การนับถือกันผ่าน **“เสียวบ้าน”** ซึ่งแต่เดิมนั้นการเรียกชื่อกันในบ้านหรือท้องถิ่นเสมอ จะอาศัยการเรียกกันไปตามชื่อเมีย ดังที่ตาเด่น บ้านข้าวหลาม³⁹ เล่าฟังว่า **“มีมาแต่โดนแล้วตั้งแต่ปี พ.ศ. 2460 เริ่มมีนามสกุล แต่ก่อนใช้นามสกุลตามเมีย อำแดงนั้น อำแดงนี้ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 แก่ก่อนต้องมีสร้อยลงท้าย อย่างว่าดำนี่ก็ นายเด่น อำแดงดำ นายขาว อำแดงแดง อย่างนี้ต้องมีคำว่าอำแดงนำหน้า”**

ต่อมาในประเทศสยาม⁴⁰ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัตินามสกุล พุทธศักราช 2456 เมื่อวันที่ 22 มีนาคม พ.ศ. 2455 ซึ่งเป็นวันที่ 863 หรือปี 3 ในรัชสมัยของพระองค์ และประกาศใช้ตั้งแต่วันที่ 1 กรกฎาคม พ.ศ. 2456 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้นามสกุล **เป็นหลักของการสืบเชื้อสายกันทางบิดา อันจะส่งผลให้เกิดความเป็นหมู่คณะ ความเป็นเครือญาติ ความเป็นเผ่าพันธุ์ ตลอดจนความเป็นศักดิ์ศรี เกียรติยศของกลุ่มเครือญาติซึ่งลูกหลานจะต้องเชิดชูและระวังรักษามิให้เกิดมลทิน** สำหรับกรอบของนามสกุลให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ดังกล่าว จึงเปิดโอกาสในประชาชนชาวสยามได้เลือกสรรนามสกุลของตนเอง โดยมีเงื่อนไขว่า

³⁹ จากการสัมภาษณ์ในวันที่ 27 เมษายน 2545 ในบ้านข้าวหลาม

⁴⁰ ธีรชัย บุญธรรม. 2541. ชื่อบ้านนาม(เมือง)สกุล. วารสารช่อพะยอม ฉบับที่ 10 เดือนมิถุนายน 2541 – เดือนพฤษภาคม 2542 หน้า 158 - 162

1. อย่าให้พ้องกับพระนาม พระราชวงษานวนวงศ์ผู้ทรงอิสริยยศฐานันดรศักดิ์ตั้งแต่พระองค์ขึ้นไป
2. อย่าให้เป็นชื่อที่มุ่งหมายคล้ายคลึงกับราชทินนามอันเป็นตำแหน่งยศบันดาศักดิ์
3. อย่าให้เป็นคำที่มีอรรถหยาบคายไม่สมควร
4. อย่าให้เป็นชื่อซึ่งต้องเขียนเกินกว่าสิบอักษร
5. อย่าให้เป็นชื่อซึ่งเหมือนกับนามสกุลซึ่งได้ใช้อยู่ก่อน

และภายหลังจากการเข้ามาของระบบนามสกุลในปี พ.ศ.2460⁴¹ โครงข่ายของนามสกุลจึงเกิดขึ้นโดยในช่วงแรกของท้องถิ่นเสมา แต่ลักษณะของการตั้งนามสกุลในท้องถิ่นเสมาจะแตกต่างจากในท้องถิ่นคอนสวรรค์ที่การตั้งนามสกุลจะตามผู้นำ แต่สำหรับในท้องถิ่นเสมาจะมีเครือข่ายของนามสกุลที่คล้องกันคือ “นามสกุลนาชัย” อาทิเช่น “นาชัยฤทธิ์ นาชัยเพิ่ม นาชัยศักดิ์” เป็นต้น ซึ่งในปัจจุบันนามสกุลในเครือนาชัย จะพบมากในบ้านเสมา บ้านสว่าง บ้านดอนยางและบางส่วนในบ้านข้ามหลาม ซึ่งการตั้งนามสกุลของท้องถิ่นเสมาจะเห็นว่ามีคุณสมบัติคล้องกับสภาพทางภูมิศาสตร์เป็นสำคัญ⁴² ตามที่ตาเด่นได้ให้ความคิดเห็นที่ตรงกับผู้เขียนว่า “อยู่ต่อมารัชกาลที่ 6 ก็เลยมาตั้งนามสกุล ประมาณปี พ.ศ. 2458 ประมาณนี้ละ มันขึ้นอยู่กับการเอาใจเอาใจเข้าตั้งใหม่เขาตั้งตามภูมิประเทศอย่างเช่น ชันบ้านอยู่นา ก็นามสกุล นานัน นานี้ ถ้าอยู่ดอนก็นามสกุล ดอนนั้น ดอนนี้ ถ้าอยู่ไกล่สระ ก็นามสกุลสระนั้น สระนี้ ถ้าผู้ใดมีนามสกุลเขาก็ว่าเป็นคนเถื่อน⁴³ คือจับมีบัตรประชาชนทุกวันนี้ละ ขาดหลักฐานทางราชการ”

ในการศึกษาจากคำบอกเล่าเกี่ยวกับนามสกุลในท้องถิ่นเสมา ประกอบกับหลักฐานทางเอกสารพบว่า การเกิดขึ้นของนามสกุลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิธีคิดที่สำคัญของท้องถิ่น โดยแต่เดิมก่อนมีการใช้นามสกุลนั้น คนในท้องถิ่นจะเรียกขานกันไปตามลักษณะของแต่ละบุคคลบ้าง ตามพ่อแม่บ้าง และตามชื่อเมียบ้าง แต่เมื่อมีการใช้นามสกุลจะเปลี่ยนเป็นการเรียกขานตาม “นามสกุลผู้ชาย” ซึ่งในการเรียกขานไปตามชื่อเมียนั้นอาจเป็นไปได้ว่า⁴⁴ วัฒนธรรมการเอาเมียของท้องถิ่นแถบลุ่มน้ำชีนี้เป็นการย้ายผู้ชายเข้ามาในท้องถิ่นตามเรือนของฝ่ายหญิง ชาวบ้านเลยเรียก

⁴¹ จากคำบอกเล่าของตาประภาส เครือวัลย์และข้อมูลเกี่ยวกับรายชื่อผู้ใหญ่บ้านที่ปกครองบ้านข้ามหลาม แสดงให้เห็นว่าการเข้ามาของนามสกุลในท้องถิ่นเสมาช้ากว่าท้องถิ่นอื่น

⁴² ปัจจุบันท้องถิ่นในบริเวณนี้จะมีชื่อเสียงเรื่องการปลูกข้าวหอมมะลิเป็นอย่างมากเช่นที่ บ้านหนองแปน อ.หนองแปน เป็นต้น

⁴³ การนิยามโดยรัฐที่มีผลต่อความคิดของในท้องถิ่น

⁴⁴ ตามทัศนะของผู้เขียนเอง

ขานกันไปตามชื่อของฝ่ายหญิงเพื่อให้่ายต่อการรู้จักกันอยู่ก่อนของคนในท้องถิ่น การเรียกขานชื่อต่อท้ายจึงเป็นการเรียกขานเพื่อการจดจำเป็นลำดับมากกว่าการสืบทอดวงศ์ตระกูลทุกวันนี้

การเข้ามาของพื้นที่แบบนามสกุลนี้เป็นเครื่องมือที่รัฐใช้ควบคุมผู้คนให้สัมพันธ์กับพื้นที่ เนื่องจากเป็นเหตุผลที่ง่ายต่อการควบคุมดูแลและการติดตามหากเกิดการกระทำผิดหรือคิดร้ายต่อบ้านเรือน อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า **นามสกุลเป็นการตรึงคนให้สามารถอ้างอิงปัจเจกบุคคลกับพื้นที่ทางการปกครองได้ง่ายยิ่งขึ้น รัฐได้ใช้กลไกทางการสืบวงศ์ตระกูลนี้เป็นส่วนหนึ่งในการควบคุมผู้คน**

3.3.2 วัดและการตั้งระบบเจ้าคณะอำเภอที่ส่งผลต่อความสัมพันธ์ของพระต่อท้องถิ่น

ในอดีตระบบความสัมพันธ์ของวัดในท้องถิ่นจะเป็นไปในลักษณะความสัมพันธ์แบบการนับถือพระอุปชฌาย์ร่วมกันแม้ว่าจะมีพื้นที่แยกกันตามชุมชนก็ตาม (เนื่องจากพื้นที่ในแต่ละชุมชนจะมีลิมเป็นของตนเอง) แต่ต่อมาเมื่อมีการเข้ามาของระบบเจ้าคณะอำเภอ⁴⁵ (เข้ามาในช่วงปี พ.ศ.2325) ชาวบ้านในท้องถิ่นต้องเดินทางไปบวชที่อำเภอ ซึ่งสร้างความลำบากให้กับชาวบ้านเป็นอย่างมาก ประกอบกับเครือข่ายการถือพระอุปชฌาย์เดียวกันก็ลดความสัมพันธ์ลง และกลับกลายเป็นความสัมพันธ์ในรูปแบบของรัฐเข้ามาจัดการ ต่อมาพระที่จะเป็นพระอุปชฌาย์ต้องเข้าระบบของการสอบเอาเปรียญให้ได้ก่อนจึงจะมีโอกาส เครือข่ายความเชื่อถือพระผู้บวชแบบการนับถือจึงเปลี่ยนเป็นการใช้สมณศักดิ์ของพระเป็นสำคัญ

ในปลายปี พ.ศ.2325 นั้นเอง รัชกาลที่ 1 ได้โปรดเกล้าฯ ออกกฎหมายเกี่ยวกับคณะสงฆ์เป็นครั้งแรกเพื่อกวดขันความประพฤติของพระสงฆ์ให้อยู่ในระเบียบวินัย และต่อมาอีกหลายปีมีจำนวนทั้งสิ้น 10 ฉบับ ซึ่งเนื้อหาในฉบับที่ 3 จะมีใจความว่า⁴⁶

“บวชเป็นพระภิกษุแล้วให้อยู่ในคณะสงฆ์อุปชฌายะอาจารย์ก่อนจะได้รู้จักวัตรปฏิบัติถึงมาตรว่าจะประพฤติผิด ทำทุจริตก็มีความละอายเพื่อนพรหมจรรย์และอุปชฌายะอาจารย์จะกล่าวสั่งสอนได้ พระสงฆ์ทุกวันนี้ละพระวินัยบัญญัติ มิได้ระวังตักเตือนสั่งสอนกำชับว่ากล่าวกัน ครั้นบวชเข้าแล้วก็มีให้ศิษย์อยู่นิสสัยในหมู่คณะสงฆ์ ครู อุปชฌายะ อาจารย์ ก่อนให้เที่ยวไปตามอำเภอใจ แต่ 6 รูป 2 รูป 3 รูป ไปตั้งชุมนุมชอนอยู่ ทำมารยาทวิชาศีลภาวนาทำกริยาให้คนเลื่อมใสนับถือ แสดงความอดรู้วิชาอดอิทธิฤทธิ์เป็นอุตตริมนุสสรธรรมเป็นกลไกกตังตนเป็นผู้มีบุญ ว่าพบ

⁴⁵ การเริ่มมีระบบพระอุปชฌาย์แบบใหม่เริ่มต้นขึ้นใน พ.ศ. 2505 เนื่องจากการใช้ พ.ร.บ. คณะสงฆ์

⁴⁶ ฝ่ายปริยัติปกครอง กองศาสนศึกษา.2527. ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทย. กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ.

คนพิเศษมีวิชามาแต่ถ้าแต่เขา อนึ่ง ถ้ากุลบุตรจะบวชเรียน อ่ำลาก็ดี ให้รู้ว่ากุลบุตรชื่อนั้น อยู่บ้านนั้น เป็นลูกหลานผู้นั้นๆและให้พระราชคณะ เจ้าหมู่คณะ อธิการและกรมการหัวเมือง 1-2-3-4 นายอำเภอแขวงจังหวัดทั้งปวงกำกับว่ากล่าวสอดแนมระวังระไวดูหมู่คณะในแคว้นแขวงจังหวัดวัดวาอาราม อย่าให้มีพวกโกหกมารยาทคิดร้ายแผ่นดิน และพระศาสนาให้จลาจล ถ้าและมีผู้ใดรู้เห็นว่า อ้ายพวกเจ้าอธิการ เจ้าเมือง เจ้าบ้าน แขวงจังหวัดประเทศนั้นๆ เป็นโทษคุณโทษอ้ายโกหกคิดร้ายแผ่นดิน”

การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ในแบบของวัดที่เป็นพื้นที่ทางศาสนาภายในท้องถิ่น ไปสู่บทบาทของพื้นที่ที่เป็นการควบคุมผู้คนผ่านที่ว่างแบบวัดนั้นทำให้เราสามารถเข้าใจถึงเจตนาของรัฐที่กระทำกับท้องถิ่นเช่นเดียวกับการสร้างระบบนามสกุล เพื่อผลทางการปกครองผู้คนให้อยู่ในอำนาจการจัดการและการดูแลของชนชั้นปกครอง การเปลี่ยนแปลงในลักษณะเช่นนี้ทำให้บทบาทของสงฆ์เปลี่ยนแปลงไปรวมทั้งการจัดระบบปกครองแบบส่วนกลางให้กับพระสงฆ์นั้นทำให้ **พระสงฆ์ถูกกระทำให้เป็นส่วนหนึ่งของการปกครองแบบรัฐ มีการควบคุมและให้อำนาจในลักษณะดังเช่นฆราวาสปกครอง**

นอกจากนี้การเข้ามามีบทบาทของกรมการศาสนานั้นทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเชิงรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่อยู่ในวัดอย่างมากมาย ดังเช่นการเปลี่ยนแปลงพื้นที่สิมแบบชาวบ้านไปสู่พื้นที่อุโบสถแบบภาคกลาง รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงในเชิงขนาดของพื้นที่สิม ซึ่งแต่เดิมจะมีขนาดเล็กและพอเหมาะกับการทำในท้องถิ่น แต่ในปัจจุบันจะเป็นอุโบสถขนาดใหญ่ที่เกินความจำเป็นทางการใช้สอยแต่เป็นเครื่องบ่งบอกฐานะของชุมชน **รูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่กรมการศาสนานำมาใช้แบบมาตรฐานให้กับทุกท้องถิ่นนั้น ถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของการทำลายช่างพื้นบ้าน ที่มีความชำนาญในการสร้างศาสนสถานแบบชาวบ้าน ให้ลดลง**

รูปที่ 3.7 กำแพงวัดเก่าที่มีกับกำแพงวัดแบบใหม่ที่เป็นแบบของกรมการศาสนา

3.3.3 การเข้ามาของโรงเรียนกับการเปลี่ยนบทบาทของผู้หญิงกับพระ

*“แต่มีข้อแม้ว่าถ้าเป็นผู้หญิงจบ ป.4 รับเป็นครูเลย
แต่ถ้าเป็นผู้ชายจบ ป.4 ต้องได้นักธรรมตรี”*

ในสมัยรัชกาลที่ 5 ปี พ.ศ.2427⁴⁷ ทรงโปรดฯให้ตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรขึ้นตามวัด โดยเริ่มต้นที่วัดมหรณพารามเป็นแห่งแรกเป็นแห่งแรก ต่อมาปี พ.ศ. 2441 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชโองการประกาศจัดการเรียนในหัวเมือง **เป็นการประกาศเผด็จให้พระสงฆ์ทั่วพระราชอาณาจักรเอาใจใส่สั่งสอนธรรมให้กับประชาชน และฝึกสอนความรู้ต่างๆแก่กุลบุตร** โรงเรียนจึงเข้ามาในพื้นที่ชุมชน “วัด” จะมีบทบาทที่สำคัญทั้งในมิติทางประเพณีทางความเชื่อ และด้านการศึกษาในอดีตที่วัดเป็นที่เรียนหนังสือจะมีเพียงผู้ที่ต้องการบวชเรียนและผู้ชายเท่านั้นที่สามารถเข้ามาเรียนที่วัดได้

ลักษณะการเรียนของท้องถิ่นเสมาแต่เดิมจะใช้การเรียนที่วัดบ้านข้าวหลาม โดยอาศัยศาลาวัด และให้พระในวัดเป็นผู้สอน โดยตาประภาส เครือวัลย์ เล่าว่า “แต่เดิมมีการเรียนที่ศาลาวัดโดยชาวบ้านมาการเรียรายข้าวบ้านละหนึ่งกระบุง มาให้วัด สมัยนั้นมีพระภิกษุเรา รัตนศรีหา เป็นพระที่สอนหนังสือ” เป็นโรงเรียนซึ่งในช่วงก่อนผู้หญิงจะแทบไม่มีโอกาสในการเรียนเนื่องจากพระเป็นผู้สอนหนังสือ(คล้ายกับท้องถิ่นคอนสวรรค์) แต่ต่อมาเริ่มมีการตั้งโรงเรียนบ้านข้าวหลาม (ปี พ.ศ. 2464) เริ่มมีครูเข้ามาสอน **พระสงฆ์จึงลดบทบาททางการสอนลงเหลือเพียงบทบาททางศาสนาเท่านั้น** ประกอบกับผู้หญิงสามารถมาโรงเรียนได้⁴⁸ จากคำบอกเล่าของพระครูขึ้น (อายุ 76 ปี) และนายทองแดง เครือวัลย์ (อายุ 86 ปี)⁴⁹ ได้ความว่า “ในอดีตโรงเรียนต้องอาศัยเรียนที่วัด และพื้นที่วัดในอดีตของบ้านข้าวหลามก็มีไม่มากนัก ซึ่งแต่เดิมวัดจะตั้งอยู่กลางบ้าน ต่อมาได้แลกเปลี่ยนที่ดินคือ ที่ตั้งโรงเรียนในปัจจุบันกับที่วัดเดิม เนื่องจากชาวบ้านเห็นว่าโรงเรียนนั้นต้องการพื้นที่มากกว่า จึงมีการแลกเปลี่ยนพื้นที่กันและวัดเองก็ย้ายมาตั้งในที่ปัจจุบัน(ทางเหนือของบ้าน)”

⁴⁷ ฝ่ายปริยัติปกรณ์ กองศาสนศึกษา.2527. ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทย. กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. หน้า 26-27

⁴⁸ คณะวิจัยตั้งสมมุติฐานว่า มีลักษณะของการเปลี่ยนแปลงคล้ายกับที่บ้านคอนสวรรค์

⁴⁹ จากการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง วันที่ 14 มกราคม 2545 ในบ้านข้าวหลาม

รูปที่ 3.8 ยายที่ได้รับการเข้าโรงเรียนในช่วงปี พ.ศ. 2566
หลังจากการใช้ พ.ร.บ. ประถมศึกษา

ตามคำบอกเล่าที่คุณตาประภาส เครือวัลย์เล่าให้ฟังถึงชีวิตของท่านในยามที่ท่านเรียนหนังสือนั้นเป็นข้อมูลชั้นดีที่ทำให้เรามองเห็นความคิดของผู้คนในช่วงเวลานั้นเกี่ยวกับศึกษาได้ชัดเจนมากขึ้น คำบอกเล่าที่ว่า มีรายละเอียดดังนี้⁵⁰ “ย่างเข้าปีที่ 8 เข้าโรงเรียนประถม ปี พ.ศ. 2474 เตรียมประถมแล้วจึงเข้าประถมปีที่ 1 ถึงประถมปีที่ 5 พอมีฮอด ป.6 แต่พ่อใหญ่เรียนถึง ป. 5 ในระหว่างเรียน ป. 6 เขายุบบให้ขึ้น ป. 6 เขาให้ถึง ป. 4 ตอนพ่อใหญ่เรียนเอาศาลาวัดเป็นอาคารเรียน วัดบ้านข้าวหลามเป็นศาลาเรียน บ่มีโต๊ะ นั่งกับพื้น มีครูสอน 2 คน

หลังจบ ป. 5 แล้วก็เลยเรียนต่อมัธยม ก็เลยขอพ่อแม่ไปเรียน **พ่อบ่ได้ตอบจึงได้เลย ตอบด้วยน้ำตาเพราะจนบ่มีเงินส่งต่อ** ครูผู้สอนก็เคยมาบอกให้ไปเรียนต่อ บ่เสียหาย แต่พ่อก็บ่มีเงินเนื่องจากจน อาชีพของพ่อคือทำนา ทำนาด้วยน้ำฝน นาลุ่มลำนาวจกหน้อยน้ำท่วมข้าว บางปีก็ได้บางปีก็บ่ได้ บางทีก็มีความจำเป็นต้องแลกข้าวกิน แม่ก็มาเสียชีวิตเมื่ออายุ 7 ปี สิ้นเข้าโรงเรียน พ่อก็เลยไปเอาเมียใหม่มา เขาเอ็นดูว่า แม่หนุ่มได้ลูกนำกัน 3 คน แต่ลูกแม่หนุ่มซุ่มนี้กะเสียชีวิตหมดแล้ว ส่วนตนเองแม่ผมมีลูก 4 คน ผมเป็นคนที่ไม่ตาย ก็เลยทานคนอื่นไป ผมเรียนหนังสือจบประถมแล้วขอไปเรียนบ่ได้ไปเรียน **แล้วปี พ.ศ. 2482 ได้ยินข่าวว่า จังหวัดขอนแก่นรับครูจบ ป. 4 ไปเป็นครูประชาบาล** เงินเดือน 10 บาท ก็เลยไปกับหมู่อีก 3 คน ไปอำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น พอไปแล้ว ไปถามศึกษาอำเภอน้ำพองว่า เขารับครูแมนบ่ ศึกษา ก็ตอบว่า แมน มันบ่พอเหลืออีก 20 ตำแหน่งรับ ป.4 คือเขามา **แต่มีข้อแม้ว่าถ้าเป็นผู้หญิงจบ ป.4 รับเป็นครูเลย แต่ถ้าเป็นผู้ชายจบ ป.4 ต้องได้นักธรรมตรี** ประกอบผู้ชาย ผมกับหมู่ที่ไป 3 คนขาดทุนเพราะบ่ได้นักธรรมตรีจักคน ตอนไปก็บ่มีเงินไป มีเงินไปบาทหนึ่ง 100 สตางค์เป็นเงินเหรียญสตางค์พอสมัครบ่ได้ก็เลยเดินทางกลับ **ตอนไป**

⁵⁰ คำบอกเล่านี้ท่านเราให้เขาฟังในวันที่ 28 เมษายน 2545 ซึ่งถือเป็นการเล่าอดีตชีวิตของท่านที่สำคัญมาก และทำให้เราสามารถเข้าใจในหลายเรื่องเกี่ยวกับ ความคิดของคนเกี่ยวกับโรงเรียนหรือการเรียนในช่วงเวลานั้น

บได้เสียเงินไปขอนแก่นแล้วไปซื้อรถรางที่เขาสร้างรถไฟยังไม่เสร็จ สายขอนแก่น-นครราชสีมา ตอนกลับเดินมาจากขอนแก่น 2 คืน เงินบาทหนึ่งเหลือ 15 สตางค์ เพราะไปกินอาหารสถานีหนองกรุง 10 สตางค์ พอมาถึงบ้าน มาคิดหลายๆเรื่อง พ่อบให้เรียนก็ลักไปเรียน แต่โรงเรียนสมัยนั้นปี พ.ศ 2482 เป็นโรงเรียนราษฎร

เพราะการเรียนของผมตั้งแต่เตรียมประถมถึง ป.5 ได้ที่ 1 ตลอด มีความรู้สึกว่าเขาเป็นครูที่จรรยาบรรณ มีความใฝ่ฝันเฝ้าตั้งใจได้ ใฝ่ฝันอยากไปแต่ไปไม่ได้ก็เลยลักไป มีอุดมการณ์สูง พอไปซื้อลูกมาอ่านหนังสือ แม่ก็บอกให้ลูกเพราะมันเสียกระบอก เอาไม้ผุๆไปผสมคลุกเคล้ากับขี้เถ้า ไม้ยาง ยางไม้ตะแบง คลุกเคล้าแล้วเอาไปไม้มาพัน ภาษาไทยเรียกได้ แต่เราเรียกกระบอกเอามาจุดไฟอ่านหนังสือ แม่บให้อ่านบอกว่าเขาเป็นหมดแล้ว นายครูเขาก็เป็นก็แล้ว ปลัดเสมียน เขาก็เป็นหมดแล้ว สิไปเรียนเฝ้าหยัง ข้อความนี้ผู้ปกครองเข้าใจจังหัดหมด เรียนไปหยังเขาเป็นหมดแล้ว ออกมาเฝ้านาสิดีกว่า พอเข้าไปเรียนโรงเรียนราษฎรเขาก็ให้เรียน ม.2 เพราะจบ ป.5 เทียบกับ ม.1 พอเรียน ม.2 แล้วก็เรียน ม.3 จบ ม.3 เขาประกาศรับครูปี 2483 อยู่อำเภอกลมไวย ปรากฏว่ารับครู บุคคลที่เขาบรรจุให้ชื่อๆที่ต้องสอบ

1. ต้องมีวุฒิ ม.6
2. คนที่เรียนอาชีวะมา ปั่นหม้อ จักสาน เกษตร
3. ผู้หญิงที่จบตั้งแต่ ม.3 เป็นต้นไป ความจริงเขาก็รับตั้งแต่ ม.1 ถ้าผู้หญิงมีวุฒิตั้งแต่ ม. 1 เขาบรรจุให้ชื่อๆ เขาอยากได้ผู้หญิงเป็นครู

ปรากฏว่าเขาเอาไปกินหมด เพราะพวกบรรจุให้ชื่อๆโดยที่ต้องสอบนั้นหลาย เหลือ 4 อัตรา ก็เลยสอบแข่งกันมีคนทีสอบอยู่ 45 คนโดยมากเป็นหมู่เดียวกันหมด ผมมั่นใจเพราะนักเรียนที่เรียนนำกันก็รู้ว่าเขาเก่งบ่เก่ง ผลสอบผมได้ที่สุดท้ายคือที่ 4 ทั้งๆที่คนเก่งๆมีหลาย

สอบได้บรรจุมาเป็นครูประถมโรงเรียนวัดหนองปู่ศรี เงินเดือน 10 บาท พ.ศ 2483 แล้วเขาย้ายไปโรงเรียนโนนศิลาสว่างวิทย อยู่กิ่งอำเภอฆ้องชัย แล้วก็ไปโรงเรียนบางชาตวิทยาจารย์ กิ่งอำเภอฆ้องชัย ต่อไปโรงเรียนบ้านกุดอ้อ บ้านกุดฆ้องชัย ต่อไปโรงเรียนโนนเขวา กิ่งอำเภอฆ้องชัย เขาให้ย้ายดู เพราะครูใหญ่ขาดอยู่โรงเรียนนั้นอยู่โรงเรียนนี้ พอเป็นครูใหญ่โรงเรียนบ้านเขวาแล้ว ก็ย้ายมาเป็นครูใหญ่โรงเรียนบ้านนี้ โรงเรียนบ้านข้าวหลาม ต่อมาครูใหญ่โรงเรียนบ้านข้าวหลามก็บรรจุชั้นโท เขาก็เลยไปเป็นหัวหน้าประถมโรงเรียนแปลง ต่อจากนั้นย้ายไปเป็นอาจารย์ใหญ่ โรงเรียนบึงสา กิ่งอำเภอฆ้องชัย พอใกล้เกษียณ ก็เลยย้ายมาโรงเรียนเสมา พ.ศ 2526 ก็เลยเกษียณอยู่ที่นี้”

ซึ่งตามคำบอกเล่าของตาประภาส เครือวัลย์นี้ได้ไขความกระจ่างแก่เราว่า ตามความคิดของพ่อแม่ในช่วงนั้นมักไม่ต้องการให้ลูกเรียนสูงนักเพราะ ต้องส่งเงินเรียนซึ่งพ่อแม่ส่วนใหญ่ในช่วงนั้นทำนาเป็นหลัก เมื่อนาน้ำข้าวเข้าสู่ระบบการซื้อขายแล้ว ข้าวในแต่ละปีไม่สามารถรับประกันการได้มาของรายได้เนื่องจากบางปีอาจไม่ได้ข้าว เพราะน้ำท่วม ชาวบ้าน

ในช่วงนั้นจึงเห็นว่า หากลูกของตนเองเรียนมากๆต้องใช้ค่าใช้จ่ายสูง สู้มาช่วยพ่อช่วยแม่ทำนาจะดีเสียกว่า และนอกจากนี้แล้วเรายังได้ทราบถึง บทบาทของรัฐในช่วงปี พ.ศ. 2483 รัฐจะเห็นว่าผู้หญิงควรมีบทบาทเป็นครู ซึ่งบทบาทของผู้หญิงในการเป็นผู้ส่งสอนผู้คนในบ้านจึงเกิดขึ้น ผู้หญิงจึงมีความสำคัญมากขึ้นโดยไม่ใช่ว่าเป็นผู้จัดการเฉพาะครัวเรือนแต่เพียงเท่านั้น การเปลี่ยนแปลงนี้เองอาจเป็นสาเหตุของการทำให้เพศหญิงออกมาทำงานของครัวเรือนกันมากขึ้นก็อาจเป็นไปได้⁵¹

3.3.4 รัฐกับการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ของเรือน

“การพัฒนาบ้านเมืองในตอนนั้นให้มีมุ่งหมายกว้าง
สมัยนั้นมีการตรวจคนในบ้านและมีข้อบังคับ
ไม่ให้เคี้ยวหมาก อยู่บ้านไม่ให้เปลือยกายไม่ว่าผู้หญิงผู้ชายต้องนุ่งเสื้อ
บ้านเรือนต้องมีเสื่อคร้ว อาบน้ำอาบท่าไม่ให้เปลือยกาย
การพูดผู้ชายให้ลงท้ายด้วยคำว่า “ครับ” ผู้หญิงให้ลงท้ายด้วยคำว่า “ค่ะ”
ให้นุ่งเสื้อและกางเกง ให้นุ่งผ้าฝ้ายเอามาตัดเป็นชุดสมัยนั้นมีการประกวดการแต่งกาย”

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับท้องถิ่นเสมาในช่วงปี พ.ศ. 2480 นั้นมีสาเหตุบางอย่างที่ มาจากการจัดการของรัฐในอำเภออมลาลัย ซึ่งในสมัยนั้นยังขึ้นอยู่กับจังหวัดมหาสารคาม ตามที่คุณ ตาประภาสเล่าให้เราฟังว่า “ปี พ.ศ 2482 ขณะนั้นอำเภออมลาลัยขึ้นกับจังหวัดมหาสารคาม สมัย นั้นผู้ว่าราชการเขาเ็น “หลวงส่วนบริหารชนบท ข้าหลวงประจำจังหวัด” เขาเลยมีนโยบายจะปรับปรุงบ้านเมืองเลยแต่งตั้งให้อำเภอต่างๆต้องปรับปรุงบ้านเมือง

หลวงส่วนบริหารชนบท ผู้ว่าราชการจังหวัดมหาสารคามเลยแต่งตั้งนายอำเภออมลาลัยให้พัฒนาหมู่บ้าน เป็นคำสั่งของนายกรัฐมนตรีจอมพลป.พิบูลสงคราม ให้หมู่บ้านได้ตัดถนน ภายในหมู่บ้าน ให้ได้กว้าง 8 เมตร ผู้ใหญ่บ้านเลยมาประชุมชาวบ้านตอนนั้นผมเป็นครูแล้วสมัยนั้น ได้มีการแต่งตั้งหน่วยงานหนึ่งขึ้นมาบริหารชนบท เรียกว่า “กองอำนวยการบริหารชนบท” ทำหน้าที่ ตรวจตามบ้านตามเมือง ปรับปรุงถนน การพัฒนาบ้านเมืองในตอนนั้นให้มีมุ่งหมายกว้าง สมัยนั้นมีการตรวจคนในบ้านและมีข้อบังคับ

1. ไม่ให้เคี้ยวหมาก
2. อยู่บ้านไม่ให้เปลือยกายไม่ว่าผู้หญิงผู้ชายต้องนุ่งเสื้อ
3. บ้านเรือนต้องมีเสื่อคร้ว

⁵¹ ทศนะของผู้เขียน

4. อาบน้ำอาบท่าไม้ให้เปลือยกาย
5. การพูดผู้ชายให้ลงท้ายด้วยคำว่า “ครับ”
ผู้หญิงให้ลงท้ายด้วยคำว่า “ค่ะ”
6. ให้นุ่งเสื้อและกางเกง
7. ให้นุ่งผ้าฝ้ายเอามาตัดเป็นชุดสมัยนั้นมีการประกวดการแต่งกาย

หลังจากนั้นกองอำนวยการจะมีการเรียกตัวหนุ่มสาวภายในตำบลหนองแปนไปฝึก ข่ายหันขวาหันไปฝึกตั้งแถวก่อน เป็นการป้องกันตัว เมื่อกองอำนวยการออกตรวจถ้าพบคนที่ทำผิดกฎ ก็จะไปจับมาแล้วก็นำไปส่งหัวหน้า หัวหน้าก็คือปลัด ก็จะเรียกตัวบุคคลที่มีรายชื่อมาทำโทษให้ไปเสีย หนึ่งสัปดาห์” ซึ่งจากคำบอกเล่าของคุณตาทำให้เราทราบได้ว่า การเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากการจัด การดังกล่าวทำให้ พื้นที่เรือนเกิดการเปลี่ยนแปลงไปหลายพื้นที่ เช่น ครัวของเรือน ห้องน้ำในเรือน รั้ว เรือน เป็นต้น

แต่เดิมลักษณะเรือนในอีสานและแถบลุ่มน้ำชีจะเป็นเรือนไม้ที่มักมีใต้ถุนบ้านโล่ง มีรั้ว ไม้ล้อมรั้วล้อมควายไม่ให้ออกมาเดินเล่นพละงาน และพ่อเฒ่าเฒ่าฟังถึงบรรยากาศการใช้พื้นที่ใต้เรือนใน การเล่นสาวในสมัยนั้นว่า “ก็คือทุกมือนี่ แต่วิธีที่แตกต่างจากทุกมือนี่ เขาเรียกว่า “พิธีขึ้นสาว” ผู้บ่าว บ้านเฮา พอถึงเวลา 2-3 ทุ่ม ก็ชวนกันไปเล่นสาว คือชวนกันไป ผู้ปลุกขึ้นมาพูดคุยกัน การไปปลุก สาวที่เขานอนแล้ว เขาเรียกว่า “ขึ้นสาว” ไปจับสาวอยู่เรือนผู้สาว ผู้สาวผู้บ่าวจะอายกันที่สุด ผู้สาวสิ ไปหาผู้บ่าวบ่มี ต่างคนก็อยู่เฝ้าอยู่มัน ลงช่วงคือ ผู้สาวลงเหยียดฝ้าย คำว่าช่วงคือปลุกอย่างขึ้นสูงจึก 70 เซนติเมตร ฟูไม้ ฟูผ้า ดังไฟ เข็นฝ้าย สมมติว่าคุ่มนี้ลงช่วง ผู้สาว 5-6 คนมาลงช่วง ถ้าผู้บ่าวมักผู้ได้ ะไปนั่งทางหลังผู้สาว เข็นฝ้ายนั่งคุยกัน ผู้สาวจะเอิ้นกันว่าเข็นฝ้าย หมองฮ้าง เขาเรียกว่า “ช่วง” บ่มี หยั่งเหยียดก็เอาไฟมาดง ถ้าผู้ใดมีผู้บ่าวมาเล่น ผู้สาวอีก 4-5 คนก็นั่งหมัด เหลืออยู่ผู้เดียว ถ้าผู้ใดมีผู้ บ่าวมาเว้าก็เว้า ถ้าบ่มีก็ไปนอน บางทีเกิดผิดใจกัน มาช่วงสาวคนเดียวกันก็ทะเลาะกัน สิขามมาจับ สาวคนเดียวกันบ่ได้”

การที่รัฐสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เข้ามามีบทบาทกับการพัฒนาชุมชนทำ ให้ เรือนหลังต่างๆในท้องถิ่นเสมอและอีกหลายพื้นที่ต้องมีการแยกพื้นที่ครัวออกมา มีการ สร้างห้องน้ำขึ้นแทนการวิ่งเข้าดง มีการสร้างรั้วเรือนเพื่อเป็นอาณาบริเวณของตนเอง ซึ่งการ เปลี่ยนแปลงนี้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางพฤติกรรมของผู้คนในท้องถิ่นและสืบมาดังเช่น ทุกวันนี้

การเปลี่ยนแปลงอีกประการที่เกิดขึ้นกับลักษณะเรือนคือ วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างบ้าน ซึ่งแต่เดิมนั้นมีการไปลากไม้ใหญ่มาจากที่ต่างๆ ทั้งจากดงต่างๆในท้องถิ่น ในที่นา หรือแม้แต่การเดินทางไปลากเอามาจากป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์เช่น บริเวณเขื่อนลำปาวในปัจจุบัน (อ่านรายละเอียดได้ในเรื่องเกี่ยวกับทามของท้องถิ่น) นอกจากนี้แล้วยังมีเรื่องราวเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงวัสดุในการมุง

หลังคา จากหญ้าเป็นสังกะสีและกระเบื้อง ตาประภาส เครือวัลย์เล่าเรื่องราวเกี่ยวกับการใช้น้ำที่เป็นสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงลักษณะวัสดุผนังหลังคาให้เราฟังว่า “เอาน้ำส่าง หมดบ้านนี้มีส่างหม่อง เดี่ยวเขาเอิ้นว่าส่างกกใหม่ ยามหน้าแล้งก็อดน้ำกิน ต้องเอาน้ำฝนไว้กิน ส่วนน้ำใช้มีส่างอยู่กลางบ้าน คือกันเอาไว้ใช้กินบ่ได้มันจาง เดี่ยวนี้บ่กินน้ำส่างแล้ว กินน้ำฝนที่ใส่โอ่งไว้เพราะน้ำส่างมันหมด คนเล็กใช้หันมาใช้น้ำฝนแทน น้ำส่างมันเริ่มหมดไป ราว พ.ศ 2505 หลังจากนั้นก็เอาน้ำใส่โอ่งปี พ.ศ 2544 ก็มีน้ำประปาใช้”

รูปที่ 3.9 แสดงลักษณะเรือนต่างๆที่อยู่ในท้องถิ่นเสมา
ตลอดจนรูปแบบของเรือนที่เปลี่ยนแปลงไปหลังการเข้ามาของระบบสาธารณสุข

3.4 ยุคของอิทธิพลจากระบบตลาด⁵²

ในช่วงปีพ.ศ. 2480 บทบาทของตลาดที่เข้ามาในท้องถิ่นเสมือนเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลายส่วน ทั้งทางสภาพสังคม และเศรษฐกิจ ทางความเชื่อ ตลอดจนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อวิถีชีวิตของผู้คนที่มีความสัมพันธ์ (Space) การนำพาชาวบ้านในท้องถิ่นเข้าสู่ระบบตลาดนั้น ทำให้เกิดภาวะทางการแข่งขันเชิงปัจเจกเกิดขึ้น และภาวะดังกล่าวนี้เองที่ทำให้ท้องถิ่นเกิดการปรับตัวเองครั้งใหญ่ ซึ่งในรายละเอียดของการปรับตัวที่สัมพันธ์กับพื้นที่ที่มีดังต่อไปนี้

3.4.1 การเข้ามาของตลาดกับการเปลี่ยนแปลงของการลงแขกเกี่ยวข้าว

“ลงแขกก็ยังมีแล้ว มีชีจ้งหมด เริ่มปลูกผักไปขาย พ.ศ. 2500 นี่แหละ ตลาดสดไปขายเมืองกมลาลัย ตลาดสดก็มาประมาณ 2480-90 นี่ลำ ก่อนนั้นมีคนเข้าซื้อที่นี้แต่น้อย เขามาซื้อข้าวซื้อปลา พ.ศ. 2480 เป็นตัวแทนเจ็กสมัยถึงละบาท”

กระบวนการช่วยเหลือทางแรงงานกันในท้องถิ่นเกี่ยวกับการ “ลงแขก” เกี่ยวข้าวเป็นวัฒนธรรมข้าวที่เกิดขึ้นในอดีตของประเทศไทยในหลายพื้นที่ ในท้องถิ่นบ้านเสมาก็มีประเพณีการช่วยเหลือกันในการลงแขกเกี่ยวข้าวเช่นเดียวกันกับท้องถิ่นอื่น แต่จากการสัมภาษณ์หลวงตาชอบ ปกรณ์ธรรมโม (อายุ 71 ปี) และนายยศ นาชัยเพิ่ม (อายุ 54 ปี)⁵³ เล่าให้ฟังว่า “แต่เดิมก็มีการลงแขกกันมาแต่พ่อแต่แม่แล้ว พอมาช่วงหลังทูลธรมันแพง เลี้ยงคนไม่ไหว ไม่คุ้ม(เพราะการลงแขกต้องมีการเลี้ยงอาหารผู้คนที่ด้วย) ส่วนคนที่ไปลงแขกกลับมาบ้านก็ไม่มีข้าวกิน ชาวบ้านเลยพากันเลิกประเพณีลงแขก และหันมาจ้างกัน เจ้าของนา ก็ประหยัด คนมาช่วยก็มีข้าวกิน” ซึ่งคำบอกเล่านี้ได้ชี้ให้คณะผู้ศึกษาเห็นสมมุติฐานบางอย่างเกี่ยวกับความคิดของผู้คนกับการหายไปของประเพณีเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์นี้ คณะผู้ศึกษาจึงได้ค้นหาข้อมูลต่อไปและพบว่า การเข้ามาของตลาดและชาวจีน (หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “เจ็ก”) จะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของท้องถิ่นที่เคยเกิดขึ้นบนพื้นที่ “นา” ดังที่ตาประภาส เครือวัลย์ สารานุกรมเคลื่อนที่ของบ้านข้าวหลามเล่าว่า “ลงแขกก็ยังมีแล้ว มีชีจ้งหมด เริ่มปลูกผักไปขาย พ.ศ. 2500 นี่แหละ ตลาดสดไปขายเมืองกมลาลัย ตลาดสดก็มาประมาณ 2480-90 นี่ลำ ก่อนนั้นมีคนเข้าซื้อที่นี้แต่น้อย เขามาซื้อข้าวซื้อปลา พ.ศ. 2480 เป็นตัวแทนเจ็กสมัยถึงละบาท ตอนก่อนพ่อนี้ก็เคยเอาเรือไปขายข้าว เขาเรียก “เรือกระแซง” เอาไปขายเมืองอุบล ทำแสงนี้

⁵² ช่วงประมาณปี พ.ศ. 2480 - 2510

⁵³ เป็นการสัมภาษณ์ในวัดบ้านข้าวหลาม มีผู้คนที่ร่วมสนทนากัน 3 คนโดยอีกท่าน คณะวิจัยไม่ได้บันทึกชื่อมา ซึ่งการสัมภาษณ์ขึ้นในวันที่ 11 มีนาคม 2545

ก็ไป ชื้อข้าวนำบ้านนี้ไปขายเลย พวกพ่อค้าไปขายเมืองอุบลจำคนถือไป หกบาทสิบบาท ข้าวนี้แปดพันถึงได้ พวกที่ไปนี้อะยากได้เงินส่วนหนึ่ง แล้วก็อยากฮอดเมืองอุบลอย่างหนึ่ง เวลาถือเรือนี้เจ็ดแปดคน“ ซึ่งจากคำดังกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปจากความคิดของพื้นที่แบบการช่วยเหลือกันในที่ทำกินกลับกลายเป็น อุดมการณ์ต่อพื้นที่ในลักษณะของผลประโยชน์จากการค้าขายและการมองผลกำไรแบบทุนนิยมเป็นที่ตั้ง

นอกจากคำบอกเล่าของพ่อใหญ่แม่ใหญ่เหล่านี้จะชี้ให้เราคิดถึงการเปลี่ยนแปลงความคิดของคนในท้องถิ่นแล้ว ยังชี้ให้เราเห็นถึง พฤติกรรมทางการค้าที่มีเส้นทางไปขายของทางเรือถึงจังหวัดอุบลราชธานีในช่วงเกือบประมาณ 60 ปีที่แล้ว ซึ่งจากการศึกษาในพื้นที่ศึกษาทั้งสามพื้นที่ทั้งในจังหวัดชัยภูมิ จังหวัดกาฬสินธุ์ และจังหวัดยโสธร พบว่า **แหล่งค้าข้าวที่ใหญ่ที่สุดของกลุ่มน้ำชีก็คือ จังหวัดอุบลราชธานี** เพราะทั้งสามพื้นที่จะมีการล่องเรือเพื่อเดินทางไปขายข้าวที่พื้นที่ดังกล่าวและอาจกล่าวได้ว่า **บทบาทของอุบลราชธานีถือเป็นแหล่งการค้าที่ใหญ่และสำคัญที่สุดของเศรษฐกิจภายหลังระบบตลาดในกลุ่มน้ำชี**

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับพื้นที่นั้น นอกจากจะเป็นการหายไปของการลงแขกเกี่ยวข้าวแล้วยังคงมีความเชื่ออีกประการเกี่ยวกับพื้นที่ดังกล่าวที่หายไปคือ **“การถือผีตาแฮก”** ซึ่งตาสรวง จันทรมบดิ์เล่าให้เราฟังว่า⁵⁴ “นับถือมาแต่ไหนแต่ไรมา ตั้งแต่มาอยู่ที่นี่ก็เห็นมาเลย ผีในที่ชาวบ้านนับถือก็มี ผีน้ำไร่นานา ชาวบ้านเขาก็เลี้ยงประเพณีมานี้แหละ ตาแฮกก็มีแต่ก่อน ผีไร่ผีนาที่มี แต่ทุกวันนี้ผีตาแฮกก็หมดแล้ว หนีไปหมดแล้ว เอ็ดไร่เอ็ดนาถ้าได้เลี้ยงบ้านเสียก่อน บ่ได้เลี้ยงปู่ตาเสียก่อนก็จะบ่ยอมลงไร่ลงนา ทุกวันนี้เอ็ดอยู่หมดปี ผีนาทางนี้เขาเอิ้น “ผีโปง” มันอยู่นำโพน นำกกไม้ใหญ่ นำไร่ไร่นานามาต้องผู้ต้องคน เขาต้องไปว่าไปว่าถ้ามันเขาเขาก็เลยนับถือ แล้วผีตาแฮกนี้เขาเอ็ดไว้ตามไร่ตามนาของเขาเป็นตูปนอย ๆ สานเป็นตาแฮก ปักไว้ตามไร่ตามนา ยามลงนาก็จะไปเลี้ยงตาแฮก เอ็ดข้าวแล้วเขาก็ไปเลี้ยงตาแฮก ทุกวันนี้ผีตาแฮกคือสิหมดแล้วละ แต่ก่อนนั้นเลี้ยงอยู่ ตั้งแต่มีรถเกรตนี้ละ บ่อนได้สูง บ่อนได้ต่ำเขาก็เกรตให้เท่ากันหมด ผีตาแฮกก็เลยบ่มีที่อยู่”

การเคารพผีตาแฮกของคนในท้องถิ่นนั้นเป็นประเพณีทางความเชื่อที่ผู้คนในท้องถิ่นมีต่อความมั่นใจในความอุดมสมบูรณ์ของพืชผลในพื้นที่เพาะปลูกนั้น การทำพิธีเลี้ยงตาแฮกนั้นแฝงนัยยะของความหมายที่ชุมชนมีต่อ “พื้นที่เพาะปลูก” เป็นสองเรื่องด้วยกันคือ **เรื่องหนึ่งคือการเคารพภูติผีวิญญาณที่หรือผู้คนที่เคยใช้ประโยชน์ที่ดินดังกล่าวมาก่อน** จึงสร้างพิธีกรรมทางความเชื่อที่แสดงออกถึงความเคารพในลักษณะดังกล่าว **ส่วนในเรื่องที่สองคือ การสร้างพิธีกรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงความคาดหวังในความอุดมสมบูรณ์ของพืชผลที่จะได้จากพื้นที่ดังกล่าว** ซึ่งในพิธีกรรมเดียวกันเองนี้สามารถสะท้อนวิถีชีวิตของผู้คนผ่านพื้นที่เพาะปลูกได้ถึงสองมิติ คือ มิติทางความเชื่อและมิติทางการใช้สอยพื้นที่

⁵⁴ ตาสรวงเล่าให้ฟังในการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง วันที่ 24 สิงหาคม 2544

ตามความคิดของชาวบ้านท้องถิ่นเสมานั้น การเข้ามาของเครื่องจักรทางการเกษตรเป็นเหตุสำคัญที่ทำให้ ความเชื่อต่างๆที่เคยมีมาในพื้นที่นาทั้งการลงแขกเกี่ยวข้าวซึ่งเป็นประเพณีเกื้อหนุนทางแรงงานภายในชุมชน และการถือผีตาแฮก ซึ่งเป็นการเชื่อเกี่ยวกับผีที่ช่วยให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ในพื้นที่นาของตนเอง ความเชื่อทั้งสองได้เลือนลางหายไปจากความคิดของคนในท้องถิ่น แต่ในนัยยะที่ซ่อนไว้ในเรื่องราวความเชื่อนี้ก็คือ การเข้ามาของการลงทุนในภาคของการผลิตตามแบบระบบหลัก ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดขึ้น

3.5 ยุคของการเข้ามาจัดการพื้นที่ของหน่วยงานของรัฐ⁵⁵

การเข้ามาจัดการพื้นที่หลายแห่งในช่วงปี พ.ศ. 2510 ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอำนาจในการจัดการน้ำจากเดิมที่ชุมชนท้องถิ่นจะเป็นผู้จัดการ เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการดูแลนี้ทำให้เกิดข้อขัดแย้งขึ้นอย่างมากมายในท้องถิ่นฟ้าแดดสงยาง ทั้งการจัดการน้ำของกรมชลประทาน และการจัดการกรรมสิทธิ์ที่ดินของชาวบ้านในเมืองฟ้าแดดสงยาง ทำให้ชาวบ้านสูญเสียประโยชน์เป็นอย่างมาก ปัจจัยที่เข้ามามีอิทธิพลนี้ก็คือ หน่วยงานของรัฐที่เข้ามาครอบวิธีการจัดการและใช้ประโยชน์เดิมของชาวบ้าน

3.5.1 เชื้อนลำปาวกับการหายไปของท้องถิ่นทามลำน้ำดอกไม้

“พอเอ็ดเชื่อนนี้เขาก็อใจเพราะเขาได้นา
พอเขาม่าบ้นเชื่อนเขาก็อมาจับไร่จับนา
บางคนได้นาหลาย เขาก็อดีใจ แต่ผู้เสียใจก็มีคือกัน
สร้างเชื่อนแล้วน้ำท่วมไร่ว่นนาของเขา ต้องอพยพหนีไป”

ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของท้องถิ่นเสมามีพื้นที่ต่ำไปทางเหนือซึ่งเป็นที่ราบลุ่มน้ำปาว ในบริเวณดังกล่าวแต่เดิมนั้นเป็นพื้นที่ทามที่มีไม้นานาพันธุ์ขึ้นอยู่อย่างมาก ต่อเมื่อเกิดการสร้างเชื่อนที่มีบทบาทที่สำคัญในลำน้ำปาวคือ เชื้อนลำปาวในปี พ.ศ. 2510 การเปลี่ยนแปลงกับพื้นที่ลุ่มน้ำของท้องถิ่นหลายๆแห่งก็เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น สำหรับในพื้นที่ท้องถิ่นบ้านเสมาก็เช่นเดียวกัน

ในอดีตท้องถิ่นคอนสวรรค์มีเครือข่ายความสัมพันธ์ของปาทามอยู่ทางด้านเหนือของบ้าน ซึ่งมีการใช้งานไปวงกว้างหลายท้องถิ่น เช่น เครือข่ายของการใช้จะตึงไปถึงชุมชนในตอนบน เช่น บ้านดอนม่วง บ้านดอนปอแดง บ้านดอนนา หรืออำเภอกมลาไสยเอง ถือว่าเป็นท้องถิ่นใหญ่ที่เชื่อม

⁵⁵ ช่วงเวลาประมาณ ปี พ.ศ. 2510 -2520

ความสัมพันธ์ของท้องแต่ละส่วนให้มีพื้นที่หาเห็ด หาปูหาปลาในในที่เดียวกัน ต่อมาจากการสร้างเขื่อนลำปาวในช่วงปี พ.ศ. 2510 จากคำบอกเล่าของหลวงตาชอบ ปกรณ์ธรรมโม (อายุ 71 ปี) เล่าให้ฟังว่า “ในช่วงที่สร้างเขื่อนลำปาวนั้นแหละที่ชาวบ้านเริ่มเข้าไปบุกป่าทาม และถางต้นไม้เพื่อที่จะทำนาหมด” ประกอบกับการบอกเล่าของตาสรอง จันทรมบัติเกี่ยวกับผลกระทบของเขื่อนลำปาวที่มีต่อท้องถื่นว่า “ตอนเขื่อนยังบ่เห็ด พอถึงเดือน 8 เดือน 9 เดือน 10 น้ำแก่งไหลมารอบหมู่บ้าน บ่มีเขื่อนกัน ทางนี้มีแต่ป่า ไร่ป่านี้หลายกว่าไร่บ้าน บาดนี้เขามาสร้างเขื่อน มาบังคับให้เห็ดไรเห็ดนา เลยบ่มีทาง ไปบุกทางก็ติดอยู่นั้นแหละเดี๋ยวนี มีแต่หนามกับหญ้า พอเห็ดเขื่อนนี้เขาก็พอใจ เพราะเขาได้นา พอเขามาขึ้นเขื่อนเขาก็มาจับไร่จับนา บางคนได้นาหลาย เขาก็ดีใจ แต่ผู้เสียใจก็มีคือกัน สร้างเขื่อนแล้วน้ำท่วมไรท่วมนาของเขา ต้องอพยพหนีไป แต่ตอนนี้ก็วิตกอยู่อย่างหนึ่ง ย่านเขื่อนขาด น้ำมาท่วมตาย แก่งน้ำบ่ย่านมันท่วม เพราะว่ามันบ่มีบ่อนขาด ฮอดยามบ่มันก็บ่ก ปลาบ่ช่นะสิเอา มันหลาย”

ซึ่งจากคำบอกเล่านี้เองที่ประเด็นให้ผู้เขียนว่า “อุดมการณ์ของพื้นที่หากินเปลี่ยนแปลงไปเนื่องจากการเข้ามาของเขื่อนลำปาว เปลี่ยนเป็นการเข้ามาแทนที่ของความคาดหวังในเชิงรายได้ส่วนครัวเรือนมากขึ้น” (ซึ่งแตกต่างจากท้องถื่นคนสุวรรณคี่ที่มีการเปลี่ยนแปลงเนื่องจากพืชเศรษฐกิจ ในช่วงปี พ.ศ. 2520) นอกจากนี้ในการสัมภาษณ์ผู้ใหญ่นุญจันทร์ นันผาด (อายุ 49 ปี) พบว่า ชาวบ้านในบ้านสว่างจะจำการสร้างเขื่อนลำปาวว่าภายหลังการสร้างเขื่อนแล้วน้ำไม่ท่วมเลย⁵⁶

นอกจากนี้การสร้างเขื่อนดังกล่าว สำหรับความคิดของผู้เฒ่าผู้แก่ที่เคยใช้ประโยชน์จากทามลุ่มน้ำดอกไม้นั้น จะเห็นว่าการสร้างเขื่อนลำปาวไม่ได้มีผลดีแต่อย่างเดียว ยังมีผลเสียที่เกิดขึ้นทั้งการหายไปของพืชพันธุ์ สัตว์ต่างๆที่เคยหากินได้ในทาม ซึ่งผู้เขียนขอเสนอคำกล่าวของคุณตาประภาส เครือวัลย์⁵⁷ ที่กล่าวไว้ว่า “พอกันลำปาวนี้ น้ำบ้านก็หลาย พอลำปาวกันนี้ น้ำมันก็ลดลงไป ก่อนนี้น้ำก็ท่วมหลาย บริเวณใต้เขื่อนลำปาวก่อนนี้ ไม้พื้กับบ่อด ปูปลาหยักกับบ่อด หน่อไม้กอไผ่กับบ่อด หนองต่างๆก็มีปลา ทามที่เขาทำนาเดี๋ยวนีก็แน่นหลาย พอเขาเห็ดเขื่อนไต้หวันก็ถางเห็ดนา ก่อนนี้ทามมันหลาย ก่อนเดือดร้อนอย่างเดียวน้ำขึ้น มาสู่มือนี เดือดร้อนหลายปากก็เดือดร้อน ไม้พื้ก็หายาก ปลาเดือดร้อน เลี้ยงวัวเลี้ยงควายก็เดือดร้อน เกือบเห็ดก็เดือดร้อน”

⁵⁶ การสัมภาษณ์ในครั้งนั้นเป็นการสัมภาษณ์หน้าบ้านผู้ใหญ่นุญจันทร์ นันผาด (อายุ 49 ปี) ที่มีผู้คนเดินเข้ามาร่วมสนทนาด้วยหลายคน (ประมาณ 6 – 7 คน เพราะบริเวณข้างเคียงมีการก่อสร้างบ้านกันอยู่) และเมื่อสอบถามเรื่องเวลาชาวบ้านจะรู้ความทรงจำกันเอง พบว่า ปีที่ชาวบ้านบอกมาคาคับปีที่สร้างเขื่อนลำปาวมากคือ ปี พ.ศ.2520 ซึ่งในความเป็นจริงแล้วเขื่อนลำปาวสร้างเสร็จปี พ.ศ. 2510

⁵⁷ จากการสัมภาษณ์ในวันที่ 28 เมษายน 2545

รูปที่ 3.10 ภาพบรรยากาศการหาปลาของชาวบ้านในลำน้ำดอกไม้ วันที่ 24 พฤศจิกายน 2545

3.5.2 การเข้ามาจัดการพื้นที่ของกรมศิลปากรและกรมชลประทานกับการกระทบกันของท้องถิ่นกับรัฐ

“เขาเลยเอ็ดเอาโดยบอกให้ชาวบ้านรู้จัก
ก็เลยต่อว่าต่อขานกัน รายงานไปยังกรมก็สำเภา รายงานไปไสก็มิด
ไธนาสาโทก็เอ็ดมาตั้งแต่พ่อแต่แม่
ถือว่าเป็นครูเมืองชั้นนอก ชั้นใน จะว่าไปได้มาจากไส
ตำนานก็บ่มี”

แรกเริ่มเดิมทีภายในท้องถิ่นเสมาซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีคนกลุ่มใหม่เข้ามาตั้งถิ่นฐานหลังจากที่เมืองเดิมคือเมืองฟ้าแดดกลายเป็นเมืองร้าง ชาวบ้านในพื้นที่จะมีความเชื่อในการเคารพของของคนที่อยู่มาก่อนตนเองโดยมีความเชื่อเกี่ยวกับการ “ลอยบก” เกิดขึ้นในท้องถิ่นดังที่ตาสรวง จันทรสมบัติเล่าว่า “แต่ก่อนมันเป็นของศักดิ์สิทธิ์ เกิดมาพวกหนึ่งไปขุดพระธาตุ หวังจะหาสมบัติ เกิดลมเกิดฝนปั่นป่วน บ่รู้่น้ำมาจากไส น้ำไหลมาท่วมจนได้ลอยหมด จนว่ามีคนมาเห็นเลยได้เซา ของเก่าของแก่ อยู่ในธาตุบ่มีไผ่กล้าเอามา เพราะย่านผี ย่านเจ้านำมาเอาคืน ไผ่ได้อยู่ตามไร่นาตามนา ต้องเอาไปไว้ในพระธาตุหมด” ซึ่งความเชื่อของท้องถิ่นในลักษณะนี้ทำให้เกิดการรักษาของที่ไม่ใช่ของตนเองที่มีมาก่อนได้เป็นอย่างดี

การใช้พื้นที่ของบ้านเสมาภายในพื้นที่เมืองฟ้าแดดมีมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษของหมู่บ้าน โดยตาสรวง จันทรสมบัติ เล่าให้ฟังว่า “แต่เดิมแต่พ่อแต่แม่ก็เข้าไปทำนาที่เมืองฟ้าแดดแล้ว โดยแต่ก่อนบางทีไถ่นาไปไถ่นามากก็ติดหินเสมาบ้าง แต่ก็ทำนากันมานานแล้ว ชาวบ้านก็ใช้น้ำจากคูเมื่อนั้นแหละที่ทำนา” ต่อมากรมศิลปากรเข้ามามีบทบาทในพื้นที่ โดยชาวบ้านเล่าว่า กรมศิลปากรให้คนมาบูรณะพระธาตุยาครู และทำการขุดคูน้ำเพิ่มเติมในช่วงแรก (ในปี พ.ศ. 2510) ซึ่งคุณตาท่านหนึ่งเล่าให้เราฟังว่า⁵⁸ “กรมศิลปากรทำไผ่ถูกเพราะแต่เดิมทางตอนใต้ของบ้านเสมาไม่มีคูเมืองเป็นเพียงที่นาของชาวบ้านมาแต่บรรพบุรุษ พอกรมศิลปากรเข้ามาก็อ้างความเป็นหลวง มา “สั่ง” ให้ชาวบ้านเชื่อโดยบอกว่าเป็นเขตคูเมืองเดิม ชาวบ้านเองก็ไม่พอใจ เพราะอยู่กันมาแต่โบราณ และที่สำคัญอำเภอก็ออกกรรมสิทธิ์ที่ดินให้ชาวบ้านแล้วด้วย” นอกจากนี้ตาสรวง จันทรสมบัติ ยังให้ความเห็นว่า “กรมศิลปากรทำไผ่ถูกต้อง มีอย่างไหนดินเมืองมันมีคูเมืองรอบเดียวแต่ไปขุดตีวงกว้างออกไป (เป็นรูปเลข 8) คูเขามิไวกันเข้าศึก มีอย่างไหนดินเป็นรูปนี้ไม่มีเหตุผลเลย” นอกจากนี้ก่อนที่กรมศิลปากรเข้ามาขุดคูเมืองคูเมืองจะกว้างมากกว่านี้พอมาขุดแล้วเลยแคบลงอีกด้วย⁵⁹

⁵⁸ การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง วันที่ 26 สิงหาคม 2544 หน้าบ้านตาสรวง จันทรสมบัติ

⁵⁹ สัมภาษณ์ อ.สายัญ นະตะ ครูโรงเรียนบ้านเสมา ลูกเขยตาสรวง จันทรสมบัติ

ต่อมากรมศิลปากรมาตีขอบเขตรอบคูเมืองออกไปอีก 15 เมตรเพื่อประกาศเป็นพื้นที่อนุรักษ์ แต่ชาวบ้านไม่ยอมเลยเกิดความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวบ้านขึ้น **และจากจุดนี้เองที่เปลี่ยนสำนึกของความเป็นเจ้าของคูน้ำของชาวบ้านไปเป็นสำนึกของการเป็นเจ้าของโดยรัฐ⁶⁰** ซึ่งในปัจจุบันชาวก็ปล่อยคูเมืองให้รกร้างมีต้นไม้ขึ้นปกคลุม (แต่ขณะเดียวกันก็แอบสูบน้ำและต่อน้ำเข้าที่นาของตนเอง) คุณตาท่านหนึ่งท่านบอกเราว่า “การทำคลองนี้แหละ มีหนองหนึ่งเป็นหนองสาธารณะหนองสระคอง กรมศิลปากรบอกว่าเป็นของเขา ชลประทานมาเห็ดทับ ปี 2500 กว่า บ้านเสมาก็กระทบกับกรมศิลปากร ที่นาคบ้านเสมามีห้ามขายเป็นของกรมศิลปากร รักษาดูแลของกรมธนารักษ์ ท่านเพ็ญเฮ็ด มาสำรวจใหม่ ราษฎรรับได้” ประกอบกับที่คุณตาอีกท่านหนึ่งเล่าให้เราฟังว่า “คือว่าที่แรกที่เขามาขุดคันมันกะบ่เดือดร้อนหยั่ง แล้วคลองรอบบ้านมันมีหนองสาธารณะอยู่ 7 หนองที่เขาขุดเป็นคลองไว้ให้ชาวบ้านกะทำมาหากิน พอเขามาขุดแล้วหาอยู่หากินบ่ได้ เลยฮึด แต่ก่อนเป็นบ้านอุดมสมบูรณ์ปลูกข้าวอีดบ่อยาก เดียวนี้ฮึดแล้วถ้าบ่เลี้ยงกับได้กิน บาดนี้เขามาปักเขตไว้ 5 เมตร ปักจากคูเมืองเก่า บัดมาขุดคลองหยับไป 10 เมตร บาดนี้เขามาใหม่ปักกลายนี้พวกราชพัสดุมา จาก 10 เมตรได้ถอยไปอีก 20 เมตรเลยถกเถียงกัน เขาเลยเห็ดเอาโดยบ่บอกให้ชาวบ้านรู้จัก ก็เลยต่อว่าต่อขานกัน รายงานไปยังกรมก็ล่าเก่า รายงานไปไสก็มิด **ไร่นาสาโทก็เห็ดมาตั้งแต่พ่อแต่แม่ ถือว่าเป็นคูเมืองชั้นนอก ชั้นใน จะว่าไปได้มาจากไส ตำนานก็บ่มี**” ซึ่งชาวบ้านในท้องถิ่นจะมีความรู้สึกที่ขัดแย้งกับรัฐเนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวชาวบ้านคิดว่าเป็นที่ที่ตนเองอยู่มาแต่พ่อแต่แม่ ไม่เห็นมีปัญหาใดๆแต่การเข้ามาจัดการจากภาครัฐที่ขัดแย้งกันออกระหว่างหน่วยงาน กลับมาสร้างปัญหาให้กับพื้นที่ เนื่องจากพื้นที่ที่ครอบครองของชาวบ้านดังกล่าวเป็นที่ที่มีกรรมสิทธิ์ครอบครองที่ออกขึ้นด้วยหน่วยงานหนึ่งของรัฐ แต่วันหนึ่งอีกหน่วยงานหนึ่งของรัฐกลับบอกว่าพื้นที่นี้เป็นพื้นที่ที่ตนเองจะต้องดูแล ซึ่งความไม่ประสานกันของหน่วยงานของรัฐนี้ทำให้ชาวบ้านรู้สึกไม่พอใจ

นอกจากคำบอกเล่าของผู้คนในท้องถิ่นเกี่ยวกับปัญหาที่เกิดขึ้นดังกล่าวแล้วยังว่ามีหลักฐานที่เป็นจดหมายร้องทุกข์เพื่อขอความช่วยเหลือของท้องถิ่น ซึ่งมีใจความว่า⁶¹ “เนื่องด้วยชาวบ้านเสมามุขที่ 9 ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย บ้านสว่าง ตำบลโนนศิลา อำเภอกมลาไสย และบ้านข้าวหลามมุขที่ 1 หมู่ที่ 16 บ้านดอนยาง ตำบลกมลาไสย อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ **มีที่อาศัยและตั้งบ้านเรือนตลอดจนมีพื้นที่ดินทำการเกษตรอยู่ในบริเวณและอยู่ใกล้เคียงโบราณสถานเมืองฟ้าแดดสงยาง เป็นเวลาหลายร้อยปี ซึ่งที่อยู่อาศัยและที่ดินทำการเกษตรมีเอกสาร**

⁶⁰ อาจารย์ท่านหนึ่ง เล่าว่าหลังจากทะเลาะกับรัฐหลายครั้งในปัจจุบันชาวบ้านก็มีความรู้สึก “อยากเอาก้เอาไปเลย”

⁶¹ จดหมายออกจากการทำการผู้ใหญ่บ้านเสมามุขที่ 9 ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เลขที่ จดหมาย 12536 วันที่ 26 เมษายน 2536

สิทธิครอบครอง(น.ส.3) ทุกแปลงมาเป็นเวลานาน จึงขอร้องเรียนข้อมูลให้ท่านทราบเพื่อพิจารณาช่วยเหลือดังนี้

1. บ้านเสมาและบ้านใกล้เคียงรวม 4 หมู่บ้าน มีประชากรชาย-หญิงรวม 1,476 คน เนื้อที่อยู่อาศัย 195 ไร่ มีเนื้อที่ทำการเกษตรรวม 1,720 ไร่ เป็นเนื้อที่อยู่ใกล้เคียงโบราณสถานเมืองฟ้าแดดสงยาง ทางเจ้าหน้าที่กรมศิลปากรหน่วยที่ 7 จังหวัดขอนแก่นได้ขยายเขตโบราณสถานออกไปเรื่อยๆ
2. ตามสำเนาหนังสือของสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี ที่ นร. 0107(3)/9509 ลงวันที่ 23 มิถุนายน 2533 ได้แจ้งว่า **“การขุดคูเมืองฟ้าแดดสงยาง เป็นการสร้างคลองน้ำแทนการขุดคลองแบบกรมชลประทาน ทำให้ได้ประโยชน์ 2 ด้านคือ**
 - 1) เพื่อการอนุรักษ์คูเมืองไว้
 - 2) เพื่อประโยชน์ในการกักเก็บน้ำและส่งน้ำออกให้ประชาชนได้ทำการเกษตร เพื่อดำรงชีวิตของชาวบ้านให้ดีขึ้นกว่าเดิม”

เมื่อชาวบ้านได้รับทราบวัตถุประสงค์ดังกล่าวก็ยินดี ทั้งที่พื้นดินส่วนมากเป็นพื้นที่ทำนาของชาวบ้านที่มีเอกสารสิทธิ์(น.ส.3) ถูกต้องตามกฎหมาย โดยชาวบ้านคิดเสียสละเพียงที่ดินส่วนน้อยเพื่อประโยชน์ที่จะได้รับน้ำจากคูคลองสามารถทำนาและการเกษตรอย่างอื่นได้ตลอดปี ถ้าหากทางราชการขยายเขตโบราณสถานออกไปเรื่อยๆทุกปี ไม่ทราบว่าจะให้ราษฎรประกอบอาชีพการเกษตรได้อย่างไร
3. ตามที่หัวหน้าหน่วยศิลปากรที่ 7 จังหวัดขอนแก่น ได้ชี้แจงให้ชาวบ้านได้รับทราบตั้งแต่มีการขุดค้นและการขุดคูคลองว่า **“การปักเขตของศิลปากรจะปักห่างจากโบราณสถาน โบราณวัตถุออกไปประมาณ 5 เมตร เพราะโบราณสถาน โบราณวัตถุกระจายอยู่ตามพื้นที่นาของชาวบ้าน นอกเหนือจากเขตที่กำหนดแล้วถือว่าเป็นกรรมสิทธิ์ของชาวบ้านและมีสิทธิ์ที่จะทำประโยชน์ในที่ดินได้ตามกฎหมายชาวบ้านทุกคนก็ยินดี”**
4. ต่อมาเจ้าหน้าที่กรมศิลปากรหน่วยที่ 7 จังหวัดขอนแก่น ได้นำหลักคอนกรีตตราพิษเนศปักกระจายไปตามบริเวณพื้นที่อาศัยและพื้นที่ทำการเกษตรของชาวบ้าน โดยเจ้าหน้าที่ไม่ได้แจ้งและไม่ได้ชี้แจงให้ชาวบ้านได้ทราบเลย จะเห็นว่าเป็นการกระทำที่ไม่ถูกต้อง เพราะไม่ได้เป็นไปตามข้อตกลงที่กำหนดไว้ ทางหมู่บ้านได้ทำหนังสือสอบถามไปยังกรมศิลปากรและทางอำเภอ จังหวัด ทางเจ้าหน้าที่บอกด้วยวาจาว่า ทำตามหน้าที่ที่นายสั่งแค่นั้น พื้นที่ดินดังกล่าวไม่ได้อยู่ในเขตของศิลปากรตามที่ตกลงไว้ และที่ดินเหล่านี้ก็ไม่มีโบราณสถาน โบราณวัตถุอะไรเลย

เป็นพื้นที่อาศัยและพื้นที่นาที่มีเอกสารสิทธิ์(น.ส.3) ถูกต้องตามกฎหมาย เนื้อที่ทำการเกษตรจำนวน 1,720 ไร่ ที่อาศัยจำนวน 195 ไร่ ขณะนี้เจ้าหน้าที่ดินอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ ยังมีความสงสัยในการออกโฉนดที่ดิน บางส่วนอยู่ใกล้เขตโบราณสถาน โบราณวัตถุและใกล้เขตคูเมือง

5. ในปี พ.ศ. 2533 ทางหลวงพ้อมหาถาวร จิตตถาวโร ร่วมกับชาวบ้านเสมาและหมู่บ้านใกล้เคียงได้บริจาคเงินจำนวน 55,000 บาท(ห้าหมื่นบาทถ้วน) ซื้อที่ดินที่อยู่ใกล้เคียงกับเขตโบราณสถาน(พระธาตุยาคู) จำนวน 3 ไร่เศษ มอบให้หน่วยศิลปากรที่ 7 จังหวัดขอนแก่น นอกจากนี้ชาวบ้านร่วมกับทางอำเภอกมลาไสยได้จัดงานเทศกาลหารายได้ จัดซื้อดินถมพื้นที่ดินนอกเขตรั้วพระธาตุยาคู เป็นเงินจำนวน 15,000 บาท(หนึ่งหมื่นห้าพันบาท) **จะเห็นว่าชาวบ้านและประชาชนใกล้เคียงได้ให้ความร่วมมือและเสียสละตลอดมา เพราะชาวบ้านทุกคนหวงแหนและศรัทธาในโบราณสถานและโบราณวัตถุเสมอมา**

ดังนั้นจึงร้องเรียนมาเพื่อให้ท่านหรือทางราชการหรือเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องโปรดช่วยพิจารณาช่วยเหลือประชาชนที่ก่อกวนรบกวนดังนี้

1. ขอให้ท่านได้สั่งการไปยังหน่วยงานราชการหรือเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องได้รื้อถอนหลักคอนกรีตที่ปักไว้ในเขตพื้นที่นาและที่อยู่อาศัยของประชาชน ซึ่งอยู่นอกเขตโบราณสถานและโบราณวัตถุ พร้อมกับแจ้งให้เจ้าหน้าที่ที่ดินอำเภอได้ดำเนินการออกโฉนดที่ดินให้เรียบร้อย เพื่อเป็นกรรมสิทธิ์โดยชอบธรรมโดยชอบตามกฎหมายต่อไป
2. ขอความกรุณาท่านได้สืบข้อเท็จจริงในการที่เจ้าหน้าที่กรมศิลปากรที่ 7 จังหวัดขอนแก่นไปฝังหลักคอนกรีตตราพิฆเนศตามพื้นที่นาและที่อาศัย ซึ่งไม่มีโบราณวัตถุและศิลปวัตถุอะไรเลย ไม่ทราบว่ามีไว้เพื่ออะไรหรือจะยึดพื้นที่ดินทั้งหมดเป็นที่ราชพัสดุของกรมศิลปากร ขอให้หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องโปรดชี้แจงให้ชาวบ้านที่เดือดร้อนได้เข้าใจอย่างแจ่มชัดด้วย ไม่ใช่จะทำอะไรก็ดำเนินการตามใจชอบหรืออ้างตามนายสั่งเท่านั้น
3. ถ้าทางศิลปากรจะยึดพื้นที่ทำการเกษตรของชาวบ้านจำนวน 1,720 ไร่และที่อยู่อาศัยจำนวน 195 ไร่ ชาวบ้านทุกคนที่ได้ครอบครองสิทธิ์อยู่จะไม่ยินยอมเป็นเด็ดขาด หากทางรัฐบาลหรือทางราชการไม่สามารถดำเนินการตามที่ร้องทุกข์ได้ ชาวบ้านทุกคนจะเดินทางมาพบ ฯพณฯนายกรัฐมนตรี ที่ทำเนียบรัฐบาล ชาวบ้านทุกคนขอฝากความหวังไว้กับรัฐบาลเพื่อความสงบสุขของปวงชน

ฉะนั้น จึงกราบเรียนมาเพื่อให้โปรดรับดำเนินการแก้ปัญหาโดยเร่งด่วนด้วย ขอกราบ
ขอพระคุณอย่างสูงมาพร้อมนี้ คณะกรรมการซึ่งเป็นตัวแทนทั้ง 4 หมู่บ้านได้ลงลาย
มือชื่อไว้เป็นหลักฐาน”

นอกจากการกระทบกันในเรื่องพื้นที่ครอบครองแล้ว ยังมีอีกเรื่องราวเกี่ยวกับ การจัด
การหลักฐานทางโบราณคดีต่างๆของหน่วยงานของภาครัฐ ซึ่งในความรู้สึกของชาวบ้านแล้วของเหล่า
นั้นเป็นของบรรพบุรุษของพื้นที่แต่กลับถูกหน่วยงานอื่นมาจัดการ อย่างที่คำกล่าวของคุณตาท่านหนึ่ง
ที่บอกเราถึงความรู้สึกของท่านเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวได้ดีว่า “กรมศิลปากรเขามาขุดค้นเอาไปไปมั่ว
น้อย เป็นคนไทยมาจากปราจีนบุรี ให้เบียดเบียนชาวบ้านวันละ 15 บาท เอาขึ้นมามั่วแข่ง สองแข่ง
เป็นพวกดินเผา ตอนนั้น อยากเอาเท่าใดก็ได้ มันบ่อด มีทั้งพวกสัมฤทธิ์ ที่มันเสียบอยู่หน้าอิฐตอนเขามา
ขุดค้น กรมศิลปากรเขาเอาไปหมดแล้ว แล้วตอนนี้ของพวกนี้ยังอยู่ตามบ้านของเฮาบ่ค่อยมีแล้ว
ถ้าจะมีก็มึ่น้อย เพราะชาวบ้านบ่ค่อยสนใจ กับพวกมาซื้อพระคงหาซื้อไปหมดแล้ว ตอนนั้นเขาหาซื้อ
ไปขายกรุงเทพฯ” นอกจากนี้แล้วคุณตาสรวง จันทรมบัติยังบอกถึงข้อมูลที่ท่านจำได้ให้เราฟังว่า “ใบ
เสมานี้มันก็อยู่ตามไร่ตามนาของเฮานี้แหละชาวบ้านเห็นว่ามันมีหลายก็เลยใช้ล้อแก่มาก่อมาเป็นรั้ววัด
กรมศิลปากรเขาเอาไป 286 หลัก⁶²” ซึ่งในคำบอกเล่าที่มีจำนวนใบเสมาที่ชัดเจนของคุณตานี้ชี้ให้
เห็นว่าท่านได้นับจำนวนสิ่งของที่ถูกรวมศิลปากรนำไปไว้ในนอกพื้นที่ไว้ทั้งหมด ซึ่งแม้ว่าอาจมีจำนวนไม่
สามารถพิสูจน์ได้ว่าเป็นจริงตามนั้นหรือไม่ แต่ก็ทำให้เราทราบถึง ความรู้สึกหวงแหนของคนเฒ่าคนแก่
ท่านหนึ่งที่อยู่ในบ้านเสมมาได้เป็นอย่างดี

ในช่วงปี 2524 การเข้ามาจัดการระบบน้ำของกรมชลประทาน โดยมีการสร้างคลองส่ง
น้ำ (การตัดคลองส่งน้ำในครั้งนั้นทำให้เกิดการตัดผ่านหนองสาครซึ่งเป็นหนองเดิมของบ้านข้าว
หลามและทำให้พื้นที่หนองดังกล่าวหายไปครึ่งหนึ่ง) ตามที่คุณตาเด่น บ้านข้าวหลามเล่าให้เราฟังถึง
การขุดคูคลองของพื้นที่นี้ว่า “ปี 2524 ตอนนั้นกรมชลประทานเขาเข้ามาขุด ขุดได้กิโลหนึ่งเลยให้บริษัท
ประมูลต่อ บริษัทอมรชัยนาท ปี พ.ศ. 2525 เริ่มได้ใช้น้ำปี 2528-2529 นี้ละ เขาค่อยสร้างสำเร็จ เขา
เอาน้ำจากใส่ส่งมา จากเขื่อนลำปาว อำเภอที่ได้ใช้น้ำจากเขื่อนก็มี

1. อำเภอเมือง
2. อำเภอปางศิลาทองบางส่วน
3. อำเภอกมลาไสย
4. อำเภอวังน้อย

⁶² แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านมีความรู้สึกในความเป็นเจ้าของโบราณวัตถุดังกล่าว เนื่องจากว่าชาวบ้านสามารถจดจำได้
แม้รายละเอียดปลีกย่อยเรื่องเกี่ยวกับจำนวน

แต่ภายหลังจากการตัดคลองส่งน้ำชาวบ้านในเขตคูเมืองฟ้าแดดเริ่มมีปัญหาเรื่องน้ำในการเกษตร ชาวบ้านจึงรวมตัวกันไปต่อท่อจากคลองส่งน้ำมาสู่คูเมืองเอง แต่กรมชลประทานกลับไม่ปล่อยน้ำให้ประชาชน⁶³ จนทุกวันนี้ชาวบ้านในเขตคูเมืองก็ต้องอาศัยการลักลอบเอาน้ำจากคูเมืองมาใช้ ซึ่งภายหลังจากการเข้ามาจัดการของภาครัฐทั้งกรมชลประทาน และกรมชลประทานก็เกิดการกระทบกระทั่งกันมาบ่อยครั้ง

นอกจากการกระทบเกี่ยวกับพื้นที่ภายในเขตคูเมืองแล้วยังมีการกระทบกระทั่งภายในพื้นที่รอบนอกที่มีองค์ธาตุเล็กๆอยู่โดยรอบ โดยแต่เดิมชาวนาที่มีองค์ธาตุน้อยอยู่ในพื้นที่นาของตนเองจะทำการส่งน้ำธาตุนั้นๆ โดยใช้วันเดียวกับวันส่งน้ำพระธาตุยาคุ ซึ่งทำโดยการนำน้ำจากการส่งน้ำพระธาตุยาคุมาส่งน้ำพระธาตุน้อยในที่นาของตนเอง และในบางที่นาที่มีการใช้พื้นที่บริเวณธาตุน้อยตั้งศาลผีตาแฮกไว้ใกล้ๆ อีกด้วย โดยชาวบ้านยังคงเชื่อเรื่อง ระดับชั้นของผีเจ้ากับผีบรรพบุรุษอยู่ (ชาวนาเชื่อว่าผีตาแฮกเป็นผีของคนที่อยู่ในที่นานั้นๆ มาก่อน) ต่อมากรมชลประทานมาล้อมรั้วกันเป็นพื้นที่อนุรักษ์ ในบางพื้นที่ชาวนาก็ไม่พอใจแต่ทำอะไรไม่ได้ แต่ในปัจจุบันชาวนาก็ยังมีการเข้ามาใช้พื้นที่ดังกล่าวประกอบพิธีกรรมอยู่เช่นเดิม ความขัดแย้งในส่วนนี้จึงไม่รุนแรง

นอกจากนี้คณะวิจัยได้พบข้อสังเกตว่า จากความขัดแย้งดังกล่าวของท้องถิ่นกับรัฐ ทำให้ชาวบ้านไม่เชื่อถือสิ่งที่กรมชลประทานบอกไว้เลย เช่น ป้ายตามโบราณสถานที่บอกเรื่องราวต่างๆไว้ ชาวบ้านก็จะไม่เชื่อและชาวบ้านจะสร้างจินตนาการของตนเองขึ้นมา (อุโบสถในบริเวณโนนเมืองเก่าที่กรมชลประทานไปปักป้ายไว้ ชาวบ้านก็เชื่อว่าเป็นท้องพระโรงเดิม⁶⁴) และจากข้อมูลในส่วนนี้ชี้ให้เห็นถึงรูปแบบการต่อต้านภาครัฐโดยใช้การแสดงออกทางจินตนาการเป็นเครื่องระบายออก⁶⁵

⁶³ ข้อมูลส่วนนี้ผู้ให้ข้อมูลขอร้องไม่ให้เปิดเผยที่มาของข้อมูล โดยผู้ให้ข้อมูลเป็นผู้พาชาวบ้านไปขุดท่อเข้ามาเอง

⁶⁴ อ.สายัญ นะตะ พาไปดูบริเวณดังกล่าว พร้อมทั้งอธิบายจินตนาการของชาวบ้านให้หัวหน้าโครงการวิจัยฟัง วันที่ 28 สิงหาคม 2544 เวลา 16.00 น.

⁶⁵ เป็นประเด็นที่น่าสนใจซึ่งคณะวิจัยต้องหาคำตอบต่อไปว่าเป็นจริงดังนั้นหรือเปล่า

รูปที่ 3.11 คูเมืองฟ้าแดดที่ในปัจจุบันไม่ได้รับการดูแลและปล่อยให้รกร้าง และรูปคลองส่งน้ำที่เข้า
มาจัดการโดยกรมชลประทาน ที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างท้องถิ่นกับรัฐ

ในการศึกษาในเรื่องเกี่ยวกับการจัดการพื้นที่ที่รัฐเข้ามามีบทบาทนี้ทำให้ผู้
ศึกษามองเห็นความขัดแย้งทางความคิดระหว่างชาวบ้านกับหน่วยงานของรัฐ ที่เกิดขึ้นภาย
ในท้องถิ่นเสมอทั้งเรื่องเกี่ยวกับการจัดการพื้นที่ทำกินที่อยู่ใกล้เคียงกับเขตโบราณสถาน และ
การจัดการน้ำในพื้นที่เขตคูเมืองฟ้าแดดที่ถูกรจัดการโดยกรมชลประทาน แต่ความขัดแย้งที่
เกิดขึ้นนี้เป็นความขัดแย้งระหว่างปัจเจกบุคคลกับรัฐ ความขัดแย้งดังกล่าวเป็นความขัดแย้ง

ท่ามกลางพื้นฐานทางความคิดเกี่ยวกับการครอบครองที่ดินเป็นสำคัญ เนื่องจากว่า ชาวบ้านมองว่าพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ที่บรรพบุรุษของตนใช้ประโยชน์กันมานานแล้ว โดยการจัดการพื้นที่แต่เดิมอยู่ในอำนาจของท้องถิ่นและชุมชน แต่การเสียสิทธิในการจัดการและการครอบครองนี้ทำให้เกิดความขัดแย้งขึ้น

3.5.3 การแยกโรงเรียนไปตามบ้านกับความสัมพันธ์ของเด็กที่เปลี่ยนไป

ในช่วงแรกโรงเรียนที่ใช้กันภายในท้องถิ่นเสมอจะมีการใช้ร่วมกันคือ การเรียนที่วัดบ้านข้าวหลาม โดยมีบ้านข้าวหลาม บ้านเสมา บ้านดอนยางและบ้านสะอาดชัยศรีมาใช้ร่วมกัน (ดูรายละเอียดในหัวข้อ 3.3.3) ต่อมาบ้านเสมาเห็นว่า ในฤดูฝนเด็กๆเดินทางมาโรงเรียนลำบาก ประกอบกับการตัดถนนสายเชื่อมเข้าไปอำเภอกมลาไสยในปี พ.ศ. 2484⁶⁶ ชาวบ้านจึงเห็นว่าเป็นอันตรายแก่เด็กๆ บ้านเสมาจึงมีการตั้งโรงเรียนช่วงปี พ.ศ. 2500 โดยใช้ที่ป่าสาธารณะในตอไม้ของหมู่บ้านเป็นที่ตั้งโรงเรียน แต่การตั้งโรงเรียนบ้านเสมาก็ถูกยุบกลับไปรวมกับที่บ้านข้าวหลามอีกครั้ง ตามที่ตาสรวงเล่าให้ฟังว่า “จริง ๆ แล้วพ่อใหญ่บ่ได้อยู่บ้านนี้ อยู่ในอำเภอกมลาไสยแล้วเขามาตั้งโรงเรียนขึ้นใหม่เขาเลยย้ายมาอยู่ที่นี่ เขามาตั้งโรงเรียนอยู่ที่นี่แล้วโรงเรียนก็ถูกยุบ ปี พ.ศ.2510-5211 พ่อใหญ่ก็เลยขอตั้งขึ้นอีกอยู่จนถึงทุกวันนี้” และจากการเปลี่ยนแปลงในครั้งนั้นทำให้ความสัมพันธ์ในลักษณะของเพื่อนในวัยเด็กของเด็กหมู่บ้านเสมาห่างออกจากบ้านข้าวหลาม ดอนยางและสะอาดชัยศรี ซึ่งจากการเก็บข้อมูลโดยใช้นักเรียนโรงเรียนบ้านข้าวหลาม กับนักเรียนโรงเรียนบ้านเสมา คณะวิจัยได้สังเกตว่า นักเรียนทั้งสองโรงเรียนไม่รู้จักกันเลยและเวลาเล่นก็จะไม่เล่นด้วยกัน จะแยกเล่นกันตามบ้านของตนเอง (ซึ่งคล้ายกับท้องถิ่นคอนสวรรค์และท้องถิ่นสงเปือย) แต่จากการสัมภาษณ์ผู้ใหญ่ที่อายุมากกว่า 40 ปีขึ้นมาจะบอกว่ามีเพื่อนอยู่เกือบทุกบ้าน ซึ่งในส่วนนี้คณะวิจัยคิดเห็นว่า **การแยกตัวของระบบโรงเรียนไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ ทำให้ความสัมพันธ์ในวัยเด็กระหว่างหมู่บ้านลดน้อยลง**

บทบาทของโรงเรียนแต่เดิมนั้นนอกจากเป็นพื้นที่ทางความรู้แล้วยังเป็นพื้นที่ที่ทำให้เด็กในท้องถิ่นมีโอกาสในการทำความรู้จักกันและสร้างความเป็นเพื่อนระหว่างบ้านกันได้ ดังจะเห็นได้จากการสอบถามผู้คนที่อายุตั้งแต่ 40 ปีขึ้นไปจะพบว่าสามารถอ้างอิงถึงบุคคลอื่นที่อยู่ต่างหมู่บ้านและเป็นคนวัยเดียวกับตนเองได้เป็นอย่างดี แต่ขณะที่เด็กในปัจจุบันจะรู้จักกันเพียงเฉพาะบางคนเท่านั้น ในความสัมพันธ์ที่แตกต่างกันระหว่างกลุ่มช่วงอายุนี้นี้ทำให้เราตั้งสมมุติฐานว่า พื้นที่ที่ทำให้ผู้คนในอดีตมีความสัมพันธ์กันในท้องถิ่นนั้นเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไป การเปลี่ยนการครอบครองพื้นที่เป็นบ้านเป็นชุมชนไปนั้นทำให้เกิดความห่างเหินของผู้คนในท้องถิ่น

⁶⁶ จากการบอกเล่าของตาสรวง จันทรมบัติ (อายุ 90 ปี)

รูปที่ 3.12 ความสัมพันธ์ของเด็กระหว่างหมู่บ้านที่หายไปเนื่องจากการแยกโรงเรียนไปตั้งตามบ้าน

3.6 ยุคของการจัดกลุ่มองค์กรทางสังคมใหม่⁶⁷

การปรับเปลี่ยนกลุ่มทางสังคมที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นเสมานั้น เป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงหน่วยพื้นที่ของการปกครองที่นิยามขึ้นใหม่จากภาครัฐ การสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมในรูปแบบใหม่นี้ทำให้เกิดการซ้อนทับกันกับโครงข่ายความสัมพันธ์เดิมที่มีมาในท้องถิ่น เกิดการผสมผสานและปฏิเสธอย่าง

⁶⁷ ช่วงประมาณปี พ.ศ. 2520 - 2540

ประนีประนอมจากความคิดของผู้คนในท้องถิ่น โดยการผสมผสานและการปฏิเสธเหล่านั้นจะมีแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่และแต่ละเหตุการณ์ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

3.6.1 เครือข่ายพระธาตุหลังมีระบบเจ้าภาพและการสร้างเครือข่ายพระอาจารย์ชื่อดัง

*“จะเป็นบ้านที่ว่าไฉว่าตามกัน
เพราะมีการผูกเครือข่ายตามความศรัทธาที่มีต่อพระครู”*

ในช่วงแรกของการมีประเพณีสงฆ์พระธาตุยาครู ภายในท้องถิ่นเสมอจะมีลักษณะของการเป็นเจ้าภาพร่วมกันโดยความสัมพันธ์แบบความศรัทธาเป็นสำคัญ ซึ่งแต่เดิมมีบ้านเสมอ บ้านข้าวหลาม บ้านสว่าง บ้านดอนยาง บ้านสะอาดชัยศรี เป็นเจ้าภาพร่วมกัน แต่ต่อมาเมื่อประมาณ 4 – 5 ปีมานี้เอง⁶⁸ (ราวปี พ.ศ. 2530 - 2540) ความรู้สึกในความเป็นเจ้าภาพงานบุญก็เปลี่ยนแปลงไปเนื่องจากการปรับเปลี่ยนในความคิดของชุมชนกับอาณาบริเวณทางการปกครอง ทำให้ชุมชนที่ห่างออกไปเพียงแค่ 1 กิโลเมตรกลับรู้สึกว่าชุมชนของตนเองอยู่ห่างกับพื้นที่พระธาตุและไม่สะดวกในการมาร่วมเป็นเจ้าภาพงานบุญ จึงเกิดลักษณะทางความคิดแบบ **“แยกในงานบุญ”** จากข้อมูลในส่วนนี้ทำให้คณะวิจัยได้สมมุติฐานเบื้องต้นว่า ระบบการเป็นเจ้าภาพงานบุญแบบส่งจดหมายเชิญได้ทำลายความสัมพันธ์แบบความศรัทธาของคนในท้องถิ่นที่มีต่อองค์พระธาตุยาครูลง และเปลี่ยนเป็นการสร้างความสัมพันธ์แบบคำเชิญขึ้น⁶⁹ ความรู้สึกร่วมในความเป็นเจ้าของพระธาตุยาครูจึงเปลี่ยนแปลงไปเป็นความรู้สึกของแยกในงานบุญแทน

นอกจากนี้ภายในท้องถิ่นเสมอยังมีการสร้างเครือข่ายแบบใหม่ขึ้นคือเครือข่ายแบบการนับถือพระอาจารย์ร่วมกัน ซึ่งจากการสัมภาษณ์ผู้ใหญ่นุญจันทร์ นันผาด⁷⁰ เล่าว่า “บ้านสว่าง บ้านโนนศิลา บ้านขมิ้น บ้านดอนยาง บ้านศรีสุข บ้านนาสีนวล และบ้านดอนม่วง จะเป็นบ้านที่ว่าไฉว่าตามกัน เพราะมีการผูกเครือข่ายตามความศรัทธาที่มีต่อพระครู”⁷¹ รูปเดียวกัน พระครูเป็นคนบ้านโนนศิลาแต่ไปบวชอยู่ที่วัดปทุมวราราม ที่กรุงเทพฯ ชาวบ้านมีความเคารพกันมากจึงร่วมกันเป็นเครือเดียว

⁶⁸ จากการสัมภาษณ์ผู้ใหญ่นุญจันทร์ นันผาด (อายุ 49 ปี) ผู้ใหญ่บ้านสว่างในปัจจุบัน ในวันที่ 13 มีนาคม 2545

⁶⁹ คณะวิจัยยังไม่มีข้อมูลว่า ระบบการส่งจดหมายเชิญเป็นเจ้าภาพงานสงฆ์พระธาตุเริ่มต้นเมื่อใดจึงยังไม่สามารถสรุปได้แน่ชัดได้

⁷⁰ ผู้ใหญ่บ้านสว่าง สัมภาษณ์วันที่ 13 มีนาคม 2545

⁷¹ คณะวิจัยไม่ได้บันทึกชื่อของพระครูท่านนั้นมา ซึ่งเป็นความผิดพลาดในการเก็บข้อมูล

กันมาประมาณ 10 ปีแล้ว⁷² เวลาถึงงานประเพณีแข่งเรือที่หนองคูก็จะมีเฉพาะบ้านเหล่านี้เท่านั้นที่เอาเรือมาแข่งกัน บ้านอื่นจะไม่มา” และจากการสร้างความสัมพันธ์ของเครือข่ายในระบบใหม่นี้ชี้ให้เห็นถึงความศรัทธาที่ออกมาในรูปของการศรัทธาปัจเจกบุคคลซึ่งไม่ขึ้นอยู่กับพื้นที่ในช่วงสมัยหลังประมาณปี พ.ศ. 2535 ซึ่งถือเป็นการเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจ

ในช่วงหลังจากบทบาทของวัดในความเป็นตัวแทนของชุมชนและท้องถิ่นเริ่มลดบทบาทลง ความคิดของผู้คนก็เริ่มมีการเปลี่ยนแปลง ความรู้สึกในความเป็นเจ้าของของผู้คนในท้องถิ่นได้มีการปรับตัวเกิดขึ้น จากแต่เดิมที่ความรู้สึกในความเป็นเจ้าของจะพันเกี่ยวกับพื้นที่มาเป็นความรู้สึกหรือสำนึกท้องถิ่นผ่านตัวบุคคล ซึ่งในที่นี้มีพระสงฆ์เป็นตัวแทนของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้น วิธีคิดเหล่านี้เป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่า **ผู้คนในท้องถิ่นเริ่มมีความคิดที่จะไม่ยึดติดเกี่ยวกับพื้นที่แต่น่าสนใจว่าภาพของตัวบุคคลที่เป็นผู้นำทางความคิดกับเป็นสิ่งที่ชาวบ้านให้ความสำคัญ**

3.6.2 ระบบคุ่มแบบใหม่กับการใช้พื้นที่แบบรัฐ

ในอดีตบ้านในภาคอีสานเมื่อตั้งบ้านสักระยะ เมื่อมีผู้คนมากขึ้นกลายเป็นบ้านใหญ่ขึ้น บ้านจะตั้งชื่อคุ่มขึ้น ซึ่งการสร้างคุ่มแบบดั้งเดิมนั้นมักสัมพันธ์กับกายภาพที่มีอยู่ในพื้นที่ และเป็นพื้นที่ในจินตนาการของชาวบ้านมากกว่าที่จะเป็นพื้นที่ในทางกายภาพ เพียงแต่จินตนาการของพื้นที่เหล่านั้นมักจะสัมพันธ์กับกายภาพที่มีในบริเวณนั้น และจินตภาพเหล่านี้จัดเป็น **“จินตภาพของชุมชน”** ที่สามารถรับรู้กันภายในชุมชน ต่อมาในช่วงปี พ.ศ. 2530 เป็นต้นมาเกิดการสร้างลักษณะของ **“คุ่มพัฒนา”** ขึ้น อย่างในบ้านข้าวหลามมีการจัดระบบของคุ่มพัฒนาแบบใหม่โดยให้หัวหน้าแต่ละคุ่มมีบทบาทรับผิดชอบมากขึ้น มีการตั้งกลุ่มสหกรณ์ร้านค้าในแต่ละคุ่ม แต่ลักษณะการสร้างความสัมพันธ์แบบดังกล่าวเป็นความสัมพันธ์เพื่อ **“เข้าประกวดหมู่บ้านพัฒนาดีเด่น”** จนชุมชนบ้านข้าวหลามได้รับรางวัลชนะเลิศหมู่บ้านพัฒนาดีเด่น ปี พ.ศ. 2534 แต่ต่อมาเมื่อลักษณะของการประกวดหมู่บ้านพัฒนาดีเด่นไม่มีการจัดขึ้นอีก ลักษณะของคุ่มแบบดังกล่าวก็ลดความสำคัญลง ซึ่งข้อมูลในส่วนนี้ทำให้ได้ข้อสังเกตว่า **ลักษณะอุดมการณ์ของคุ่มที่สัมพันธ์กับจินตภาพของชุมชนกลับกลายเป็นคุ่มแบบใหม่ที่มีโครงสร้างความสัมพันธ์แบบใหม่จึงเกิดขึ้น จากอิทธิพลของการจัดระบบใหม่แบบรัฐโดยใช้กลอุบายในการแข่งขัน⁷³ ในช่วงปี พ.ศ.2530**

⁷² ในวันที่สัมภาษณ์มีการปลุกต้นไม้วัดกันของหมู่บ้านในเคื่อดังกล่าวที่หนองอีเริง ชาวบ้านบอกว่า **“พระครูให้พันธุ์ไม้มาลงไว้ที่หนองนี้ ชาวบ้านเลยมาช่วยกันปลูก”**

⁷³ คณะวิจัยยังตั้งสมมุติฐานอีกว่า **“การสร้างอุดมการณ์ของการแข่งขันกันระหว่างชุมชน จะนำไปสู่จิตสำนึกแบบชุมชนนิยมที่แยกออกจากจิตสำนึกแบบท้องถิ่นนิยม”**

รูปที่ 3.13 ร้านค้าของชุมชนที่เกิดขึ้นในช่วงของคุ่มพัฒนา

3.6.3 โครงสร้างพื้นฐานกับการเข้ามาทำลายที่สาธารณะโดยชอบธรรม

ในท้องถิ่นเสมา การเข้ามามีบทบาทของรัฐในการจัดสร้างโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ มีมาตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา แต่การเข้ามาจัดการในช่วงหลังปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมาเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ การเข้ามาสร้าง “สนามกีฬาประจำตำบล” และ “ที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบล” โดยใช้บริเวณดอนอีโก่ง ซึ่งอยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของบ้านข้าวหลาม ซึ่งแต่เดิมดอนอีโก่งเป็นที่สาธารณะที่ชุมชนสามารถใช้ประโยชน์เป็นที่เลี้ยงสัตว์สาธารณะ (โดยเฉพาะในบ้านข้าวหลาม บ้านจิกกระตัน จะมาใช้ดองดังกล่าว) แต่การเข้ามาใช้พื้นที่สาธารณะดังกล่าวขององค์กรการปกครองสามารถกระทำได้โดยชอบธรรม ซึ่งในส่วนนี้คณะวิจัยคาดว่า การสำรวจกรรมสิทธิ์พื้นที่ในปี พ.ศ. 2520 มีผลสำคัญในการเข้ามาของรัฐในการใช้พื้นที่ของชุมชนได้อย่างไม่มีความขัดแย้ง เนื่องจากการระบุกรรมสิทธิ์ให้เป็นที่สาธารณะที่ดูแลโดยรัฐทำให้ชุมชนขาดจิตสำนึกเกี่ยวกับการเป็นเจ้าของลงไป

3.7 มิติทางจินตนาการต่อองค์ประกอบทางกายภาพภายในท้องถิ่น

มิติทางจินตนาการของผู้คนในท้องถิ่นบ้านเสมาจะสัมพันธ์กับเมืองฟ้าแดดสงยางเป็นอย่าง มาก เช่น จินตนาการของผู้คนเกี่ยวกับพื้นที่ของเมืองเชียงโสม ที่ปัจจุบันเป็นเป็นที่นาของชาวบ้านใน บริเวณที่เป็นป่าทามมาก่อน หรือแม้แต่จินตนาการเกี่ยวกับโบราณสถานที่หลงเหลืออยู่ ดังที่อาจารย์ ท่านหนึ่งอธิบายให้ฟังว่า “ธาตุโดยรอบที่อยู่รอบเมืองฟ้าแดด (รวมทั้งที่อยู่ในที่ของพ่อตาท่านด้วย) คาดว่าคงมีล้อมเป็น 4 มุมของเมืองล้อมรอบเมืองฟ้าแดดอยู่” นอกจากนี้อาจารย์ท่านนั้นยังอธิบาย เกี่ยวกับโบราณสถานที่กรมศิลปากรขึ้นป้ายไว้ว่าเป็นอุโบสถเก่า แต่อาจารย์กลับให้ความคิดเห็นว่ามัน จะเป็นท้องพระโรงเก่ามากกว่า⁷⁴

นอกจากจินตนาการที่เกี่ยวกับเมืองฟ้าแดดแล้วยังมีจินตนาการที่เกี่ยวกับอาถรรพณ์ในโนนเมือง เก่าอีกด้วย ซึ่งผู้คนในท้องถิ่นเล่าให้ฟังว่า “ถ้าใครเข้าไปแอบซุกเอาของที่โนนเมืองเก่า จะมีอาการ “ลอยบก”⁷⁵ ซึ่งตัวผู้ฝ่าฝืนจะมองเห็นว่าฝนตกหนักและน้ำท่วมจนต้องว่ายน้ำหนี แต่ในความเป็นจริง แล้วไม่มีฝนดังที่เห็นจึงต้องว่ายน้ำไปบนบกจนตัวบาดเจ็บและตายลง”

สำหรับประเด็นเกี่ยวกับจินตนาการในพื้นที่เป็นที่น่าสนใจเกตว่ายังคงมีอยู่ภายในพื้นที่ ไม่ว่าเวลาจะผ่านมานั้นนานเท่าไรก็ตาม

3.8 สรุปการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับพื้นที่ภายในท้องถิ่นเสมา

3.8.1 ความสัมพันธ์ของการใช้พื้นที่ของท้องถิ่นเสมาในช่วงปี พ.ศ. 2440 – 2460 ซึ่ง เป็นการสร้างสายสัมพันธ์ของที่ว่างในหลายๆพื้นที่ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ (ดูรูปประกอบหน้าถัดไป)

1. การสร้างสายสัมพันธ์ของพื้นที่ของวัดในแต่ละชุมชนกับท้องถิ่น โดย อาศัยพระอุปัชฌาย์แบบที่ชาวบ้านให้ความเคารพกันเอง (แม้ว่าในช่วงเวลานั้นท้องถิ่นเสมาจะมี “สิม” ที่ใช้ประกอบพิธีกรรมแยกกันในแต่ละหมู่บ้านก็ตาม) โดยในช่วงเวลานั้นจะมีบ้านที่มี “สิมโบราณ” อยู่ คือ บ้านเสมา บ้านข้าวหลามและบ้านสงยาง

2. การสร้างสัมพันธ์ของการเคารพดอนปู่ตาในบ้านเสมา ซึ่งในช่วงเวลาดัง กล่าวดอนปู่ตาที่บ้านเสมาจะมีโบเสมาที่อยู่บนต้นยางอยู่ ชาวบ้านจึงศรัทธาและมีการสงวนน้ำต้นยาง กันทุกปี เลยมีการเลี้ยงดอนปู่ร่วมกันอยู่ในเดือน 6 โดยในตอนนั้นจะมีบ้านเสมา บ้านข้าวหลามและ บ้านสว่างที่มาเลี้ยงดอนปู่และสงวนน้ำต้นยางที่นี่

⁷⁴ คณะวิจัยยังไม่สรุปว่าจินตนาการที่ขัดแย้งกับกรมศิลปากร มีต้นเหตุมาจากความขัดแย้งของท้องถิ่นกับกรมศิลปา กรหรือไม่

⁷⁵ มีชาวบ้านหลายคนที่เคยเห็นเหตุการณ์นี้

3. **การสร้างสัมพันธ์ของการสงวนน้ำพระธาตุยาคว** สำหรับการสงวนน้ำพระธาตุยาควจะเป็นงานประเพณีในเดือน 4 ที่มีบ้านโดยรอบมาร่วมงาน ซึ่งจัดเป็นงานที่ใหญ่กว่าระดับท้องถิ่น แต่ในอดีตจะมีบ้านที่เป็นเจ้าภาพจัดงานคือ บ้านเสมา บ้านข้าวหลาม ต่อมาเมื่อมีการแยกบ้านออกมาเป็นบ้านดอนยาง (แยกจากบ้านข้าวหลาม ปี พ.ศ. 2470) และบ้านสะอาดชัยศรี(ยังไม่มีข้อมูลการแยกบ้าน) บ้านทั้ง 5 บ้านก็ยังเป็นเจ้าภาพงานร่วมกันอยู่

4. **การสร้างสัมพันธ์ของพื้นที่แบบป่าช้า** ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวการใช้ป่าช้าในการประกอบพิธีกรรมจะมาร่วมกันใช้ที่โนนกรรม ซึ่งจะมีบ้านเสมา บ้านข้าวหลาม บ้านสว่าง (ต่อมาบ้านดอนยางมาร่วมใช้ด้วยในปี พ.ศ.2470 ภายหลังแยกบ้านออกไป)

5. **การมีความสัมพันธ์ในการใช้พื้นที่แบบป่าทามลำน้ำดอกไม** ซึ่งเป็นภาพกว้างของความสัมพันธ์ที่ใหญ่กว่าระดับท้องถิ่น โดยบ้านในหลายบ้านทั้งในท้องถิ่นเสมาเอง และนอกท้องถิ่นจะมาใช้ประโยชน์ในป่าทามดังกล่าว

ลักษณะของการใช้พื้นที่ในช่วงตั้งแต่มีการตั้งบ้านจนกระทั่งถึงประมาณปี พ.ศ. 2460 จะเป็นเรื่องราวของการใช้พื้นที่ในแบบของการสร้างสรรค์สัญลักษณ์และอัตลักษณ์ภายในท้องถิ่นขึ้น ดังจะเห็นได้จากพื้นที่หลายแห่งที่ผู้คนในท้องถิ่นได้นิยามขึ้น เช่น ดอนปู่ตา หินบนต้นยาง ป่าช้า เป็นต้น โดยความคิดเชิงชาติพันธุ์ของกลุ่มคน “**ลำนช้าง**” มีส่วนสำคัญในการนิยามพื้นที่ต่างๆขึ้นมาทั้งเพื่อตอบสนองอุดมการณ์ทางความเชื่อและเพื่อตอบสนองประโยชน์ใช้สอยที่เกิดขึ้น

สำหรับพื้นที่ทางทรัพยากรที่สำคัญในท้องถิ่นเสมาหรือฟ้าแดดสงยางนี้ คือ พื้นที่ทามน้ำดอกไม้อยู่ทางตอนเหนือของท้องถิ่น ซึ่งการใช้ประโยชน์ก็จะคล้ายคลึงกับท้องถิ่นอื่นๆ โดยในความคิดของผู้คนในท้องถิ่นจะไม่มีความคิดที่จะครอบครองพื้นที่ทามดังกล่าว เนื่องจากผู้คนส่วนใหญ่มักจะไปจับจองในพื้นที่ที่มีศักยภาพดีกว่าพื้นที่ทาม การควบคุมดูแลพื้นที่ทามจึงไม่มีระเบียบแบบแผนทางสังคมอะไรมาเป็นสิ่งควบคุม โดยการเข้าไปใช้ประโยชน์ในทามจะเป็นการเปิดเสรีทางการเข้าถึงทรัพยากรที่มีในพื้นที่นั้นๆ

การครอบครองพื้นที่ต่างๆที่กล่าวมาแล้วในช่วงก่อนที่จะมีการออกเอกสารสิทธิ์นั้น ชาวบ้านจะใช้วิธีการบอกกล่าวกันและเป็นที่รู้จักกันในชุมชนท้องถิ่น เช่น ที่นาก็จะมีแนวคั่นนาเป็นเครื่องแบ่งพื้นที่ของแต่ละคน แต่ในการครอบครองนั้นจะเป็นการครอบครองเฉพาะสิ่งที่เจ้าของลงแรงลงไปไม่ได้เป็นการครอบครองในพื้นที่ดิน เช่น ชาวบ้านคนอื่นยังไปสามารถหาปลาเก็บเห็ดในพื้นที่ดังกล่าวได้ แต่จะไปทำลายข้าวในนาอื่นๆไม่ได้ เป็นต้น การครอบครองพื้นที่แบบนี้ถือเป็นการครอบครองแบบหลวมๆที่มีความยืดหยุ่นและครอบครองแต่เฉพาะส่วนที่ตนเป็นผู้สร้างขึ้นบนพื้นที่ดินนั้นๆ

ตารางที่ 3.4 แสดงการใช้พื้นที่ของท้องถิ่นฟ้าแดดสงยางในยุคอุดมการณ์ทางความเชื่อ และการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนและท้องถิ่น⁷⁶

พื้นที่	ระดับของการใช้สอย/ การครอบครอง กรรมสิทธิ์พื้นที่	การให้ความหมายของท้องถิ่น	พฤติกรรม
สิม	ระดับชุมชน/ Common Property	เป็นพื้นที่ประกอบกิจเฉพาะพระสงฆ์	ในแต่ละชุมชนหมู่บ้านจะสร้างสิมไว้ใช้สอยในระดับชุมชน โดยจะเป็นพื้นที่ปฏิบัติกิจเฉพาะสงฆ์ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวนี้อาจไม่ได้อยู่ในวัดก็ได้
หินบนต้นยาง	ระดับท้องถิ่น/ Common Property	การสร้าง “ตัวแทน” หรือ “สัญลักษณ์” เพื่อเชื่อมโยงคนในท้องถิ่นผ่านศูนย์กลาง “หินบนต้นยาง” โดยผูกเรื่องราวไว้กับตำนานของท้องถิ่นที่มีเนื้อหาที่สัมพันธ์กับ “ธาตุพนม”	เกิดพิธีกรรมการ “สงฆ์นำต้นยาง” ในเดือน 6 ที่คนในท้องถิ่นจะมาร่วมงานกัน
ดอนปู่ตา	ระดับท้องถิ่น/ Common Property	พื้นที่ทางความเชื่อเกี่ยวกับ “ผีบรรพบุรุษ” ที่มีมาตามชาติพันธุ์แบบ “ล้านช้าง”	พิธีกรรมการเลี้ยงผีดอนปู่ตา เดือน 6 หลังจากงานบุญศาลา ผ่าน “กระจำ” ผู้ประกอบพิธี
ป่าช้า	ระดับท้องถิ่น/ Common Property	เป็นพื้นที่ที่ถูกให้ความหมายตามจินตนาการในเรื่องเกี่ยวกับการ “ตาย”	การแบ่งพิธีกรรมและพื้นที่ตามแต่ประเภทของการตาย
ทามน้ำดอกไม้	ระดับท้องถิ่น/ Open Access Property	พื้นที่หาอยู่หากินร่วมกันของผู้คน	เข้าไปเก็บทรัพยากรตามฤดูกาลของพืชพันธุ์โดยอิสระ ไม่มีการควบคุมใดๆ
คูเมืองฟ้าแดด	ระดับท้องถิ่น/ Common Property	พื้นที่แหล่งน้ำเพื่อใช้ในการเกษตรกรรม	ชาวบ้านใช้คูเมืองเดิมนี้เป็นแหล่งเก็บน้ำที่ใช้ทำนาในแต่ละปี
ที่นา	ระดับปัจเจกบุคคลที่ยังคงเปิดโอกาสให้มีการใช้งานของคนในท้องถิ่นบางเรื่อง	พื้นที่ทำกินของครัวเรือนที่หากผู้อื่นเข้ามาหาเห็ดหาปลา ก็สามารถทำได้	มีการสร้างระบบแรงงานท้องถิ่นผ่านประเพณีของลงแขกเกี่ยวข้าว

⁷⁶ ช่วงของการตั้งบ้านจนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2460

1. **การสร้างพื้นที่ทางนามสกุล** เป็นการสร้างพื้นที่แบบใหม่จากรัฐเพื่อให้สะดวกแก่การอ้างอิงผู้คน ท้องถิ่นฟ้าแดดสงยางได้สร้าง **“สัญลักษณ์ท้องถิ่นผ่านนามสกุล”** ขึ้น โดยนามสกุลที่บ่งบอกถึงความเป็นท้องถิ่นนี้คือ **“นามสกุลนาชัย...”** โดยพื้นที่ดังกล่าวเป็นการสร้างจินตภาพให้กับผู้คนที่ทั้งในท้องถิ่นและนอกท้องถิ่นสามารถอ้างอิงตัวตนของตนเองกับพื้นที่ที่เป็นท้องถิ่นที่อยู่อาศัยของตนเองได้

2. **การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของระบบพระอุปัชฌาย์แบบรัฐ** ซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของความสำคัญของพระผู้บวช โดยต้องไปบวชกับพระอุปัชฌาย์ที่ต้องใช้ระบบการสอบแทนการตั้งขึ้นด้วยความเคารพ โดยในช่วงเวลาดังกล่าวท้องถิ่นเสมาต้องไปบวชที่กมลาไสย ในช่วงแรกก่อนที่จะมีพระอุปัชฌาย์ที่วัดบ้านเสมา บ้านโดยรอบบ้านเสมาคือ บ้านข้าวหลาม บ้านสงยาง บ้านดอนยาง และบ้านสะอาดชัยศรี จึงต้องมาบวชที่บ้านเสมา ประกอบกับ **“สิม”** ที่เคยมีเริ่มพังลง

3. **การเข้ามาของโรงเรียนกับการเปลี่ยนบทบาทของพระและผู้หญิง** การบังคับใช้ พระราชบัญญัติประถมศึกษาในปี พ.ศ. 2464 ทำให้บังคับให้หญิงชายต้องเข้าเรียนจะช่วงเวลานั้นในท้องถิ่นเสมาก็มีการแยกโรงเรียนออกจากวัด จึงทำให้ **บทบาทของพื้นที่ของวัดเป็นเพียงพื้นที่ทางศาสนาแต่เพียงเท่านั้นไม่มีมิติทางการศึกษาเข้ามาข้องเกี่ยว**

4. **รัฐกับการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ของเรือน** การเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากการต้องการในการพัฒนาท้องถิ่นจากภาครัฐให้เป็นพื้นที่สมัยใหม่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับตัวเรือนและบริเวณโดยรอบเรือน เช่น การกั้นรั้วเพื่อแสดงเขตครอบครองที่ดินของตนเอง การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ไถ่ถุนเรือน การปรับเปลี่ยนและเพิ่มเติมพื้นที่ทางการใช้สอย อาทิเช่น พื้นที่ครัว พื้นที่ห้องน้ำห้องส้วม เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดทั้งผลดีและผลเสียติดตามมา เช่น การเกิดพื้นที่ทางการใช้สอยบางอย่างที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตของคนมากขึ้นเช่น การมีส้วม และครัว หรืออย่างการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการกั้นแนวเขตรั้วนั้นก็ทั้งข้อดีและสิ่งที่สูญเสียไปเช่นกัน เช่น การกั้นแนวดังกล่าวอาจก่อให้เกิดความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินที่มีมากขึ้นแต่ในทางกลับกันการกั้นแนวดังกล่าวก็ทำให้ความสัมพันธ์ของผู้คนระหว่างเรือนขาดหายไปโดยง่าย

การใช้พื้นที่หลังจากเกิดการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากระบบการจัดโครงสร้างทางการปกครองใหม่นั้นทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการใช้พื้นที่บ้างแต่ไม่มากนัก การปรับตัวในการใช้พื้นที่จะเป็นการปรับเปลี่ยนในรายละเอียดทางพฤติกรรมเป็นส่วนใหญ่ เช่น การปรับพฤติกรรมการทำอาหารในพื้นที่แบบครัว การปรับพฤติกรรมในการขับถ่ายในพื้นที่แบบห้องน้ำห้องส้วม เป็นต้น

นอกจากนี้การปัจจัยของการใช้พื้นที่ที่น่าสนใจในท้องถิ่นเสมาคือ **“พื้นที่แบบวัด”** ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าภายในท้องถิ่นฟ้าแดดสงยางนี้แต่เดิมคือก่อนปี พ.ศ. 2490 มานันพื้นที่ทางศาสนาจะไม่ถูกรวม

ไว้เพียงแต่พื้นที่ของวัด ตัวอย่างเช่น บ้านข้าวหลามที่มีพื้นที่วัดอยู่ทีหนึ่ง และมีพื้นที่ลิมหรือพื้นที่ประกอบกิจของสงฆ์อยู่อีกทีหนึ่ง แต่หลังจากการเข้ามาจัดการของกรมการศาสนาแล้ว พื้นที่วัดกับพื้นที่ประกอบกิจของสงฆ์จึงถูกจัดไว้ในพื้นที่เดียวกัน

ตารางที่ 3.5 แสดงการใช้พื้นที่ที่เกิดขึ้นหรือเกิดการเปลี่ยนแปลงของท้องถิ่นฟ้าแดดสงยางในยุคของการปรับโครงสร้างทางสังคมใหม่จากรัฐ⁷⁷

พื้นที่	ระดับของการใช้สอย/ การครอบครอง กรรมสิทธิ์พื้นที่	การให้ความหมายของท้องถิ่น	พฤติกรรม
นามสกุล (พื้นที่ในจินตนาการ)	ระดับท้องถิ่น/ Private, State and Common Property	เป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ที่ถูกสร้างขึ้นให้ผู้คนในท้องถิ่นสามารถ ถูกอ้างอิงได้	เป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ ที่ใช้อ้างอิงโดยเอากการปก ครองและผู้นำเป็นสื่อ
วัด	ระดับชุมชน/ Common Property	เป็นพื้นที่ทางศาสนาของชุมชน	ถูกควบคุมด้วยระบบการปก ครองคณะสงฆ์ ทำให้ความ สัมพันธ์ของพระอุปัชฌาย์ กับชาวบ้านลดความสำคัญ ลง
โรงเรียน	ระดับท้องถิ่น/ มีความเป็น Common Property มากกว่า State Property	พื้นที่ให้ความรู้ของเด็กภายในท้องถิ่น	เกิดความสัมพันธ์ระหว่าง เด็กระหว่างท้องถิ่น ภายใต้ การควบคุมทางความคิด ของรัฐที่ปลูกฝังลงในเด็ก ท้องถิ่น
เรือน	ระดับครัวเรือน/ Private Property	พื้นที่ส่วนบุคคลที่สืบทอดกันทาง มรดก	เกิดการเปลี่ยนแปลงในเชิง รูปแบบและมีการเพิ่มพื้นที่ ใช้สอยแบบใหม่ขึ้น ซึ่งการ เปลี่ยนแปลงนี้มีผลต่อความ สัมพันธ์ของผู้คนในชุมชน

⁷⁷ ช่วงประมาณปี พ.ศ. 2460 - 2480

ตารางที่ 3.6 แสดงการใช้พื้นที่ของท้องถิ่นฟ้าแดดสงยางในยุคของการปรับโครงสร้างทางสังคมใหม่จากรัฐ⁷⁸ ที่สืบเนื่องมาจากการใช้พื้นที่ในช่วงเวลาก่อนหน้านี้

พื้นที่	ระดับของการใช้สอย/ การครอบครอง กรรมสิทธิ์พื้นที่	การให้ความหมายของท้องถิ่น	พฤติกรรม
ดอนปู่ตา	ระดับชุมชน/ Common Property	พื้นที่ทางความเชื่อเกี่ยวกับ “ผีบรรพบุรุษ” ที่มีมาตามชาติพันธุ์แบบ “ล้านช้าง”	พิธีกรรมการเลี้ยงผีดอนปู่เดือน 6 หลังจากงานบุญศาลา ผ่าน “กระจำ” ผู้ประกอบพิธี แต่มีการสร้างพื้นที่ระดับที่ใช้ในหมู่บ้าน
ป่าช้า	ระดับท้องถิ่น/ Common Property	เป็นพื้นที่ที่ถูกให้ความหมายตามจินตนาการในเรื่องเกี่ยวกับการ “ตาย”	การแบ่งพิธีกรรมและพื้นที่ตามแต่ประเภทของการตาย
ทามน้ำดอกไม้	ระดับท้องถิ่น/ Open Access Property	พื้นที่หาอยู่หากินร่วมกันของผู้คน	เข้าไปเก็บทรัพยากรตามฤดูกาลของพืชพันธุ์โดยอิสระ ไม่มีการควบคุมใดๆ
คูเมืองฟ้าแดด	ระดับท้องถิ่น/ Common Property	พื้นที่แหล่งน้ำเพื่อใช้ในการเกษตรกรรม	ชาวบ้านใช้คูเมืองเดิมนี้เป็นแหล่งเก็บน้ำที่ใช้ทำนาในแต่ละปี
ที่นา	ระดับปัจเจกบุคคลที่ยังคงเปิดโอกาสให้มีการใช้งานของคนในท้องถิ่นบางเรื่อง/ Private Property	พื้นที่ทำกินของครัวเรือนที่หากผู้อื่นเข้ามาหาเห็ดหาปลา ก็ทำได้	มีการสร้างระบบแรงงานท้องถิ่นผ่านประเพณีของลงแขกเกี่ยวข้าว

3.8.3 ความสัมพันธ์ของการใช้พื้นที่ของท้องถิ่นเสมอมาในช่วงปี พ.ศ. 2480 – 2510 ซึ่งเป็นการสร้างสายสัมพันธ์ของพื้นที่ในหลายๆพื้นที่ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ (ดูรูปประกอบหน้า)

1. การเข้ามาของตลาดกับการหายไปของการลงแขกเกี่ยวข้าว ซึ่งการเข้ามาของการค้าและการมุ่งหวังในผลผลิตเชิงพาณิชย์ทำให้ “อุดมการณ์ของที่นาเกี่ยวกับการเกื้อกูลกันในภาคของการผลิต” เปลี่ยนแปลงไปเป็น “อุดมการณ์ของที่นาเกี่ยวกับผลิตในเชิงพาณิชย์” เข้ามาแทนที่

ตารางที่ 3.7 แสดงการใช้พื้นที่ที่เกิดขึ้นหรือเกิดการเปลี่ยนแปลงของท้องถิ่นฟ้าแดดสงยางในยุคของอิทธิพลจากระบบตลาด⁷⁹

⁷⁸ ช่วงประมาณปี พ.ศ. 2460 - 2580

พื้นที่	ระดับของการใช้สอย/ การครอบครอง กรรมสิทธิ์พื้นที่	การให้ความหมายของท้องถิ่น	พฤติกรรม
ที่นา	ระดับปัจเจกบุคคล/ Private Property	เป็นพื้นที่ทางการหากินและการ แสวงหาผลกำไร	การผลิตเพื่อขายในตลาด ทำให้เป็นการกล่าวถึงการ ลงทุนและผลที่คาดว่าจะได้ รับ
วัด	ระดับชุมชนหมู่บ้าน/ แต่มีความเป็น Common Property มากกว่า State Property	ไม่ใช่พื้นที่ทางศาสนาแต่อย่างใด แต่เป็นศักดิ์ศรีระหว่างบ้านและเป็น เครื่องแสดงฐานะของชุมชน	เริ่มมีการสร้างวัดระหว่าง หมู่บ้านและชุมชน แต่ยังคง มีความสัมพันธ์ในการไป เอนาบุญบ้านต่างๆอยู่
ตลาด	ระดับท้องถิ่น/ Private Property	พื้นที่แลกเปลี่ยนทรัพยากรภายใน ท้องถิ่นและหลายท้องถิ่น แต่ความ เกี่ยวพันกับอำนาจรัฐเริ่มลดลง	เริ่มเป็นตลาดที่สัมพันธ์กับผู้ นำทางเศรษฐกิจ

ตารางที่ 3.8 แสดงการใช้พื้นที่ของท้องถิ่นฟ้าแดดสงยางในยุคของอิทธิพลจากระบบตลาด⁸⁰
ที่สืบเนื่องมาจากการใช้พื้นที่ในช่วงเวลาก่อนหน้านี้

พื้นที่	ระดับของการใช้สอย/ การครอบครอง กรรมสิทธิ์พื้นที่	การให้ความหมายของท้องถิ่น	พฤติกรรม
ดอนปู่ตา	ระดับชุมชน/ Common Property	พื้นที่ทางความเชื่อเกี่ยวกับ “ผี บรรพบุรุษ” ที่มีมาตามชาติพันธุ์ แบบ “ล้านช้าง”	พิธีกรรมการเลี้ยงผีดอนปู่ เดือน 6 หลังจากงานบุญ ศาลา ผ่าน “กระจำ” ผู้ ประกอบพิธี แต่มีการสร้าง พื้นที่ระดับที่ใช้ในหมู่บ้าน
ป่าช้า	ระดับท้องถิ่น/ Common Property	เป็นพื้นที่ที่ถูกให้ความหมายตาม จินตนาการในเรื่องเกี่ยวกับการ “ตาย”	การแบ่งพิธีกรรมและพื้นที่ ตามแต่ประเภทของการ ตาย
ทามน้ำดอกไม้	ระดับท้องถิ่น/ Open Access Property	พื้นที่หาอยู่หากินร่วมกันของผู้คน	เข้าไปเก็บทรัพยากรตามฤดู กาลของพืชพันธุ์โดยอิสระ ไม่มีการควบคุมใดๆ
คูเมืองฟ้าแดด	ระดับท้องถิ่น/ Common Property	พื้นที่แหล่งน้ำเพื่อใช้ในการเกษตร กรรม	ชาวบ้านใช้คูเมืองเดิมนี้เป็น แหล่งเก็บน้ำที่ใช้ทำนา

3.8.4 ความสัมพันธ์ของการใช้พื้นที่ของท้องถิ่นเสมอในช่วงปี พ.ศ. 2510 - 2520 ซึ่ง
เป็นการสร้างสายสัมพันธ์ของที่ว่างในหลายๆพื้นที่ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ (ดูรูปประกอบหน้า)

⁷⁹ ช่วงประมาณปี พ.ศ. 2480 - 2510

⁸⁰ ช่วงประมาณปี พ.ศ. 2480 - 2510

1. การเข้ามาของเขื่อนลำปาวกับการทำลายทาม ซึ่งการสร้างเขื่อนลำปาวทำให้อุดมคติของท้องถิ่นที่มีต่อ “ทาม” เปลี่ยนไปจาก “พื้นที่ว่างที่ใช้ในเป็นทรัพยากรสาธารณะ” กลายเป็น “พื้นที่ทางความคาดหวังเกี่ยวผลประโยชน์ส่วนเกินในการเกษตร”

2. การเข้ามาจัดการจากรัฐแบบส่วนกลางกับความขัดแย้งของท้องถิ่นกับรัฐ ซึ่งการเข้ามาจัดการพื้นที่ท้องถื่นเดิมของ กรมศิลปากร กับกรมชลประทาน กลับสร้างความลำบากให้กับชาวบ้านในท้องถิ่น และเกิดทัศนคติของการต่อสู้กับภาครัฐขึ้น

3. การแยกโรงเรียนไปตามบ้านกับความสัมพันธ์ของเด็กที่เปลี่ยนแปลงซึ่งในช่วงปี พ.ศ. 2500 บ้านเสมาได้แยกโรงเรียนออกจากบ้านข้าวหลาม ทำให้ความสัมพันธ์ของเด็กในท้องถิ่นเปลี่ยนแปลงไป และความสัมพันธ์ของเพื่อนต่างบ้านก็หายไป

การเข้ามาจัดการพื้นที่ภายในท้องถิ่นของหน่วยงานของรัฐทำให้เกิดปัญหาขึ้นอย่างมากภายในท้องถื่นเสมา การจัดการพื้นที่ในแบบที่ไม่เคารพต่อผู้คนที่อยู่ในพื้นที่มาก่อนนั้นทำให้เกิดความรู้สึกในการต่อต้านการจัดการนั้นๆ ประกอบกับวิธีการจัดการนั้นๆ ไม่ได้เอื้อให้เกิดประโยชน์แก่คนในท้องถื่น การตัดขาดความสัมพันธ์ของชาวบ้านกับการใช้น้ำในคูเมืองเดิมเป็นอีกหนึ่งตัวอย่างเกี่ยวกับการจัดการของหน่วยงานของรัฐที่ไม่มองมิติอื่นควบคู่ไป แต่มุมมองนี้เป็นเพียงการมองแต่เพียงหน้าที่เฉพาะที่มีในหน่วยงานของตนเองเท่านั้น หรืออย่างการที่หน่วยงานของรัฐไม่สามารถจ่ายน้ำเข้าไปให้ประชาชนในเขตคูเมืองฟ้าแดดสงยางได้นั้นก็เป็นอีกหนึ่งตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงมุมมองเฉพาะหน้าที่ของหน่วยงานของตนเองเท่านั้น วิถีคิดของหน่วยงานราชการเหล่านี้เป็นสิ่งที่ขัดแย้งกับวิถีชีวิตและความเป็นจริงทางการใช้สอยเป็นอย่างมาก

พื้นที่บางอย่างที่เคยเป็นสิทธิร่วมของชุมชนได้ถูกนิยามให้เป็นพื้นที่ของรัฐ เช่น คูเมืองฟ้าแดดสงยาง และโรงเรียน เป็นต้น ทำให้อำนาจในการจัดการพื้นที่และการต่อรองของท้องถิ่นสูญเสียไป ปัญหาจึงเกิดขึ้น

ตารางที่ 3.9 แสดงการใช้พื้นที่ที่เกิดขึ้นหรือเกิดการเปลี่ยนแปลงของท้องถิ่นฟ้าแดดสงยางในยุคของการเข้ามาจัดการพื้นที่ของหน่วยงานของรัฐ⁸¹

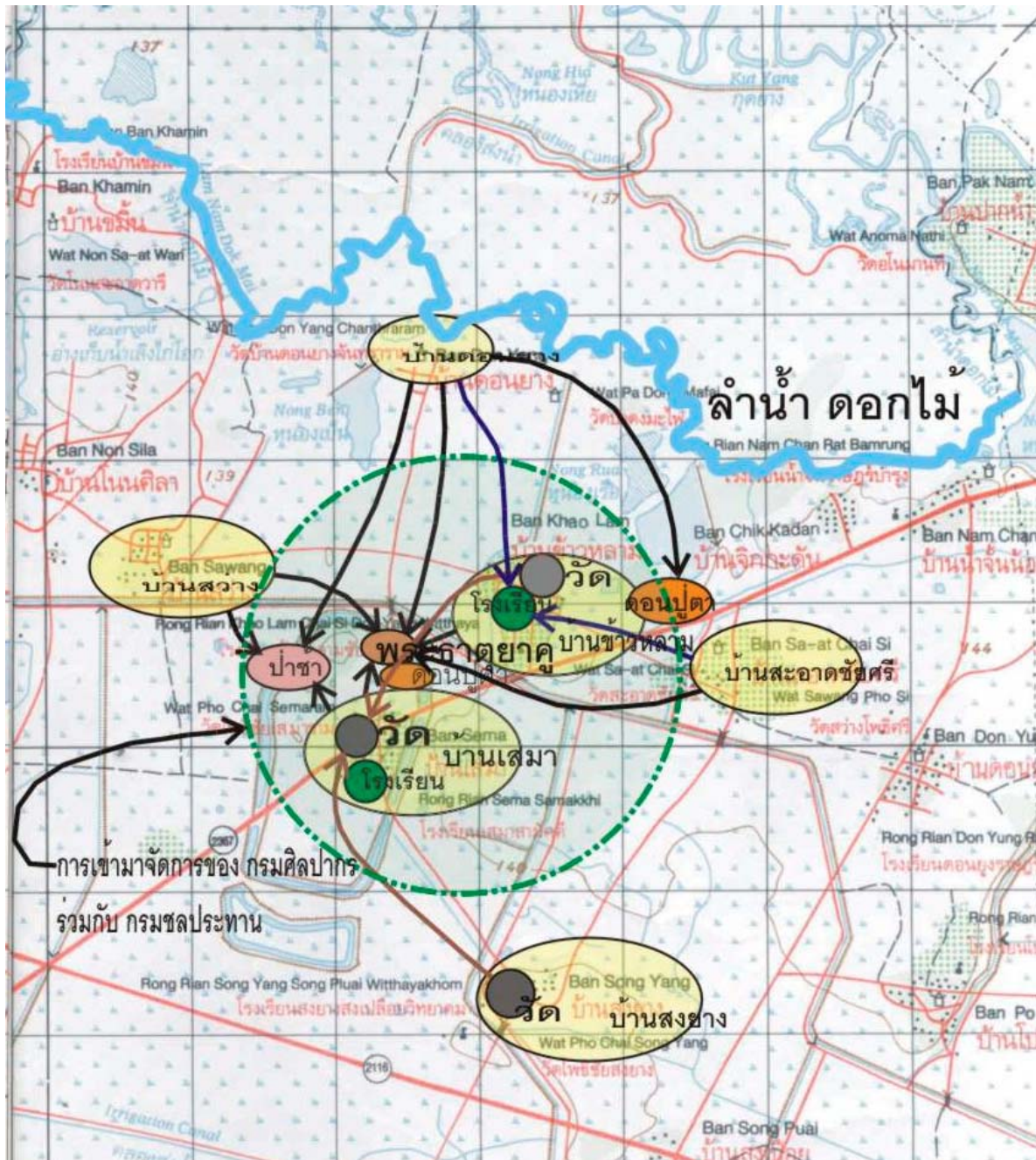
พื้นที่	ระดับของการใช้สอย/ การครอบครอง กรรมสิทธิ์พื้นที่	การให้ความหมายของท้องถิ่น	พฤติกรรม
ทามน้ำดอกไม้	ระดับปัจเจกบุคคลแต่ บางส่วนก็ยังคงเป็น ระดับท้องถิ่น/ Private Property ที่ซ้อน ทับลงบน Open Access Property	พื้นที่ที่สามารถเข้าไปจับจองเป็น กรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลได้หากมีเรี่ยว แรงในการถางป่าและปล้ำต้นไม้ลง	เกิดการบุกรุกป่าถางทามที่เคย เป็นการครอบครองแบบ เปิดโอกาสในการเข้าถึง ทรัพยากรอย่างเสรีมาเป็น พื้นที่ครอบครองส่วนบุคคล โดยอาศัยกฎหมายในการ ครอบครอง
คูเมืองฟ้าแดด	ไม่มีการใช้สอย/ State Property	พื้นที่ที่ถูกขึ้นทะเบียนโบราณสถาน อยู่ในการควบคุมดูแลของรัฐ	ชาวบ้านไม่สามารถใช้ ประโยชน์จากน้ำในคูเมือง ได้เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่กรม ศิลปากรดูแล ชาวบ้านจึงใช้ การลักลอบสูบน้ำไปใช้
โรงเรียน	ระดับชุมชน/ มีความเป็น State Property มากกว่า Common Property	ไม่ใช่พื้นที่ทางการเรียนรู้แต่ อย่างเดียวแต่เป็นศักดิ์ศรีระหว่าง บ้านและเป็นเครื่องแสดงฐานะ ของชุมชน	ความสัมพันธ์ระหว่างเด็ก ต่างบ้านที่เปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากทัศนคติแบบแยก บ้าน

⁸¹ ช่วงเวลาประมาณ ปี พ.ศ. 2510 -2520

ตารางที่ 3.10 แสดงการใช้พื้นที่ของท้องถิ่นฟ้าแดดสงยางในยุคของการเข้ามาจัดการพื้นที่ของหน่วยงานของรัฐ⁸² ที่สืบเนื่องมาจากการใช้พื้นที่ในช่วงเวลาที่ผ่านมา

พื้นที่	ระดับของการใช้สอย/ การครอบครอง กรรมสิทธิ์พื้นที่	การให้ความหมายของท้องถิ่น	พฤติกรรม
ดอนปู่ตา	ระดับชุมชน/ Common Property	พื้นที่ทางความเชื่อเกี่ยวกับ “ผีบรรพบุรุษ” ที่มีมาตามชาติพันธุ์แบบ “ล้านช้าง”	พิธีกรรมการเลี้ยงผีดอนปู่เดือน 6 หลังจากงานบุญศาลา ผ่าน “กระจำ” ผู้ประกอบพิธี แต่มีการสร้างพื้นที่ระดับที่ใช้ในหมู่บ้าน
ป่าช้า	ระดับท้องถิ่น/ Common Property	เป็นพื้นที่ที่ถูกให้ความหมายตามจินตนาการในเรื่องเกี่ยวกับการ “ตาย”	การแบ่งพิธีกรรมและพื้นที่ตามแต่ประเภทของการตาย
วัด	ระดับชุมชนหมู่บ้าน/ แต่มีความเป็น Common Property มากกว่า State Property	ไม่ใช่พื้นที่ทางศาสนาแต่อย่างใด แต่เป็นศักดิ์ศรีระหว่างบ้านและเป็นเครื่องแสดงฐานะของชุมชน	เริ่มมีการสร้างวัดระหว่างหมู่บ้านและชุมชน แต่ยังคงมีความสัมพันธ์ในการไปเฝ้าบุญบ้านต่างๆอยู่
ตลาด	ระดับท้องถิ่น/ Private Property	พื้นที่แลกเปลี่ยนทรัพยากรภายในท้องถิ่นและหลายท้องถิ่น แต่ความเกี่ยวพันกับอำนาจรัฐเริ่มลดลง	เริ่มเป็นตลาดที่สัมพันธ์กับผู้นำทางเศรษฐกิจ
ที่นา	ระดับปัจเจกบุคคลที่ยังคงเปิดโอกาสให้มีการใช้งานของคนในท้องถิ่นบางเรื่อง/ Private Property	พื้นที่ทำกินของครัวเรือนที่หากผู้อื่นเข้ามาหาเห็ดหาปลา ก็สามารถทำได้	มีการสร้างระบบแรงงานท้องถิ่นผ่านประเพณีของลงแขกเกี่ยวข้าว

⁸² ช่วงเวลาประมาณ ปี พ.ศ. 2510 -2520

รูปที่ 3.16 แสดงความสัมพันธ์ของการใช้พื้นที่ในท้องถิ่นเสมาในช่วงปี พ.ศ.2500 - 2520

3.8.5 ความสัมพันธ์ของการใช้พื้นที่ของท้องถิ่นเสมอในช่วงปี พ.ศ.2520 - 2540 ซึ่งมีการสร้างสายสัมพันธ์ที่กว้างในหลายๆ พื้นที่ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ (ดูรูปประกอบหน้า)

1. **เครือข่ายพระธาตุและเครือข่ายของพระอาจารย์ชื่อดัง** ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวท้องถิ่นเสมอเกิดความสัมพันธ์แบบใหม่เกี่ยวกับงานประเพณีสงกรานต์พระธาตุยาคู คือ การเป็นเจ้าภาพงานโดยผ่านจดหมายเชิญ ซึ่งในช่วงปี พ.ศ. 2540 มาที่บ้านที่เป็นเจ้าภาพเหลือเพียงแค่ บ้านเสมอบ้านข้าวหลาม และบ้านดอนยาง ส่วนบ้านอื่นจะมาร่วมงานในฐานะแขกในงานบุญแทน **ซึ่งเป็นการเปลี่ยนความรู้สึกของการเป็นเจ้าของ(Sense Of Belonging) ของท้องถิ่นในทันที**

2. **ระบบคัมแบบใหม่กับการใช้พื้นที่แบบรัฐ** การเปลี่ยนแปลงอันเกิดจาก จินตภาพของชุมชนในแบบของรัฐในช่วงของ **“คัมพัฒนา”** เพื่อการประกวดหมู่บ้านดีเด่นในปี พ.ศ. 2530 **เป็นการเปลี่ยนแปลงที่กว้างในจินตภาพเดิมของชุมชนที่สัมพันธ์กับกายภาพไปเป็นจินตภาพที่ไม่เกี่ยวข้องกับพื้นที่** และเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ไม่จริงเพราะในปัจจุบันชุมชนกลับไม่สามารถจำชื่อ **“คัม”** เหล่านั้นได้เลย

3. **โครงสร้างพื้นฐานกับการเข้ามาถือครองที่สาธารณะโดยชอบธรรม** การเข้ามาจัดสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกให้กับท้องถิ่นในช่วงปี พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา **สามารถเปลี่ยนแปลงอุดมการณ์ของพื้นที่ในการใช้ประโยชน์ของชุมชนให้เป็นพื้นที่เพื่อการโครงสร้างพื้นฐานของท้องถิ่น** เนื่องจากการระบุนกรรมสิทธิ์ให้เป็นที่สาธารณะโดยการดูแลของรัฐจึงทำให้ **ชุมชนขาดสิทธิในการจัดการไป**

การเปลี่ยนแปลงของการใช้พื้นที่ในช่วงปี พ.ศ. 2520 – 2540 จะเป็นการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากบทบาทของรัฐที่เข้ามาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา แต่บทบาทในช่วงการจัดกลุ่มองค์กรทางสังคมแบบใหม่ให้กับท้องถิ่นฟ้าแดดสงยาง ทำให้กรรมสิทธิ์ครอบครองในหลายๆ พื้นที่เปลี่ยนไปอยู่ในการจัดการของรัฐมากขึ้นเช่น พื้นที่ โรงเรียนและพื้นที่สาธารณะต่างๆ กระบวนการปรับเปลี่ยนนี้ทำให้เกิดพื้นที่ทางการใช้สอยอื่นๆ ขึ้น เช่น ที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบล สถานีอนามัย หรือสนามกีฬาประจำตำบลขึ้น **ซึ่งพื้นที่เหล่านี้ก็ถูกดูแลด้วยองค์กรการบริหารภายในท้องถิ่น**

นอกจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการครอบครองพื้นที่ของรัฐแล้ว การสร้างพื้นที่ทางศาสนาแบบอ้างอิงกับตัวบุคคลและไม่ยึดติดอยู่กับพื้นที่นั้นเป็นอีกประเด็นที่น่าสนใจ เนื่องจากวิธีคิดดังกล่าวเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าสังคมในชนบทของท้องถิ่นในลุ่มน้ำชีเริ่มให้ความสำคัญกับวิธีคิดแบบปัจเจกมากขึ้น ความคิดเหล่านี้จะไม่อ้างอิงกับพื้นที่แบบที่เคยมีมาก่อน หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็น **พื้นที่ในแบบเสมือนเกี่ยวกับพื้นที่ทางศาสนา**

ตารางที่ 3.11 แสดงการใช้พื้นที่ที่เกิดขึ้นหรือเกิดการเปลี่ยนแปลงของท้องถิ่นคอนสวรรค์ในยุคของการจัดกลุ่มองค์กรทางสังคมใหม่⁸³

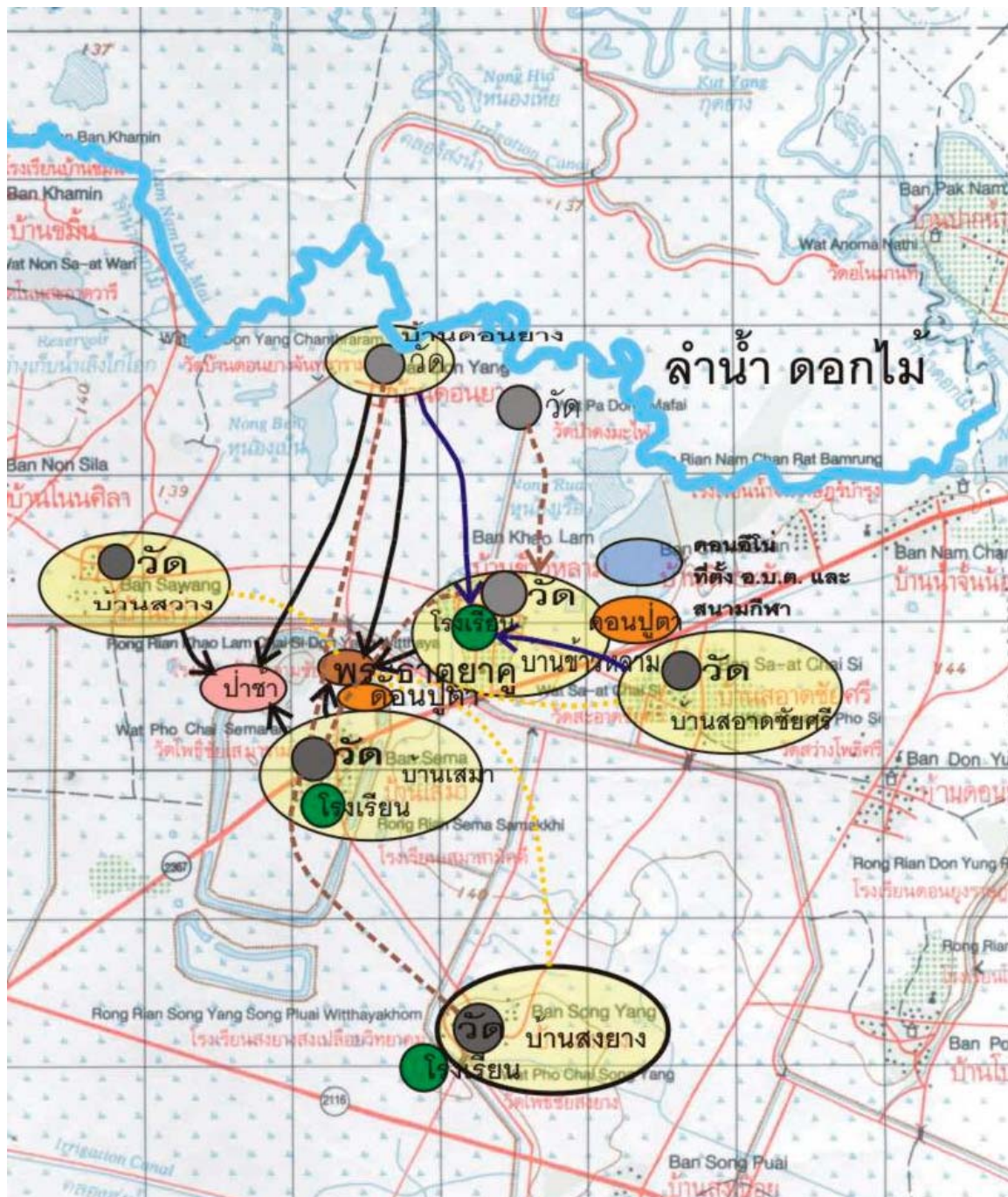
พื้นที่	ระดับของการใช้สอย/ การครอบครอง กรรมสิทธิ์พื้นที่	การให้ความหมายของท้องถิ่น	พฤติกรรม
วัด	ระดับชุมชน/ Common Property	พื้นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา	การสร้างเครือข่ายผ้าป่าเพื่อยึดโยงความสัมพันธ์ของลูกหลานบ้านที่ออกบ้านไปทำงานในต่างพื้นที่
พระครู	ระดับท้องถิ่น/ Common Property	พื้นที่แบบใหม่ที่เกิดขึ้นจากความศรัทธาพื้นที่ทางศาสนาแบบปัจเจกบุคคลแทนพื้นที่ทางศาสนาแบบพื้นที่ทางกายภาพ	การสร้างเครือข่ายทางความเชื่อในท้องถิ่นที่อ้างอิงกับพระสงฆ์มากกว่าพื้นที่วัด
โรงเรียน	ระดับชุมชน/ State Property	พื้นที่สร้างความคาดหวังทางอาชีพของผู้คนในท้องถิ่นมากกว่าพื้นที่ของการศึกษา	ผู้คนส่งลูกหลานไปโรงเรียนด้วยความคาดหวังว่าลูกหลานจะได้ไม่ลำบากและมีโอกาสทางอาชีพมากยิ่งขึ้น รวมทั้งมีค่าใช้จ่ายซึ่งถือเป็นการลงทุนทางการศึกษาอีกด้วย
คุ้ม (หมู่)	ระดับชุมชน/ แม้ว่ามีความพยายามทำให้เป็น State Property แต่ชาวบ้านก็ยังคงมีความรู้สึกว่าเป็น Common Property	ชาวบ้านนิยามว่าเป็นพื้นที่ของการจดจำครัวเรือนผ่านมิติทางภูมิศาสตร์ แต่รัฐนิยามให้เป็นหน่วยของการศึกษา	มีการตั้งหัวหน้าคุ้ม หัวหน้าหมู่เพื่อสะดวกในการควบคุมดูแลจากทางภาครัฐ
เมรุ (ป่าช้า)	ระดับชุมชน/ Common Property	พื้นที่ประกอบพิธีส่งวิญญาณของผู้ตายแบบใหม่ที่เข้ามาแทนป่าช้า	เลิกการแยกพื้นที่ตามประเภทของการตาย เช่น การฝังและการเผา รวมทั้งมีการจัดตั้งสหกรณ์งานศพเพื่อรับประกันทางการเงินในการจัดงานศพ
ที่สาธารณะ	ระดับท้องถิ่น/ State Property	พื้นที่ที่รัฐเป็นเจ้าของ	รัฐเข้ามามีการจัดการพื้นที่ดังกล่าวและปรับเปลี่ยนการใช้ประโยชน์ไปเป็นที่ทำการ อบต. บ้างอนามัย

⁸³ ช่วงประมาณปี พ.ศ. 2520 – 2540

ตารางที่ 3.12 แสดงการใช้พื้นที่ของท้องถิ่นฟ้าแดดสงยางในยุคของการจัดกลุ่มองค์กรทางสังคมใหม่⁸⁴ ที่สืบเนื่องมาจากการใช้พื้นที่ในช่วงเวลาก่อนหน้านี้

พื้นที่	ระดับของการใช้สอย/ การครอบครอง กรรมสิทธิ์พื้นที่	การให้ความหมายของท้องถิ่น	พฤติกรรม
ดอนปู่ตา	ระดับชุมชน/ Common Property	พื้นที่ทางความเชื่อเกี่ยวกับ “ผีบรรพบุรุษ” ที่มีมาตามชาติพันธุ์แบบ “ล้านช้าง”	พิธีกรรมการเลี้ยงผีดอนปู่เดือน 6 หลังจากงานบุญศาลา ผ่าน “กระจำ” ผู้ประกอบพิธี แต่มีการสร้างพื้นที่ระดับที่ใช้ในหมู่บ้าน
ตลาด	ระดับท้องถิ่น/ Private Property	พื้นที่แลกเปลี่ยนทรัพยากรภายในท้องถิ่นและหลายท้องถิ่น แต่ความเกี่ยวข้องกับอำนาจรัฐเริ่มลดลง	เริ่มเป็นตลาดที่สัมพันธ์กับผู้นำทางเศรษฐกิจ
ที่นา	ระดับปัจเจกบุคคลที่ยังคงเปิดโอกาสให้มีการใช้งานของคนในท้องถิ่นบางเรื่อง/ Private Property	พื้นที่ทำกินของครัวเรือนที่หากผู้อื่นเข้ามาหาเห็ดหาปลา ก็สามารถทำได้	มีการสร้างระบบแรงงานท้องถิ่นผ่านประเพณีของลงแขกเกี่ยวข้าว

⁸⁴ ช่วงประมาณปี พ.ศ. 2520 – 2540

รูปที่ 1.17 แสดงความสัมพันธ์ของการใช้พื้นที่ในท้องถิ่นเสมาในช่วงปี พ.ศ.2520 - 2540

บทที่ 4

ท้องถิ่นสงเปือย อ.คำเขื่อนแก้ว จ.ยโสธร
(ตัวแทนท้องถิ่นลุ่มน้ำชีตอนปลาย)

บทที่ 4

ท้องถิ่นสงเปือย อ.คำเขื่อนแก้ว จ.ยโสธร (ตัวแทนท้องถิ่นลุ่มน้ำชีตอนปลาย)

4.1 ข้อมูลพื้นฐานของท้องถิ่นสงเปือย

“ท้องถิ่นสงเปือย” หรือในการศึกษาในครั้งนี้เรียกว่า **“ท้องถิ่นดงเมืองเตย”** เป็นกลุ่มชุมชนที่รวมตัวกันอยู่ใกล้กับลุ่มน้ำชีมากบ้างน้อยบ้างตามแต่ละชุมชนไป ซึ่งในการศึกษาในครั้งนี้คณะผู้ศึกษาได้มีกรอบของเครือข่ายภายในท้องถิ่น โดยมีชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในครั้งนี้คือ บ้านสงเปือย บ้านกุดตากล้า บ้านโนนม่วง บ้านนาโพธิ์ บ้านโนนยาง บ้านบุงหวาย บ้านโคกสะอาด บ้านดอนชะยอม ซึ่งในแต่ละชุมชนจะมีประวัติการตั้งบ้านที่แตกต่างกันออกไป ข้อมูลการตั้งบ้านเหล่านี้ทำให้ผู้ศึกษาสามารถทำความเข้าใจกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับท้องถิ่นสงเปือยในช่วงก่อนผู้เฒ่าผู้แก่ที่ให้ข้อมูลเราได้เป็นอย่างดี

สภาพทางภูมิศาสตร์ของท้องถิ่นดงเมืองเตยนั้น มีลักษณะเป็นที่โนนสูงสลับกับที่ราบลุ่มแม่น้ำ โดยพื้นที่ในท้องถิ่นนี้เป็นบริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนขนาดใหญ่ในสมัยของอาณาจักรเจนละ หรือราวพุทธศตวรรษที่ 11 ที่ชาวบ้านเรียกกันว่า **“ดงเมืองเตย”** ลักษณะทางการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในท้องถิ่นนั้นพบว่า บ้านที่ตั้งบ้านหรือมีการอพยพของผู้คนเข้ามาในท้องถิ่นในช่วงแรกจะเลือกทำเลที่ตั้งในที่โคกหรือโนน ซึ่งในท้องถิ่นนี้บ้านที่เข้ามาในระยะแรกคือ **บ้านสงเปือยที่มีรูปแบบของการตั้งบ้านนั้นจะไม่ห่างจากพื้นที่ที่เคยเป็นชุมชนมาก่อนแต่จะไม่มาซ้อนทับลงบนพื้นที่เมืองเดิม** ซึ่งแตกต่างจากท้องถิ่นเสมาและท้องถิ่นฟ้าแดดสงยาง ต่อมาเมื่อมีผู้คนเคลื่อนย้ายเข้ามามากขึ้นการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ที่มีศักยภาพทางการอยู่เย็นเป็นสุขก็จะลดน้อยลง เช่น **การตั้งบ้านในที่โนนที่มีระดับต่ำกว่าบ้านใหญ่ที่มาก่อน หรือ การตั้งบ้านเรือนในที่ที่มีโอกาสของน้ำที่ท่วมถึงได้โดยง่าย** เช่น บ้านดอนชะยอมที่ตั้งบ้านในที่ราบลุ่มแม่น้ำชีซึ่งมีน้ำท่วมอยู่เป็นประจำ หรือบ้านบุงหวายที่ตั้งบ้านใกล้กับพื้นที่บุงทาม ที่มีโอกาสที่น้ำจะท่วมถึงได้ง่ายเช่นกัน นอกจากนี้รูปแบบของการตั้งบ้านในแบบขยายตัวออกจากบ้านใหญ่ไปตามที่ราบลุ่มที่ใช้ในการทำนาก็ยังพบในท้องถิ่นนี้เช่นกันและถือได้ว่ารูปแบบในลักษณะดังกล่าวเป็นแบบแผนที่พบมากที่สุดที่ในท้องถิ่นสงเปือย ได้แก่ บ้านโนนม่วง บ้านกุดตากล้า บ้านโคกสะอาด เป็นต้น

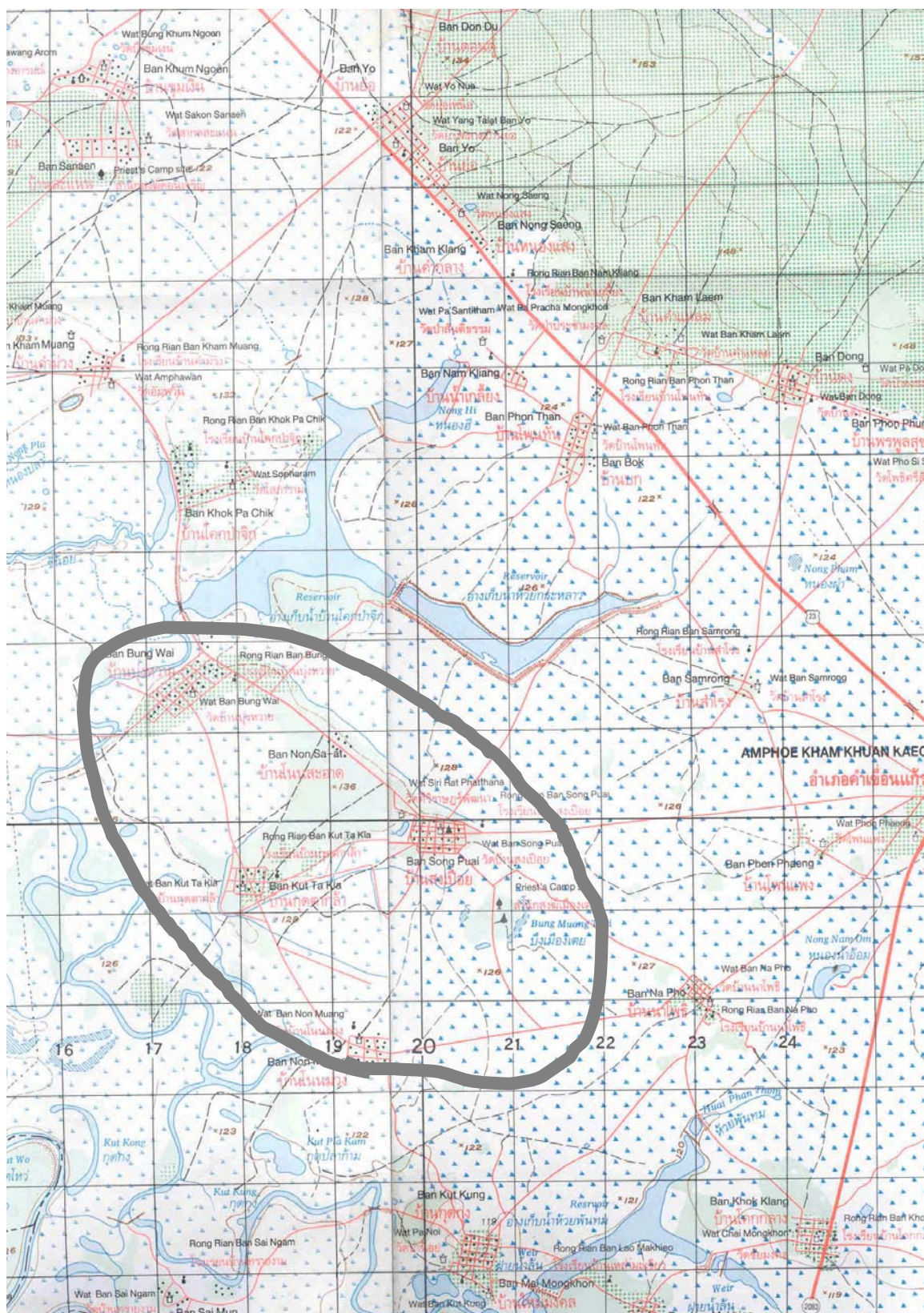
ลักษณะของการตั้งบ้านเรือนในท้องถิ่นคอนสวรรค์สามารถแบ่งลักษณะของชุมชนตามลักษณะทางภูมิศาสตร์ภายในท้องถิ่นได้เป็น 3 ลักษณะคือ **ชุมชนที่ตั้งอยู่บนที่โคกหรือโนน (หรือเนิน) สูง** (เช่น บ้านสงเปือย เป็นต้น) **ชุมชนที่ตั้งอยู่บนพื้นที่ลุ่มหรือที่นา** (เช่น บ้านกุดตากล้า และ

บ้านโคกสะอาด เป็นต้น) ชุมชนที่ตั้งอยู่ใกล้กับที่ราบลุ่มแม่น้ำชี (เช่น บ้านดอนชะยอม บ้านบุ่งหวาย และบ้านโนนม่วง เป็นต้น)

ตารางที่ 4.1 แสดงลักษณะของชุมชนภายในท้องถิ่นดงเมืองเตยโดยแบ่งตามลักษณะทางภูมิศาสตร์

ลักษณะของชุมชน	ชุมชน	คำอธิบาย
ชุมชนที่ตั้งอยู่บนที่โคกหรือโนน	บ้านสงเปือย	เป็นชุมชนใหญ่ที่ตั้งบ้านบนโนนที่ใกล้กับพื้นที่ชุมชนเก่าสมัยอาณาจักรเจนละ ห่างออกมาจากพื้นที่ดังกล่าว 1 กิโลเมตร
ชุมชนที่ตั้งอยู่ในที่ราบลุ่มแม่น้ำชี	บ้านโนนม่วง	เป็นชุมชนขนาดเล็กที่ตั้งบ้านอยู่บนที่ราบที่เป็นที่นา
	บ้านดอนชะยอม	เป็นชุมชนขนาดเล็กที่ตั้งบ้านอยู่ในที่ราบลุ่มแม่น้ำชี ที่มีโอกาสของน้ำท่วมสูง
	บ้านบุ่งหวาย	เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่บนโนนใกล้กับที่ทามและบุ่งที่มีต้นหวายขึ้นอยู่มากในอดีต
ชุมชนที่ตั้งอยู่บนพื้นที่ลุ่มหรือที่นา	บ้านกุดตากกล้า	เป็นชุมชนขนาดเล็กที่ตั้งอยู่ในที่ราบลุ่มใกล้กับหนองน้ำขนาดเล็กที่ชาวบ้านเรียกว่า “หนองตากกล้า”
	บ้านโคกสะอาด	เป็นชุมชนขนาดเล็กที่ตั้งบ้านอยู่บนที่ราบในที่นา

รูปแบบของการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในท้องถิ่นดงเมืองเตยนี้ หากพิจารณาให้สัมพันธ์กับมิติทางเวลาจะพบว่า บ้านที่มีการเคลื่อนย้ายผู้คนเข้ามาก่อนกลุ่มคนอื่นมักไปตั้งบ้านในภูมิศาสตร์ที่ดีที่สุดในการตั้งถิ่นฐานคือ การตั้งบ้านในที่โนนสูงมีไม้ใหญ่มากมาย ซึ่งสะดวกทั้งในแง่ของการสร้างเรือนและสบายในแง่ของการที่ยากแก่การท่วมถึงของน้ำ เช่น บ้านสงเปือย เป็นต้น ขณะที่บ้านต่างๆ ที่เคลื่อนย้ายเข้ามาในภายหลังหรือ ขยายตัวออกมาจากบ้านใหญ่ก็จะไปตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ที่มีศักยภาพที่รองลงมา เช่น ที่ราบลุ่มที่เหมาะสมกับการทำนา(เช่น บ้านกุดตากกล้า บ้านโคกสะอาด เป็นต้น) และที่ราบลุ่มริมแม่น้ำ(เช่น บ้านดอนชะยอม บ้านบุ่งหวาย บ้านโนนม่วง เป็นต้น)

รูปที่ 4.1 แผนที่แสดงพื้นที่ศึกษาและลักษณะทางกายภาพของท้องถิ่นดงเมืองเตย จังหวัดยโสธร

4.1.1 ดงเมืองเตย

ในบริเวณแถบลุ่มน้ำชีและแม่น้ำมูลตอนปลายเป็นบริเวณที่เป็นถิ่นกำเนิดของอาณาจักรโบราณที่มีตัวตนจริง เริ่มมีการพัฒนาขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 11¹ (ประมาณ พ.ศ. 1000) ซึ่งเมืองเหล่านั้นปัจจุบันเรียกว่า บ้านดงเมืองเตย บ้านตาตทอง บ้านบึงแก บ้านเปือยหัวดง บ้านโพนเมือง และที่อื่นๆ ในเขตจังหวัดยโสธรและอุบลราชธานี ซึ่งเฉพาะที่บ้านดงเมืองเตย อาจารย์ธิดา สาระยาพบหลักฐานว่ามีร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีและศิลปากรที่ยืนยันว่า **“ที่นี่เป็นภูมิลำเนาเดิมของ กษัตริย์ (เจนละ) แห่งสกุลเสนะ กษัตริย์องค์สำคัญในตระกูลเสนะนี้คือ พระยาจิตรเสน (หรือ กษัตริย์ในสายสกุลเสนะ)”**²

ดงเมืองเตย ตั้งอยู่ห่างจากลำน้ำชีประมาณ 6 กิโลเมตรและอยู่ห่างจากลำน้ำ “ร่องบ่อ” (เป็นชีหลง หรือส่วนที่แยกสาขาออกมาจากลำน้ำชี) ประมาณ 3 กิโลเมตร ลักษณะของดงเมืองเตยจะเป็นเมืองโบราณที่มีน้ำล้อมรอบตัวเมืองเพียงชั้นเดียว มีคันดินเล็กอยู่รายรอบเมือง ทางทิศใต้ของคูเมืองมีน้ำขังอยู่เรียกว่า **“หนองผุดตา”** ทางทิศตะวันออกของคูเมืองเรียกว่า **“หนองบัวขาว”** ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้เรียกว่า **“หนองอีตุ้”** ทางทิศตะวันตกเรียกว่า **“หนองผักหนาม”** ปัจจุบันเหลืออยู่เพียงหนองผักหนาม ส่วนหนองน้ำอีกสามหนองที่กล่าวถึงได้ถูกปรับเปลี่ยนไปเป็นที่นาของชาวบ้านแล้วในปัจจุบัน (ดูรายละเอียดการเปลี่ยนแปลงในเรื่องความเชื่อในปาฏิหาริย์ดอนปู่ตาและดงเมืองเตย มาสู่การเลิกถือปู่ตา หน้า)

รูปที่ 4.2 แสดงโบราณวัตถุที่พบในดงเมืองเตย

¹ ธิดา สาระยา, เจนละ : ประวัติศาสตร์ของอีสานโบราณ. ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ . พิมพ์ครั้งที่ 1 กรกฎาคม 2535

² สุจิตต์ วงษ์เทศ. เบื้องหลังและวัฒนธรรมอีสาน. มติชน. กรุงเทพฯ. พิมพ์ครั้งแรก พฤษภาคม 2543

รูปที่ 4.3 แสดงโบราณวัตถุที่พบในดงเมืองเตย

4.1.2 ประวัติบ้านสงเปือย

บ้านสงเปือยเป็นบ้านเก่าแก่³ ชื่อของหมู่บ้านสงเปือยนั้นคนเฒ่าคนแก่เล่าสืบกันมาหลายชั่วอายุคนแล้วว่า ได้มาจากที่ตั้งของหมู่บ้านนี้เดิมเป็นป่าไม้สูงโปร่ง คือไม่สูงโปร่งข้างล่างมีหมู่ไม้เป็นหย่อมๆ เมื่อบรรพบุรุษรุ่นแรกเข้ามา**หักร้างทางพงตั้งบ้าน**จึงเอานามหมู่ไม้มาตั้งชื่อบ้านว่า **“บ้านสงเปือย”**

จากหลักฐานบอกเล่าสืบต่อกันมาว่าชนที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่บ้านสงเปือยรุ่นแรกคือ **ชาวลาวมาจากเมืองเวียงจันทน์** ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์มีว่าดังนี้

เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2134 พระเจ้าหน่อกั้วกุมาร โอรสของพระไชยเชษฐาเวียงจันทน์กู้เอกราชจากพม่าได้ และได้สร้างความเป็นปึกแผ่นของล้านช้างได้อีกครั้งหนึ่งแล้วได้ส่งกำลัง ไปปราบปรามดินแดนต่างๆที่เป็นกบฏ ครั้นสิ้นสมัยของพระองค์ความยุ่งยากต่างๆก็เกิดขึ้นอีกเนื่องจากการแย่งชิงราชสมบัติกัน ประมาณปี พ.ศ. 2180 ท้าวสุริยวงศา อาณาจักรล้านช้างเกิดจลาจลวุ่นวายเกี่ยวกับการแย่งชิงราชสมบัติกันอีก จนกระทั่งเจ้าไชยวงศ์เอ้าสามารถชิงราชสมบัติได้สมัยนี้ลาวเกิดแตกออกเป็น 3 ก๊ก คือ ก๊กหลวงพระบาง ก๊กอาณาจักรเวียงจันทน์ ก๊กอาณาจักรนครจำปาศักดิ์ ไม่ยอมขึ้นแก่กัน ดังนั้นทัพไทยจากกรุงศรีอยุธยาจึงเข้ารุกราน กวาดต้อนผู้คนมาเป็นเชลย บางกลุ่มก็นำไปยังเมืองหลวง บางกลุ่มก็นำเข้ามาไว้ในเขตไทย **ชาวลาวกลุ่มหนึ่งในพวกหลังนี้ได้มายึดครองบริเวณบ้านสงเปือยในปัจจุบันนี้เป็นหมู่บ้านขึ้นเพราะเห็นว่าเป็นที่อุดมสมบูรณ์ และอยู่ใกล้ดงเมืองเตย ซึ่งเป็นเมืองร้างสมัยขอม** มีหนองบึง ปู ปลา น้ำท่าบริบูรณ์ที่ตั้งหมู่บ้านไม่ไกลจากลำน้ำคือลำน้ำชี และลำร่องบ่อ บริเวณนี้มีหมู่ไม้เปือยหนาแน่น จึงเอานามหมู่ไม้มาเป็นนามบ้านว่า **“บ้านสงเปือย”**

³ ดี ฝุ่นทอง, บ้านสงเปือย หนังสือแนะนำบ้านสงเปือย, อ.คำเชื่อนแก้ว จ.ยโสธร, 2528

สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี เจ้าโอเจ้าเมืองนครจำปาศักดิ์เป็นกบฏ พระเจ้ากรุงธนบุรีได้ส่งเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกและเจ้าพระยาสุรสีห์ไปปราบ และเลยไปตีนครเวียงจันทร์ ได้กวาดต้อนผู้คนมา ต่อมาในสมัยของรัชกาลที่ 3 ได้เกิดกบฏเจ้าอนุวงศ์ ท้าวเวียงจันทร์ได้เข้ามากวาดต้อนครัวเรือนลาวกลับไปแต่ไม่สำเร็จถูกทัพไทยตีแตก ทหารบางคนได้หลบหนีอาญาฮ้อยอินตรา ได้บวชเป็นพระเพื่อหนีจากการถูกกวาดต้อนไปเวียงจันทน์ และผ่านมาทางบ้านสงเปือย ได้ทราบข่าวว่ามีพี่น้องที่ถูกกวาดต้อนมาแต่คราวก่อน **จึงได้พาพวกมาที่บ้านสงเปือย บ้างก็แยกออกไปสมทบที่บ้านสิงห์** บางกลุ่มแยกไปอยู่ที่**บ้านศรีฐาน** บ้านศรีฐานกับบ้านสงเปือยจึงเป็นเครือญาติจนมาถึงปัจจุบัน บางกลุ่มก็แยกไปที่บ้านโคกกลาง ในปี พ.ศ. 2380 (จากประวัติบ้านโคกกลาง)

ต่อมาในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2400 บ้านเมืองในอีสานยามนั้นยังมีไม่สงบนัก พ่อใหญ่สุทัศน์ หาญชนะ⁴ อธิบายว่า “ปู่ย่าเล่าฟังว่า สมัยนั้นยังมีไม่สงบเหมือนสมัยนี้ บางครั้งก็เกิดสงครามทำให้บ้านแตกสาแหรกขาด บางทีก็ต้องหนีไปคนละทิศละทาง บางที่ต้องละทิ้งบ้านเรือน บางครั้งก็กลับมาบ้านเก่าบ้างหรือบ้างก็ไม่ บ้างก็ย้ายไปเลย” สมัยพ่อแม่ของพ่อใหญ่จึงมักสอนลูกสอนหลานว่า “ข้าวสารอย่าขาดตำอาหารอย่าขาดหม้อ เสื้อผ้าห่อไว้ถ้าเกิดสงครามจะได้หยิบทัน” ท่านปู่ไซ ธนุทองจึงเล่าให้พ่อใหญ่สุทัศน์ฟังยังเล่าเรื่องเกี่ยวกับ “เด็กน้อยคนหนึ่งสมัยนั้น (ประมาณ พ.ศ.2420) ได้วิ่งหนีภัยสงครามมาได้พลัดพรากจากพ่อแม่มาถึงบ้านเรา (คือบ้านสงเปือย) และยังได้มีครอบครัวในหมู่บ้านเราได้เลี้ยงไว้จนเติบโตใหญ่ และชาวบ้านเรียกเขาว่า **“ฮ้อ”**⁵

จากข้อมูลที่ได้ศึกษาได้พบว่า ยังไม่สามารถทราบถึงรายละเอียดของการตั้งบ้านสงเปือยได้อย่างชัดเจน เพราะจากการบอกเล่าของปู่ไซ ธนุทองที่เล่าให้พ่อใหญ่สุทัศน์ หาญชนะฟังนั้นพบว่า บ้านสงเปือยเป็นคนที่อพยพมาจาก **“บ้านเสียมบ้านแหม”** ซึ่งปัจจุบันอยู่ในอำเภอเชียงในจังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งมีรายละเอียดที่ไม่ตรงกับที่นายดี ฝุ่นทองเขียนไว้ในหนังสือว่า บ้านสงเปือยรุ่นแรก คือ **“ชาวลาวมาจากเมืองเวียงจันทน์”** แต่อาจสันนิษฐานได้ว่า **“ในช่วงเวลานั้นเกิดการเปลี่ยนแปลงและย้ายถิ่นฐานกันหลายครั้ง อาจด้วยเหตุผลทางสงคราม หรือเหตุผลอื่นใดไม่ทราบแน่ชัด แต่อาจสรุปได้ว่ากลุ่มชุมชนในอีสานแถบลุ่มน้ำชีตอนปลายมีการย้ายถิ่นฐานบ่อยครั้ง โดยมีถิ่นที่อยู่อาศัยเดิมจากลาวเวียงจันทน์ แต่การเคลื่อนย้ายเข้ามานั้นอาจเป็นไปได้ที่จะก่อให้เกิดการผสมปนเปกันของกลุ่มคนแต่ละกลุ่มแต่ละชุมชน ดังนั้นภาพการเคลื่อนไหวของคนในท้องถิ่นนี้จึงเกิดทั้งภาพของความขัดแย้งและภาพของการผสมผสานของกลุ่มคนดังจะได้กล่าวต่อไปในหัวเรื่องอื่น ๆ”**⁶

⁴ จากหนังสือประวัติวัดบ้านสงเปือย เขียนขึ้นโดยนายสุทัศน์ หาญชนะ (อายุ 56 ปี) จากคำบอกเล่าของท่านปู่ไซ ธนุทอง ซึ่งมรณะที่บ้านสงเปือย อ.คำเขื่อนแก้ว จ.อุบลราชธานี (ในสมัยนั้น) เมื่อปี พ.ศ. 2508 ขณะมีอายุ 86 ปี

⁵ ฮ้อที่นี้หมายความว่าวิ่งฮ้อ หรือการวิ่งหนีด้วยความกลัวและตื่นเต้น เพราะวิ่งฮ้อมาที่บ้านเรา

⁶ ความคิดเห็นของผู้ศึกษาที่วิเคราะห์จากข้อมูลที่ได้จากการศึกษา

4.1.3 ประวัติบ้านกุดตากลับ⁷

ถ้าจะมีผู้ตั้งข้อสงสัยว่า “บ้านกุดตากลับ” ตั้งขึ้นเมื่อไร ใครเป็นผู้ตั้งขึ้นอย่างไร อะไรทำนองนั้น ก็อาจจะให้คำตอบลำบากสักหน่อย เพราะปรากฏว่ายังไม่เคยมีใครจดหรือบันทึกไว้เป็นรายลักษณะอักษร และพยานบุคคล หรือพยานวัตถุ พอที่จะเป็นหลักฐานชี้ชัดลงไปให้ชัดเจนแน่นอน แต่โดยอาศัยการบอกเล่าสืบต่อกันมาของคนเฒ่าคนแก่หลายปาก ได้ความตรงกันว่า บ้านกุดตากลับนั้น ตั้งขึ้นเป็นกลุ่มชนเล็กๆ ครั้งแรกประมาณ ปี พ.ศ. 2405 หรือราว 124 ปีล่วง

ตามประวัติเล่ากันว่า “พ่อเฒ่าหมื่นสี ยืนสุข” มีภูมิลำเนาอยู่บ้านสงเปือย ต. สงเปือย อ. ลุมพุก จ. อุบลราชธานี ได้มาเป็นผู้บุกเบิกเป็นคนแรก โดยได้มาจับจองพื้นที่ปลูกบ้าน และจับจองที่ทำไร่นา โดยเฉพาะที่ทำไร่นานั้น พ่อเฒ่าหมื่นสี จะเลือกเอาที่ ที่เป็นลำห้วยน้ำไหลผ่านเพื่อสะดวกในการจับปลา จึงได้เลือกเอาที่ระหว่าง หนองโดนลงมา ที่ชาวบ้านเรียกว่า “ร่องเฒ่าหมื่น” มาจนทุกวันนี้ ในระหว่างที่เฒ่าหมื่นสี ไปลงต้อนหาปลาที่ลำห้วยดังกล่าวเมื่อถึงฤดูฝนจะเป็นการลำบากแก่การเดินทางมาก **จึงได้ปลูกเถียงนาขึ้นครั้งแรก** ที่ต้นหว่าใหญ่ท่ากกค้อ (ขณะนี้ก็เป็นสวนพ่อใหญ่วงศ์ ดวงตา) หลายปีต่อมาเถียงนาก็กลายเป็นบ้านใหญ่โตขึ้น เพราะเฒ่าหมื่นสีรวยจากการขายปลา

ต่อมา ประมาณ ปี พ.ศ. 2403 มี “เฒ่าขุนศรี นามสกุลช่างคำ”⁸ อยู่บ้านธาตุน้อย ตำบลไท อำเภอลือโขงใน จังหวัดอุบลราชธานี และ “พ่อเฒ่าขุนจันทร์ นามสกุลโคตรหลักคำ” อยู่บ้านหนองซอน ตำบลหัวตะพาน อำเภอบึง จังหวัดอุบลราชธานี สองเฒ่านี้เป็นเพื่อนสนิทกันมาก เมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยวเสร็จเป็นช่วงเวลาว่างงาน สองเฒ่าจึงได้ปรึกษากันว่า เราควรจะหาอาชีพอื่นอีกเป็นการเพิ่มพูนรายได้ให้ครอบครัว เมื่อตกลงกันได้แล้วจึงได้รวมตัวกันออกจากหมู่บ้าน โดยใช้เกวียน ที่มีหลังคา ชาวบ้านเรียกว่า **ประทุน**⁹ เป็นพาหนะ บรรทุกสัมภาระระรอนแรมไปเรื่อยๆ จนไปถึงหมู่บ้านดง ตำบลโพ้นทัน อำเภอลุมพุก จังหวัดอุบลราชธานี ทั้งสองเฒ่าเห็นว่าหมู่บ้านนี้พอจะมีทางสร้างฐานะให้ร่ำรวยขึ้นได้โดยเร็ว จึงปักหลักปักฐานสร้างบ้านอยู่ที่นี่ประมาณ 2 ปี คือ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2403 จนถึง ปี พ.ศ. 2404

⁷ จากหนังสือ “บ้านกุดตากลับ” หนังสือแนะนำหมู่บ้านกุดตากลับ” ที่เรียบเรียงโดย สมัย จำเดิมสุข ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์

⁸ เป็นที่น่าสังเกตว่าเหตุใดชาวบ้านจึงอ้างอิงถึงนามสกุลเพราะในปี พ.ศ. 2403 ยังไม่ได้มีประกาศ พระราชบัญญัตินามสกุล ซึ่งผู้เขียนคาดว่า ชาวบ้านได้อ้างอิงนามสกุลเพื่อสืบเชื้อสายในภายหลังโดยช่วงของการตั้งบ้านอาจจะไม่มีนามสกุลแต่เมื่อมีการใช้นามสกุลชาวบ้านจึงอ้างอิงกลับไปหาอดีตแต่เอานามสกุลไปใส่ให้คนในอดีตด้วย

⁹ เป็นหลังคาที่ใช้เกวียนไว้ใช้กันแดดให้คนโดยสารมากับเกวียนใช้หลบแดดหลบฝน

เมื่อปี พ.ศ. 2405 ได้ยีนกิตติศัพท์หรือทราบข่าวจากบุคคลอื่นว่า บ้านกุดตากลามีหนองน้ำหลายแห่ง และร่องบ่อ โดยเฉพาะหนองน้ำสองหนอง ซึ่งต่อมาเรียกกันว่าหนองตากล้านนอก และหนองตากล้านใน มีสัตว์น้ำอาศัยอยู่จำนวนมาก ประกอบกับสัตว์ป่าก็ล่าหามาทำอาหารได้ง่ายมาก สองสหาย “พ่อเฒ่าขุนศรี พ่อเฒ่าขุนจันทร์” จึงได้พากันอพยพมาสมทบกับ “พ่อเฒ่าหมื่นสี ยืนสุข” เพื่อบุกเบิกหักล้างถางพง สร้างบ้านเรือนขึ้น โดยปลูกบ้านเรือนต่อกันไป ที่ฝั่งหนอง(สวนปู่สิงห์ติดกับท่ากกค้อ)

ทั้งสามท่านได้ปลูกบ้านใกล้กัน เมื่อถึงฤดูทำนา ก็เริ่มตกลำที่หนองน้ำนี้ จึงได้เรียกว่า หนองตากล้า โดยเฒ่าขุนศรี ตกลำหนองใน เฒ่าขุนจันทร์ตกลำหนองนอก จึงได้เรียกว่า “หนองตากล้านใน หนองตากล้านนอก” แล้วได้อาณาเขตหนองน้ำมาตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านหนองตากล้า” ส่วนเฒ่าหมื่นสีนั้นยึด**อาชีพหาปลาเป็นอาชีพหลัก**¹⁰

จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2412 ได้มีผู้อพยพมาสมทบขึ้นอีก โดยมี “พ่อเฒ่าจารย์เกลี้ยง พึ่งโพธิ์” ย้ายมาจากบ้านสงเปือย ตำบลสงเปือย เฒ่าสีทามุม สงเคราะห์ ย้ายมาจากบ้านโพนทัน ตำบลโพนทัน อำเภอชุมพุก จังหวัดอุบลราชธานี¹¹ และมีพ่อใหญ่จันทร์ ต้นพรม (พ่อเฒ่าหลวงแอแล) ย้ายมาจากบ้านดงตำบลโพนทัน พ่อเฒ่าชาสา ทองมี (พ่อเฒ่าโคตร) ย้ายมาจากบ้านกลางใหญ่ ตำบลกลางใหญ่ อำเภอชุมพุก จังหวัดอุบลราชธานี พ่อเฒ่าชัยยะกุมาร ย้ายมาจากบ้านโคกกลาง ตำบลชุมพุก อำเภอชุมพุก จังหวัดอุบลราชธานี”

ทั้ง 8 ท่านที่ได้กล่าวมา¹²แล้วนี้พอจะถือได้ว่าเป็นบรรพบุรุษผู้บุกเบิกก่อตั้ง “บ้านกุดตากล้า” ครั้นต่อมาหลายปีก็ได้มีบุคคลจากหลายถิ่นอพยพครอบครัวมาสมทบเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ทั้งนี้คงจะเป็นเพราะเห็นว่าทำเลที่ตั้งหมู่บ้านแห่งนี้เหมาะสมดีด้วยประการทั้งปวง มีพื้นที่อุดมสมบูรณ์ พื้นที่กว้างขวาง เหมาะแก่การจับจองเพื่อประกอบอาชีพ ทำไร่ ทำนา ทำสวน **ค้าขาย**¹³ และเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น

¹⁰ คาดว่าผู้เขียนคือ สมัย จำเดิมสุข ได้ใส่ความคิดของคนปัจจุบันลงในงานเขียนเนื่องจากว่าในช่วงของการตั้งบ้าน การแยกทางอาชีพจะไม่ชัดเจน เนื่องจากชาวบ้านมักทำกิจกรรมที่เกี่ยวกับการหาอยู่หากินเป็นหลัก ซึ่งอาจจะมีหลากหลายกิจกรรม เช่น ทำนา หาของป่า หาปลา ล่าสัตว์ แต่จะไม่เฉพาะเจาะจงไปเป็นอาชีพเฉพาะ

¹¹ ในช่วงนั้นอำเภอชุมพุก (อำเภอคำเขื่อนแก้ว) ยังอยู่ในจังหวัดอุบลราชธานี

¹² ทั้งหมดคือ เฒ่าหมื่นสี ยืนสุข ,เฒ่าขุนศรี ช่างคำ ,เฒ่าขุนจันทร์ โคตรหลักคำ ,พ่อเฒ่าจารย์เกลี้ยง พึ่งโพธิ์ ,เฒ่าสีทามุม สงเคราะห์ ,พ่อใหญ่จันทร์ ต้นพรม (พ่อเฒ่าหลวงแอแล) ,พ่อเฒ่าชาสา ทองมี (พ่อเฒ่าโคตร) และ พ่อเฒ่าชัยยะกุมาร

¹³ คาดว่าผู้เขียนคือ สมัย จำเดิมสุข ได้ใส่ความคิดของคนปัจจุบันลงในงานเขียนเนื่องจากว่าในช่วงของการตั้งบ้าน ระบบการแลกเปลี่ยนทรัพยากรผ่านการค้าขายยังไม่มี

ต่อมาประมาณปี พ.ศ. 2415 ได้เกิดอัคคีภัย¹⁴ ไฟไหม้บ้านและวัดไปด้วย ทำให้ราษฎรต้องไร้ที่อยู่อาศัย ชาวบ้านต้องอาศัยพึ่งพากันและกัน ถ้อยที่ถ้อยอาศัยกัน เพื่อก่อสร้างบ้านเรือนขึ้นใหม่ เมื่อไฟสงบชาวบ้านก็ช่วยกันปลูกบ้านเพื่อให้เข้าสู่สภาพเดิม ต่อมาได้มีผู้อพยพมาเพิ่มอีก เช่น แม่ใหญ่ไผ่ ทองมี ย้ายมาจากบ้านกลางใหญ่ และพ่อเฒ่ามาตย์ ซึ่งเป็นพ่อตาของพ่อใหญ่กำนัน คุณน พากเพียร และแม่เฒ่าสีย้ายมาจากบ้านสงเปือย ตำบลสงเปือย ส่วนแม่เฒ่าสี ชาวบ้านตั้งให้เป็นผู้ปกครองฝ่ายหญิง ขอต้งให้เป็นแม่เปียง ชาวบ้านเรียกว่า “แม่เฒ่าบ้าน”

ต่อมาประมาณปี พ.ศ. 2419 มีเสือโคร่งใหญ่ลงมากินน้ำที่หนองตากล้าโน ใกล้กับหมู่บ้านที่ตั้งขึ้นใหม่ เสือได้กินควาย บักเถิกใหญ่ ของพ่อเฒ่าหลวงแฉแล (พ่อจันทร์ ต้นพรม) ทำให้เฒ่าหมื่นศรี เฒ่าขุนศรี เฒ่าขุนจันทร์ พร้อมชาวบ้านก็พากันย้ายไปตั้งที่แห่งใหม่ ที่สวนแม่เฒ่าบ้านจวน สวนแม่เฒ่าแม่บ้าน ทุกวันนี้เป็นสวนแม่ใหญ่ไซ้ สวนพ่อบุญยัง ต้นพรม

ปี พ.ศ. 2423 ได้เกิดมีคนเผาไร่ ไฟไหม้ป่าลูกกลมเข้ามาไหม้หมู่บ้าน ลูกกลมเข้ามาไหม้หมู่บ้านอีกเป็นหนที่สอง ไหม้สวน ไหม้บ้านเรือนเกือบหมด เหลืออยู่เพียง 3 หลังคาเรือน เท่านั้น เมื่อไฟสงบลงจึงได้สร้างหมู่บ้านขึ้นมาใหม่ และได้ย้ายขึ้นมาเรื่อยๆ

จนถึงปี พ.ศ. 2432 ได้มีผู้อพยพจากถิ่นต่างๆ เพิ่มขึ้นมาอีก เช่นพ่อใหญ่จวน พาแม่ใหญ่อ่อน แก้วมณี ย้ายมาจากบ้านบก ตำบลกลางใหญ่ อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี

ในปี พ.ศ. 2440 ปรากฏว่ามีประชากรเพิ่มมากขึ้น จึงได้เลือกตั้งผู้นำครั้งแรก ทำหน้าที่เสมือนผู้ใหญ่บ้าน บุคคลที่ได้รับเลือกตั้งก็คือ พ่อเฒ่าขุนศรี ช่างคำ **ในปีนั้นเองชาวบ้านได้ช่วยกันสร้างศาล (ภูมิบ้าน) ที่ท้ายบ้าน** เพื่อรักษาราษฎรในหมู่บ้านให้อยู่เย็นเป็นสุข ชาวบ้านได้เลือกเอาสถานที่ตะวันตกของหมู่บ้าน ซึ่งเป็นที่ที่เหมาะสม และเป็นศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านนับถือ เมื่อถึงฤดูกาล ชาวบ้านจะมีการบวงสรวง เช่นไหว้ ขอฟ้าขอฝนให้ถูกต้องตามฤดูกาล ถือเป็นที่พึงพอใจของชาวบ้านได้เป็นอย่างดี ชาวบ้านพึงปฏิบัติติดต่อกันมาทุกปีไม่มีขาด เรียกว่า “ดอนเจ้าปู่”

เมื่อได้ผู้นำและอาศัยบ้านแล้วอยู่ต่อมาหมดสมัยพ่อขุนศรี การปกครองก็ตกอยู่กับพ่อเฒ่าอาจารย์เกลี้ยง ฟังโพธิ์ โดยตลอด เมื่อเฒ่าอาจารย์เกลี้ยงถึงแก่กรรม ชาวบ้านได้เลือกเฒ่าหมื่นศรี เมื่อหมดสมัยเฒ่าหมื่นศรีการปกครองก็ตกมาถึงพ่อเฒ่าสีมุ่ม จนกระทั่งยุคของพ่อใหญ่ทา ยืนสุข จนเวลาล่วงเลยมาจนถึงปี พ.ศ. 2476 ทางราชการได้แต่งตั้ง นายคุณน พากเพียร เป็นผู้ใหญ่บ้าน มีนายหำ พรหมศรี และนายกอง รากทอง เป็นผู้ช่วย นายหนู จันทรก้อน เป็นทนายวัด นายคุณนพากเพียรเป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรกที่ทางการแต่งตั้งขึ้น

¹⁴ การเกิดไฟไหม้บ้านนี้ชี้ให้เห็นว่าความหนาแน่นของบ้านกุดตากล้ามีมาก เพราะการไฟสามารถไหม้หลังคาต่อหลังคาจนได้จึงทำให้เกิดการลุกลามของไฟได้อย่างรวดเร็ว

ต่อมา ปี พ.ศ. 2480 นายห้า พรหมศรี และนายทอง รากทอง ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านได้ลาออก เนื่องจากแก่ชรามาก ไม่สามารถจะบริหารงานได้ จึงได้เลือกนายอินทร์ จำเดิมสุข และนายฝอย สารพัฒน์ เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านแทน ปี พ.ศ. 2482 นายคุณ พากเพียรได้ลาออกจากการเป็นผู้ใหญ่ นายอินทร์กับนายฝอยก็หมดสภาพตามกันไป

ต่อมานายคุณ พากเพียร ได้รับแต่งตั้งเป็นกำนัน ตำบลสงเปือย มีนายดาว คำอ่อนศรี และนายพันธุ์ คำงาม เป็นสารวัตรกำนัน นับเป็นกำนันลำดับที่ 4 ของตำบลสงเปือย และเป็นคนแรกที่ย้ายมาทำงานที่บ้านกุดตากลับ ในปีเดียวกันนั้น กำนันคุณ พากเพียรก็ได้รับแต่งตั้งเป็นคณะราษฎรอีกตำแหน่งหนึ่งด้วย ปีนั้นท่านจึงได้เปลี่ยนชื่อ “บ้านหนองตากลับ” เป็น “บ้านกุดตากลับ” ซึ่งนายคุณ พากเพียรเป็นผู้เปลี่ยน มีหลักฐานอ้างอิงในใบลานเรื่อง “สังฆมณฑล ผูกตัน” สมัยนั้นนายอำเภอมีชื่อว่า “หลวงบริหารสาธิต” เป็นนายอำเภอลุมพุก ท่านกำนันคุณ พากเพียร ดำรงตำแหน่งได้ 5 ปี ท่านก็ลาออก

ปี พ.ศ. 2486 เมื่อกำนันคุณลาออกทางการจึงได้แต่งตั้ง นายดาว คำอ่อนศรี เป็นกำนันแทน มีนายสำเนียง สอดศรี และ นายพุ่ม พรหมศรี เป็นสารวัตรกำนัน นายดาว คำอ่อนศรีดำรงตำแหน่งได้ 5 ปีถึงแก่กรรม ปี พ.ศ. 2487 จึงได้เลือกนายอินทร์ จำเดิมสุขเป็นผู้ใหญ่บ้าน มีนายดี ผดาศรี และนายพา จันทรก้อน เป็นผู้ช่วย จนถึงปี 2492 นายดีและนายพาได้ลาออกไป เลือกได้นายสำเนียง สอดศรี และนายสุด พรหมศรีเป็นผู้ช่วย สืบต่อมา จนกระทั่งปี พ.ศ. 2516 คุณพ่อใหญ่อินทร์ จำเดิมสุข เกษียณอายุออกไป เลือกได้ นายทอง ศรีศักดิ์ เป็นผู้ใหญ่บ้านสืบต่อมา มีนายสำเนียงและนายสุดเป็นผู้ช่วยเช่นเคย

ต่อมานายสุด พรหมศรี เกษียณอายุ จึงเลือกได้ นายสว่าง กนกงาม เข้าไปแทน เป็นคู่กับนายสำเนียง สอดศรี เมื่อนายสำเนียง อายุ 60 ปี ก็เกษียณอายุออกไป จึงเลือกได้ นายคำมี บุญเลี้ยง เป็นผู้ช่วยแทน คู่กับนายสว่าง กนกงาม ช่วงนายทอง ศรีศักดิ์เป็นผู้นำนั้น ท่านได้มีโครงการมากมาย เช่น ทางไปบึงห้วยกัยกร่องพูนดินให้เป็นไร่เขียวร้อย ทางไปสงเปือยก็แบ่งครึ่งกับนายผอง ดิวษ์ ทางไปโนนม่วงก็เป็นหน้าที่ของกุดตากลับทั้งหมด ทางไปโนนม่วงได้รับยกย่องจากทางอำเภอว่าเป็นถนนที่หนึ่ง เพราะไม่มีต้นไม้และตัดให้ตรงได้ เมื่อนายทอง ศรีศักดิ์เกษียณอายุออกไปเลือกได้นายทอง นาค นักรู้ เป็นผู้ใหญ่บ้านสืบต่อมา มีนายคำมี บุญเลี้ยงและ นายสว่าง กนกงามเป็นผู้ช่วย ต่อมา นายสว่างกนกงามได้ลาออก จึงได้เลือกนายเม้ง รากทองเป็นผู้ช่วยจนถึงปัจจุบัน

ในช่วงที่นายดาว คำอ่อนศรีเป็นผู้ใหญ่บ้านนั้น ท่านได้พาราษฎรสร้าง**ท่านบักน้ำ**ซึ่งมีโครงการที่จะต้องทำอยู่ 2 แห่งคือ หนองเหล่าและหนองผักตบ แต่ท่านยังไม่ได้ลงมือทำให้เป็นผลสำเร็จท่านก็มาถึงแก่กรรมก่อน จึงเป็นหน้าที่ของคุณพ่อผู้ใหญ่อินทร์ จำเดิมสุข เป็นผู้รับช่วงต่อมา ในระหว่างนั้นทางวัดก็มีพระอาจารย์สุดใจ เสาร์ทอง (ปภากร) เป็นเจ้าอธิการวัด ซึ่งทางวัดและชาวบ้านก็ได้ร่วมกันทำจนสำเร็จตามที่ท่านกำนันดาววางเอาไว้

ทั้งคุณพ่อผู้ใหญ่อินทร์ จำเดิมสุข และพระอาจารย์สุดีใจ เสาร์ทอง(ปภากร) ได้ร่วมใจกันกับราษฎรในหมู่บ้านสร้างทำนบที่หนองผักตบก่อน ซึ่งสร้างเป็นแบบถาวรด้วยท่อนไม้ถมด้วยดินตรม เมื่อสร้างเสร็จก็สามารถกักเก็บน้ำได้เป็นจำนวนมาก มีสัตว์น้ำชุมชุมมาก หนองผักตบขายได้ถึง 2 ครั้ง นำเงินไปบูรณะวัดและซื้อผ้อง 1 ใบถวายวัด ส่วนทำนบที่หนองเหล่านั่นก็ได้สร้างตามแบบเดียวกันกับหนองผักตบ หนองเหล่านายได้ถึง 3 ครั้ง ได้เงินบูรณะวัดสร้างกิ่งก่อสร้างต่างๆ ซื้อผ้องใหญ่ไว้เป็นสมบัติของวัดอีก 1 ใบ **ต่อมาทั้งสองหนองขายไม่ได้เลย เพราะไม่มีใครซื้อ เนื่องจากในระยะหลังนี้มีคนรบกวนในรูปแบบที่ไร้มนุษยธรรม ทำให้ผู้ซื้อได้รับความสะทสะเทือนเป็นอย่างมาก เสี่ยงต่อการขาดทุนมาก จนกระทั่งทุกวันนี้หนองน้ำทั้งแห่งก็ไม่สามารถขายได้ จึงกลายเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลาและสัตว์น้ำทุกชนิดเป็นจำนวนมาก กลายเป็นแหล่งที่ผลิตอาหารให้แก่ชาวบ้านได้เป็นอย่างดี** และจากข้อมูลในส่วนนี้ชี้ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของวิถีคิดของท้องถิ่นที่มีต่อพื้นที่โดย พื้นที่หนองน้ำของชุมชนถูกใช้เป็นพื้นที่ที่เป็นทุนในระบบทางการค้าของชุมชน โดยให้จากภายนอกชุมชนท้องถิ่นเข้ามาลงทุนโดยให้เงินตอบแทนกับชุมชน ดังจะเห็นได้จากการขายหนองของชุมชน **วิถีคิดที่มีต่อหนองเดิมในลักษณะของแหล่งทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่นได้ถูกเปลี่ยนแปลงไปเป็นพื้นที่ทุนตามระบบของตลาด**

เมื่อหมดสมัยคุณพ่อผู้ใหญ่อินทร์ และท่านอาจารย์สุดีใจแล้ว การพัฒนาหมู่บ้านและโรงเรียนได้รุดหน้ามาตามลำดับ เนื่องจากส่วนราชการได้ยื่นมือเข้ามามีบทบาท หมู่บ้านกุดตากล้าจึงได้กลายเป็นหมู่บ้านพัฒนาตัวอย่าง ทางวัดก็มีการก่อสร้าง พระอุโบสถ ศาลาการเปรียญ และกุฏิหลังใหม่และทางโรงเรียนก็ได้รับงบประมาณจากทางราชการ ก่อสร้างอาคารเรียนเพิ่มเติม ดังได้ประจักษ์ต่อสายตานักทุกคนนี้

สรุปว่าการตั้งบ้านของ **“บ้านกุดตากล้า”** นั้นเป็นการตั้งถิ่นฐานจากการย้ายเข้ามา รวมกันจากคนหลายบ้านเช่น บ้านสงเปือย บ้านโพ้นัน บ้านธาตุน้อย บ้านหนองขอน บ้านกลางใหญ่ บ้านโคกกลาง เป็นต้น การย้ายมาตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้เป็นเพราะสาเหตุของการอุดมสมบูรณ์ในพื้นที่ ในช่วงแรกของการตั้งบ้านจะเห็นได้ว่ายังไม่มีที่ตั้ง **“ดอนปู่ตา”** ขึ้นภายหลังจากการตั้งบ้านถึงสี่สิบปี ซึ่งเป็นการตั้งขึ้นหลังจากมีการเลือกผู้นำบ้านครั้งแรก ซึ่งชี้ให้เห็นว่า **“การตั้งดอนปู่ตาของบ้านจะเริ่มมีการตั้งขึ้นเมื่อบ้านมีขนาดใหญ่มากขึ้น และต้องมีการสร้างกฎเกณฑ์และประเพณีเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ขึ้นในหมู่บ้าน”**

4.1.4 ประวัติบ้านโนนม่วง

บ้านโนนม่วงเป็นบ้านที่ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของบ้านสงเปือย ห่างลงมา 2 กิโลเมตร มีสภาพทางภูมิศาสตร์เป็นที่ราบลุ่มที่อยู่ติดกับลำน้ำร่องบ่อ เป็นพื้นที่ที่น้ำสามารถท่วมถึงได้

ตามหนังสือของพ่อใหญ่สุทัศน์ หาญชนะ¹⁵ ที่กล่าวถึงการเป็นบ้านของบ้านโนนม่วงว่า “**ท้าว**¹⁶หมื่นฤทธิ์ หรือหมื่นบุญฤทธิ์กับพวกพ้องอีกสามสี่คน ได้มาสร้างเถียงนาเป็นที่พักควายและนอนเฝ้าที่นา เมื่อเสร็จงานก็กลับบ้าน หลายปีเข้าจึงเริ่มเลี้ยงเปิดไถ่ ทำยุ่งข้าวและไม่ชนของกลับมาบ้าน เมื่อปี พ.ศ. 2436 มีบุญฝ่ายและบุญแสงเงินพาพี่น้องไปสมทบ แต่เดิมเรียกว่า **“บ้านขาม่วง”** เมื่อบ้านมีหลายเรือนเลยตั้งผู้ใหญ่บ้าน ตั้งเอาบุญพันธุราช เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรกก็เลยมีการเปลี่ยนชื่อบ้านเป็น **“บ้านโนนม่วง”**

และจากการสัมภาษณ์ตาจุ่น บุญประคอง¹⁷ได้เล่าให้เราฟังที่มีรายละเอียดเพิ่มเติมว่า “บ้านโนนม่วงนี้พ่อแม่ของพ่อใหญ่เป็นคนตั้ง สมัยก่อนขโมยก็หลาย มีเฒ่าเจิม เฒ่าหนูแดง เฒ่าหมื่นฤทธิ์ ย้ายมาอยู่ที่นี่ ไม่ได้มาตั้งหรือกสมัยนั้น มี **“เฮือนน้ำเฮือนบก”** บ้านก็อยู่สงเปือยนั่นแหละ ก่อนเข้าเรียกมองนี้ว่า **“ดอนม่วง”** ไผ่เอนก็บ้านสงเปือยเอน โนนม่วงนี้เป็น **“เฮือนนา”** แต่ก่อนขโมยหลายได้บ้านนี้เป็นอิทธิพล ขโมยนี้ลักบ้านบุญจารย์ บ้านแลงหนู ผ่านมานี้ได้ ต้องมาหาเพื่อนนี้ก่อน ผ่านหมื่นฤทธิ์ได้ ลักใครก็มากราบ เพื่อนเป็นผู้ชำระความ ครั้นว่าหมื่นฤทธิ์ว่าแล้วเอาไปไหนเขาก็จับ ตั้งแต่ พ.ศ. 2450 โนนแล้ว เป็นเด็กน้อยนั่นแล้ว ท่านก็ครองบ้านกันมา”

แต่ก่อนมีดอนม่วงใหญ่ ต่อมามีคนมาอยู่เยอะเขาเอนว่า **“ดอนม่วงมันน้อย เขาเลยขอเปลี่ยนเป็นโนนม่วง”** ต่อมาอีกสมัยหนึ่งอีกบ้านนี้มาบ่ทันหลายก็มี เฒ่าเสียงคุณ เฒ่าชาลาย เฒ่าหลาย เฒ่า **เอนบ้านนี้สาบายแท้เลยมาขอเสียงข้าวดู**¹⁸ เห็นเสียงดีก็เลย ย้ายมาอยู่ แรกเขา (กลุ่มผู้ย้ายมาใหม่)ก็เอนว่า **“บ้านโคกสะอาด”** แต่ไม่มีใครเอนจักเถื่อ เอนแต่โนนม่วงๆ ปากออกโนนม่วง สี่ห้าหกเจ็ด เฒ่าเขาให้เอนแต่บ่มีไผ่เอน **“โคกสะอาด”** ก็เลยทิ้งไปเลย ตอนนั้นตาอายุ 11 ปี (ประมาณปี พ.ศ. 2463) “

¹⁵ จากหนังสือประวัติวัดบ้านสงเปือย เขียนขึ้นโดยนายสุทัศน์ หาญชนะ (อายุ 56 ปี) จากคำบอกเล่าของท่านปู่ไซ ธนุทอง ซึ่งมรณะที่บ้านสงเปือย อ.คำเขื่อนแก้ว จ.อุบลราชธานี (ในสมัยนั้น) เมื่อปี พ.ศ. 2508 ขณะมีอายุ 86 ปี

¹⁶ เป็นที่น่าสังเกตว่าเหตุใดชาวบ้านจึงเรียกขาน คนเหล่านี้ให้มีคำนำหน้าว่า “หมื่น หรือ ขุน” ซึ่งเป็นอีกประเด็นที่น่าสนใจว่า **คนเหล่านี้มียศถาบรรดาศักดิ์หรือว่าเป็นเพียงการนิยามให้ของชาวบ้านในท้องถิ่น**

¹⁷ จากการสัมภาษณ์ตาจุ่น บุญประคอง (อายุ 93 ปี) ในเรือนท่านในบ้านโนนม่วง อ.คำเขื่อนแก้ว จ.ยโสธร วันที่ 24 เมษายน 2545

¹⁸ เป็นอีกวิธีคิดที่เกี่ยวกับพื้นที่ในการตั้งถิ่นฐาน โดยการตั้งบ้านหรือใช้เป็นพื้นที่นาจะอาศัยการเสี่ยงปลุกดู หากพื้นที่ใดให้ผลที่ดีก็จะใช้ที่นั้นๆเป็นพื้นที่นาของตนและอาจมีการตั้งบ้านอยู่ในที่แห่งนั้นอีกด้วย

ซึ่งจากข้อมูลที่ได้จากการสอบถามปากต่อปากทำให้ผู้ศึกษาสามารถสรุปได้ว่า “การตั้งถิ่นฐานของบ้านโนนม่วงเป็นขยายจากบ้านที่ใหญ่ออกมาคือบ้านสงเปือย ซึ่งในช่วงแรกนั้นเป็นแค่เพียงการเดินทางออกมาทำนาในบริเวณนี้ แล้วจึงมีการสร้างที่พักชั่วคราวขึ้นภายในที่นาที่เรียกว่า “เถียงนา” อยู่ต่อๆมาก็เริ่มมีคนมาอยู่เรื่อยๆขึ้นจึงพัฒนาไปเป็น “เรือนนา” และกลายไปเป็น “บ้านนา” ในที่สุด และจากข้อมูลยังชี้ให้เห็นว่าในสมัยก่อนนั้นชาวบ้านจะมีการสร้างเรือนไว้สองหลัง หนึ่งคือเรือนที่เป็นที่พักอาศัยในที่ดอนเรียกว่า “เรือนบก” สองคือเรือนที่สร้างไว้ในที่นา ซึ่งส่วนใหญ่มักเป็นทามที่มีน้ำท่วมถึงเรียกว่า “เรือนน้ำ” ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการมีองค์ประกอบทางการอยู่อาศัยที่สัมพันธ์กับการใช้สอยและลักษณะทางภูมิศาสตร์”

นอกจากนี้จากข้อมูลที่ได้จากพ่อใหญ่จุ่น บุญประคองยังพบว่าในช่วงนั้น (ก่อนปี พ.ศ. 2450) การย้ายไปตั้งถิ่นฐานข้ามหมู่บ้านหรือข้ามชุมชนสามารถไปได้โดยง่าย หากเราเห็นว่าข้าวที่นี้จะออกดีก็ไป “ขอเสี่ยงข้าว” ดูถ้าดีก็ปักเอาเป็นที่นาของตนเอง และก็ย้ายไปอยู่ในที่แห่งนั้นก็ได้ และยังชี้ให้เห็นว่า “การเข้าไปทำกินในที่ที่คนอื่นอยู่มาก่อนต้องไปบอกกล่าวกับคนที่อยู่มาก่อน แม้ว่าในที่ดังกล่าวจะเป็นที่ดินที่ไม่มีผู้ใช้ประโยชน์อยู่ก็ตาม และการเลือกที่ตั้งในการตั้งบ้านหรือทำนาจะอาศัยวิธีการการลองผิดลองถูกดู เช่น การเสี่ยงปลูกข้าวซึ่งหากข้าวได้ผลดีก็จะตั้งถิ่นฐานในบริเวณนั้นๆ”

4.1.5 ประวัติบ้านบุงหวาย

บ้านบุงหวายมีลักษณะการตั้งถิ่นฐานบ้านที่น่าสนใจเนื่องจากการเคลื่อนย้ายมาจากคนสองกลุ่ม จากการสัมภาษณ์ตากิ่ง ธรรมดาจิต¹⁹ ได้เล่าให้เราฟังว่า “บ้านนี้มีคนอยู่สองคุ่มบ้านมาจากอำนาจเจริญหมู่บ้านหนึ่ง มาอยู่เหนือโรงเรียน หมู่หนึ่งมาจากศรีสะเกษ มาตั้งบ้าน แต่ไม่ติดกันแต่ขยับเข้ามาหาปลาใกล้กันนี้แหละ แยกเป็นคุ่มใครคุ่มมัน น้ำท่วมข้าวก็อดข้าว ไปทางนาสง นาเรือก็มี หนองรักก็มี แต่ก่อนบ้านใหญ่เกือบ 300 หลัง เอาไปเอามาเหลือ 180 เอาไปมาเหลือ 150 ออกไปปีละ 3 – 4 หลังมันก็หลายขึ้น แยกไปทางบ้านหนองแปลงก็มี พ่อเองก็มาเกิดอยู่ที่นี่แล้ว ก่อนเรียก “บ้านวังหวาย” ต่อมานายอำเภอบุรีรัมย์ เกศสว่าง เลยมาย้ายใหม่ว่าสัน ว่าชื่อมันเทียบวังเจ้าแผ่นดิน ก็เลยเปลี่ยนชื่อ ก่อนนี้มีป่าหวายรอบบ้านเลย หวายเป็นหลาย”

¹⁹ การสัมภาษณ์ตากิ่ง ธรรมดาจิต (อายุ 90 ปี) ที่บ้านบุงหวาย อ.คำเขื่อนแก้ว จ.ยโสธร วันที่ 23 เมษายน 2545

นอกจากนี้ยังมีความน่าสนใจเกี่ยวกับดอนปู่ตาของบ้านบุงหวาย ซึ่งจากการประชุมร่วมกันในพื้นที่²⁰ พบว่า “ดอนปู่มีสองดอน ตะวันตกบ้านทางหนึ่ง อยู่ติดกับร่องบ่อ มีอีกดอนอยู่ทางป่าหวาย ทางท่าวังแห่ ทางใต้บ้าน คุ่มบ้านนี้มีสองคุ่ม คุ่มเหนือ คุ่มใต้ พวกที่มาจากอำนาจเจริญอยู่ทางคุ่มเหนือ จากศรีสะเกษอยู่ทางคุ่มใต้ (ตระกูลนิยม) ทุกวันนี้ยังมีสองดอนอยู่แต่ทำพิธีต่างวันกัน ชาวบ้านคนละคุ่มก็ไปงานพ่อปู่ของอีกคุ่มหนึ่งได้ กระจ้านี้แยกเลย คุ่มใครคุ่มมัน สู้เมื่อนี้ก็มีอยู่สองคน ตอนเลี้ยงก็ให้เจ้าปู่ช่วยไม่ให้ลมให้ไม่เข้าบ้าน ก่อนนี้ทำบุญคุ่มบ้านนี้แยกกันเดี๋ยวนี้ก็รวมกัน รวมกันมาหลายปีแล้ว ฟังหมอลำคุ่มใครคุ่มมันเลย แต่ก็ไปสนุกกันหมด หมอลำราคา 3 บาท หมอลำคู่ คืนหนึ่งหกชั่วโมง ลำปากเปล่า ได้กระบองให้เด็กน้อยเชย ”

ในการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานของบ้านบุงหวายพบว่า “การตั้งบ้านเป็นการย้ายเข้ามาารวมกันของคนที่มาจากต่างที่และต่างชาติพรรณ การตั้งบ้านระยะแรกจะตั้งแยกกันในที่ทางที่ใกล้เคียงกัน แต่มีติดเอาวัฒนธรรมทางความเชื่อที่ติดมาแต่กลุ่มเก่าก่อนติดมาด้วย และแยกกันไปในสาระเกี่ยวกับความเชื่อ แต่ในแง่ของพฤติกรรมและการอยู่ร่วมกันแล้ว ชุมชนทั้งสองกลุ่มกับไม่ได้มีความขัดแย้งหรือแตกแยกกันเลย” นอกจากนี้ยังชี้ให้เห็นว่ากลุ่มคนที่เคลื่อนย้ายมาจากทั้งทางศรีสะเกษและทางอำนาจเจริญนั้นจิววิธีคิดเกี่ยวกับพื้นที่ทางความเชื่อที่เหมือนกันเกี่ยวกับการนับถือผีบรรพบุรุษ และการจัดการพื้นที่ผ่านพื้นที่ทางความเชื่อที่เรียกว่า “ดอนพ่อปู่ หรือดอนปู่ตา”

4.1.6 ประวัติบ้านดอนชะยอม

“บ้านดอนชะยอม” เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ติดริมฝั่งลำน้ำชี ในช่วงก่อนหน้านี้นี้มีคนอยู่มากกว่าในปัจจุบันดังที่แม่ ได้เล่าให้ฟังว่า “ดอนชะยอมก่อนนี้มีคุ่มบ้านสามคุ่ม บ้านใหญ่กว่านี้ น้ำท่วมหลายคนเลยย้ายหนี บ้านเป็นร้อยเลยเหลือห้าสิบหลัง ก่อนนี้แบ่งคุ่มหนึ่งมีสิบหลัง ชาวหลัง เ็นตามคุ่มเหนือ คุ่มกลาง คุ่มใต้ คนหลายบ้านมาอยู่รวมกัน แต่มีดงปู่ตานี้รวมกัน”

สำหรับประวัติบ้านดอนชะยอม ไม่มีรายละเอียดที่ชัดเจนมากนัก แต่จากการประชุมเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลในพื้นที่²¹ พบว่า บ้านดอนชะยอมมาจากบ้านคำไฮ บ้านพนมไพร มาจากบ้านดง มาหลายบ้านบ้านหลายสวน มีโดนเจ้าปู่เหมือนกัน ก่อนนี้มีต้นชะยอมเยอะทางโนนโรงเรียน

²⁰ การประชุมผู้เฒ่าผู้แก่ในพื้นที่บ้านบุงหวาย บ้านดอนชะยอม บ้านโนนยาง บ้านโคกสะอาด ในศาลาวัดบ้านบุงหวาย อ.คำเขื่อนแก้ว จ.ยโสธร วันที่ 30 มิถุนายน 2545 เวลา 13.00 น. – 15.00 น. ซึ่งในนั้นก็มีพ่อใหญ่กิ่ง ธรรมดาจิตร่วมอยู่ด้วย

²¹ การประชุมผู้เฒ่าผู้แก่ในพื้นที่บ้านบุงหวาย บ้านดอนชะยอม บ้านโนนยาง บ้านโคกสะอาด ในศาลาวัดบ้านบุงหวาย อ.คำเขื่อนแก้ว จ.ยโสธร วันที่ 30 มิถุนายน 2545 เวลา 13.00 น. – 15.00 น

โน่นแหละ เขาเลยเอิน “**บักชะยอม**” แล้วก็มาเป็น “**บ้านดอนชะยอม**” ทุกวันนี้ก็มีเหลืออยู่ที่โรงเรียนนี้แหละ ต้นมันจะมีดอกเอาไว้บูชาได้ ดอกก็กินได้

จากการศึกษาในครั้งนี้พบว่า มีเอกสารที่กล่าวถึงบ้านดอนชะยอม ในหนังสือบันทึกการเดินทางในลาว ในปี พ.ศ. 2438 ที่เป็นบันทึกการเดินทางของคณะสำรวจหาศรัทธาจารย์ของชาวฝรั่งเศส โดยมีเนื้อความตอนหนึ่งที่กล่าวถึงการเดินทางจากอุบลราชธานีไปยโสธรและพระธาตุพนมและสาระที่เกี่ยวกับบ้านดอนชะยอมว่า²² “...เดินทางต่อไปอีกพวกเขาก็ผ่านทุ่งนา พื้นที่ดินทรายป่าโปร่ง และทุ่งนาอีกใกล้ๆ **บ้านชะยอม**²³ (Ban Kha Nhom) ซึ่งอยู่ทางด้านซ้าย(หากเป็นการร่อนเรือมาจากอุบลราชธานี) ที่หมู่บ้านมีกระท่อม 30 หลัง ชาวบ้านขึ้นทะเบียนกับ “**เมลูไฟ**” พวกเขาหยุดพักข้างแรมที่นั่น เมลูไฟเป็นสำเนียงเพี้ยนมาจากคำเขมรว่า “**เมลูเปร**” (Melou Prei) “**พลูของป่า**” (betel de la foret) ซึ่งแปลเป็นภาษาลาวที่เรียกว่า “**พลูดง**” (Phou Dong) ดังนั้น คงจะมีชื่อเก่าเขมรเหลืออยู่แน่นอน พวกคนลาวพูดเหมือนกันว่า “**เมืองเมลูไฟแดนพลิน**” (Melou Phai Den Phalit)...”

จากข้อมูลข้างต้นทำให้ทราบได้ว่า “**บ้านดอนชะยอม**เป็นบ้านที่ตั้งขึ้นจากการรวมกันของบ้านหลายบ้านที่ย้ายเข้ามาทำกินในบริเวณนี้ แต่เดิมมีขนาดของบ้านที่ใหญ่กว่าในปัจจุบันแต่เนื่องจากการเกิดน้ำท่วมขึ้นบ่อยครั้ง ไทบ้านเลยพากันย้ายออกไปอยู่ที่อื่น”²⁴

ในการศึกษาเกี่ยวกับบ้านดอนชะยอมในครั้งนี้ทำให้เกิดประเด็นที่น่าสนใจว่า **เหตุใดชาวบ้านจึงเลือกทำเลที่ตั้งในภูมิศาสตร์ที่ไม่เหมาะสมกับการตั้งบ้านเรือน** เนื่องจากเป็นที่ริมน้ำที่มีโอกาสที่น้ำจะท่วมได้ง่าย อีกทั้งการรวมบ้านของบ้านดังกล่าวยังเป็นการรวมกันในหลายๆกลุ่มคน ซึ่งจะได้มีเหตุผลของการตั้งบ้านตามทัศนคติของกลุ่มชาติพันธุ์อย่างแน่นอน ผู้ศึกษาจึงได้พยายามทำความเข้าใจกับวิถีคิดของผู้คนในท้องถิ่น ซึ่งอาจจะสรุปเบื้องต้นได้ว่า กลุ่มคนของบ้านดอนชะยอมเป็นกลุ่มที่เคลื่อนที่เข้ามาในพื้นที่แถบนี้ในภายหลังดังนั้น ความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากรจึงเป็นไปอย่างมีข้อจำกัด ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า **บ้านดอนชะยอมจึงเป็นอีกหนึ่งตัวอย่างของกลุ่มคนชายขอบภายในท้องถิ่นสงเปือย**

และจากเงื่อนไขที่มีข้อจำกัดในการเข้าถึงและจัดการทรัพยากรข้างต้นนี้ทำให้กลุ่มคนบ้านดอนชะยอมต้องปรับความสัมพันธ์ทางสังคมกับกลุ่มคนที่อยู่โดยรอบ **โดยการสร้างเครือข่ายของการแลกเปลี่ยนทรัพยากรขึ้นเพื่อแลกเปลี่ยนทรัพยากรที่ตนเองขาดแคลน** เช่น หากเกิดน้ำท่วมชาวบ้านจะย้ายตัวเองไปอยู่ในที่โนนที่น้ำท่วมไม่ถึงและใช้ทรัพยากรปลาในการแลกเปลี่ยนกับ

²² สมหมาย เปรมจิตต์และทองสมุทร โดเร แปลจากหนังสือ Voyage dans le Laos ที่แต่งโดย เอเจียน แอมอนิเย, บันทึกการเดินทางในลาว ภาคที่หนึ่ง พ.ศ. 2438. 2539. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. หน้า 139

²³ บ้านชะยอม - ผู้เขียน

²⁴ ขณะที่ทำการศึกษาในช่วง 2 ปีมานี้ในฤดูน้ำมาก บ้านดอนชะยอม ก็น้ำท่วมมา 2 ปีแล้ว

ทรัพยากรข้าวในชุมชนอื่นๆ เป็นต้น กระบวนการการปรับตัวเหล่านี้ทำให้เรามีความเข้าใจในท้องถิ่นเกี่ยวกับวิธีการจัดการทรัพยากรภายใต้ข้อจำกัดของการเข้าถึงทรัพยากรได้เป็นอย่างดี

4.1.7 ประวัติบ้านโคกสะอาด

การตั้งบ้านของ “โคกสะอาด” เป็นไปในลักษณะที่คล้ายกับ “บ้านโนนยาง” คือ เป็นการไปตั้งบ้านในที่นาของตนเองโดยเริ่มจากคนเพียงไม่กี่เรือน แต่ความแตกต่างของบ้านโคกสะอาดกับบ้านโนนยางคือ “บ้านโคกสะอาดจะเป็นบ้านที่แยกออกมาจากบ้านสงเปือยเป็นส่วนมาก อีกทั้งยังถือเอาความเป็นเครือญาติที่แสดงออกทางประเพณีติดออกมาด้วย” (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในหัวข้อ)

จากการนั่งคุยกับพ่อใหญ่พรหม หาญชนะ²⁵ ท่านได้เล่าให้ฟังว่า “พ่อใหญ่เป็นผู้ตั้งบ้านนี้เอง มีหม้อยู่ห้าคนตายหมดแล้ว พ.ศ. 2487 (มาสองปีก็ได้ลูกสาว) มาอยู่ที่นี่ก่อนเป็นป่าหมด บ้านนี้เป็นป่ามาทางมาจองเอา ประมาณ 20 ปีก่อนมานี้แหละยังสามารถจองที่ทางกันได้อยู่ พ่อใหญ่นี้มาเฮ็ดนาดำนาแล้วก็เลยชวนกันมาอยู่ที่นี่ บ้านนี้ย้ายมาจากสงเปือย”

4.1.8 สรุปการขยายตัวของบ้านในท้องถิ่นดงเมืองเตยในช่วงของการตั้งบ้าน

รูปแบบของการตั้งบ้านของท้องถิ่นดงเมืองเตยจะเป็นการตั้งบ้านในพื้นที่ที่มีเมืองมาก่อน แต่ลักษณะของการเข้ามาใช้ประโยชน์กับพื้นที่เมืองเดิมนั้นจะเป็นไปในลักษณะของการนิยามให้เป็นพื้นที่ทางความเชื่อ หรือพื้นที่ที่มีผีบรรพบุรุษอารักษ์อยู่ โดยพื้นที่บ้านของชุมชนที่เคลื่อนตัวเข้ามาตั้งถิ่นฐานในดินแดนแถบนี้จะไม่ซ้อนทับหรือเข้าไปตั้งถิ่นฐานในพื้นที่เดิมดังเช่นการตั้งถิ่นฐานของท้องถิ่นคอนสวรรค์และท้องถิ่นฟ้าแดดสงยาง ประกอบกับเมื่อความเชื่อเกี่ยวกับดอนปู่ตาหายไปการรุกคืบเข้าไปจับจองเป็นที่หากินก็เกิดขึ้น

ลักษณะของการรวมเป็นบ้านของท้องถิ่นดงเมืองเตยจะเป็นการรวมบ้านในลักษณะหลักๆ คือ การรวมบ้านอันเกิดจากการแยกบ้านออกจากบ้านใหญ่ในท้องถิ่นคือบ้านสงเปือย และเกิดการผสมปนเปกับการย้ายถิ่นฐานเข้ามาจากท้องถิ่นอื่น (เช่น บ้านโนนม่วง บ้านโคกสะอาด บ้านกุดดากล้ำ เป็นต้น) ส่วนการตั้งบ้านในอีกลักษณะคือ การเคลื่อนที่เข้ามาจากคนท้องถิ่นอื่นที่ไม่ได้แยกตัวมาจากบ้านสงเปือย (เช่น บ้านดอนชะยอม และบ้านบุงหวาย เป็นต้น) ซึ่งเมื่อพิจารณาเกี่ยวกับ

²⁵ การนั่งคุยกับตาพรหม หาญชนะอายุ 85 ปีและลูกสาว อายุ 56 ปี ในเรือนบ้านโคกสะอาด ต.สงเปือย จ.ยโสธร วันที่ 23 เมษายน 2545

การเคลื่อนที่ของคนเข้ามาในดินแดนแถบนี้ทำให้เราสามารถทำความเข้าใจเกี่ยวกับการเข้าถึงทรัพยากรจากเงื่อนไขที่ต่างกันจากการเข้าถึงก่อนและหลัง โดยชุมชนที่เคลื่อนย้ายเข้ามาในท้องถิ่นก่อนจะมีสิทธิในการจัดการทรัพยากรก่อนส่วนกลุ่มคนที่เข้ามาภายหลังต้องยอมรับสิทธิในเรื่องดังกล่าวและไปตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ที่มีข้อจำกัดของการตั้งถิ่นฐาน และสร้างวิธีการแลกเปลี่ยนทรัพยากรกับพื้นที่อื่นเพื่อดำรงชุมชนของตนไว้ เช่น การแลกเปลี่ยนทรัพยากรปลากับข้าวของชุมชน เป็นต้น

ตารางที่ 4.2 แสดงลักษณะการตั้งถิ่นฐานของท้องถิ่นดงเมืองเตย

ชื่อบ้าน	ปีที่ตั้งบ้าน	ลักษณะการตั้งบ้าน
บ้านสงเปือย (ชุมชนที่ก่อตั้งในระยะแรก)	ประมาณ พ.ศ. 2108	เป็นบ้านใหญ่ที่ตั้งบ้านในที่โนนสูงที่เคยมีไม้ใหญ่ที่เหมาะสมกับการตั้งใกล้กับพื้นที่ชุมชนเก่าสมัยอาณาจักรเจนละ ห่างออกมาจากพื้นที่ดังกล่าว 1 กิโลเมตร
บ้านกุดดากล้ำ (ชุมชนที่ก่อตั้งในระยะสอง)	ประมาณ พ.ศ. 2405	เป็นบ้านที่เกิดจากการเคลื่อนย้ายของคนเข้าไปแสวงหาแหล่งที่ทำมาหากินที่เหมาะสม โดยพื้นที่ดังกล่าวมีหนองน้ำอยู่มาก แต่หนองที่สำคัญคือ “หนองดากล้ำ” ที่แต่เดิมเป็นที่ตกกล้าของชุมชน
บ้านนุ่งหวาย (ชุมชนที่ก่อตั้งในระยะสอง)	ก่อนปี พ.ศ. 2436	เป็นการตั้งบ้านอันเกิดจากการอพยพของคนภายนอกท้องถิ่น คือจากอำนาจเจริญ และศรีสะเกษ เป็นการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ที่เป็นที่ราบลุ่มน้ำที่ห่างจากนุ่งใกล้กับร่องบ่อ
บ้านดอนชะยอม (ชุมชนที่ก่อตั้งในระยะที่สอง)	ก่อนปี พ.ศ. 2436	เป็นการตั้งบ้านในทำเลที่เป็นที่ราบลุ่มน้ำซี โดยการเคลื่อนที่เข้ามาของผู้คนจะมาจากหลายบ้าน
บ้านโนนม่วง (ชุมชนที่ก่อตั้งในระยะที่สอง)	ประมาณ พ.ศ. 2436	เป็นบ้านที่แยกตัวออกมาจากบ้านสงเปือยและผสมปนเปกับคนที่เคลื่อนที่เข้ามาจากนอกท้องถิ่น มีลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่เป็นที่ราบลุ่มที่นาที่ใกล้กับแหล่งน้ำธรรมชาติที่เรียกว่า “ร่องบ่อ”
บ้านโคกสะอาด (ชุมชนที่ก่อตั้งในระยะที่สาม)	ประมาณ พ.ศ. 2487	เป็นบ้านเล็กที่แยกตัวออกมาจากบ้านสงเปือย มีลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่เป็นที่ราบลุ่มที่นาที่ใกล้กับแหล่งน้ำธรรมชาติที่เรียกว่า “ร่องบ่อ”

4.2 ยุคของการสร้างสัญลักษณ์และเอกลักษณ์ของท้องถิ่น²⁶

ในช่วงแรกของท้องถิ่นบ้านสงเปือยมีความเชื่อและเรื่องเล่าต่างๆมากมาย (มากกว่าท้องถิ่นคอนสวรรค์ในช่วงต้นน้ำชี และท้องถิ่นเสมาในช่วงกลางของลำชี) ซึ่งช่วงเวลาดังกล่าวของพื้นที่นี้จึงนานกว่าท้องถิ่นอื่นๆ คือตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2540 – 2495 (ปกติในท้องถิ่นอื่นจะเป็นช่วงปี พ.ศ. 2440 - 2460) ในช่วงของการตั้งบ้านในท้องถิ่นและผู้คนในแต่ละแห่งจะเกิดกระบวนการสร้างอัตลักษณ์หรือสัญลักษณ์ภายในท้องถิ่นเกิดขึ้น กระบวนการเหล่านี้ในแต่ละกลุ่มคนก็จะมีวิธีที่แตกต่างกันไปตามวิธีคิดและตามแต่บริบทของแต่ละพื้นที่ ภายในท้องถิ่นสงเปือยเป็นอีกท้องถิ่นที่น่าสนใจเนื่องจากผู้คนในท้องถิ่นนี้มีความเชื่อบางอย่างที่เกิดการเปลี่ยนแปลงไป

4.2.1 ความเชื่อในปฎิหาริย์ดอนปู่ตาและดงเมืองเตยมาสู่การเลิกถือปู่ตา

**“พ่อแม่ท่านเล่าให้ฟังว่า ในช่วงปีนั้นมีเต่าจากดอนปู่
เดินออกมากัดข้าวในที่นาของชาวบ้าน ชาวบ้านจึงบอกกันว่า “พ่อปู่เฮี้ยน”**

ในอดีตบ้านสงเปือยจะมีป่าดอนปู่ตาอยู่ทางใต้ของบ้านบริเวณก่อนที่จะไปถึงดงเมืองเตย เป็นป่าสูงใหญ่ที่มีต้นเปื่อยอยู่มาก ซึ่งผู้เฒ่าผู้แก่เล่าฟังว่า “ในวันพระ 8 ค่ำและ 15 ค่ำ เต่าใหญ่จากบึงเมืองเตย²⁷ จะเดินขึ้นมาในหมู่บ้านตอนเวลาพลบค่ำ และพอชาวบ้านพากันพบเห็นก็จะตะโกนบอกต่อๆ กันไป แล้วพาน้ำหอมไปสรงน้ำเต่าแล้วก็อธิษฐานตามความประสงค์ของแต่ละบุคคล และจากหนังสือประวัติหมู่บ้านสงเปือย²⁸” มีรายละเอียดของการสนทนาระหว่างปู่ไซ ธนุทองกับพ่อใหญ่สุทัศน์ หาญชนะ ว่า “ผมเคยถามท่านปู่ว่าเต่าที่เดินทางเข้ามาในหมู่บ้านประมาณกี่ตัวและตัวใหญ่มีัยท่านก็ตอบว่าประมาณ 5 – 9 ตัว แล้วท่านทำท่ายกมือบอกขนาดว่าตัวที่ใหญ่ที่สุดน้ำหนักคงประมาณ 30 – 40 กิโลกรัมเห็นจะได้ ซึ่งในปัจจุบันในหมู่บ้านสงเปือยของเรายังคงจะพอมีกระดองเต่าที่ปู่ ย่า ตา ยาย ท่านได้เก็บไว้ใช้ตัดข้าวเปลือกในยุ้งข้าวในสมัยก่อนเหลืออยู่ในบางหลังคาเท่านั้น ซึ่งเรื่องนี้สูญหายไปเมื่อ 107 ปีมาแล้ว”

นอกจากความเชื่อเรื่อง “ดงเมืองเตย” จะมีในบ้านสงเปือยที่อยู่ใกล้กับเมืองโบราณดังกล่าวแล้ว ยังมีชุมชนที่อยู่โดยรอบยังมีความเชื่อเกี่ยวกับดงเมืองเตยในลักษณะเช่นเดียวกับที่คนดง

²⁶ ช่วงประมาณปี พ.ศ. 2440 -2495

²⁷ ชาวบ้านบางคนก็บอกว่า มาจากดอนปู่ตา ซึ่งข้อมูลในส่วนนี้คณะวิจัยคิดว่า เนื่องจากบริเวณดังกล่าวติดกันทำให้ “พื้นที่ในจินตนาการของชาวบ้านอาจมองว่าดอนเมืองเตยกับดอนป่าตาคือพื้นที่เดียวกัน”

²⁸ จากหนังสือประวัติวัดบ้านสงเปือย เขียนขึ้นโดยนายสุทัศน์ หาญชนะ (อายุ 56 ปี) จากคำบอกเล่าของท่านปู่ไซ ธนุทอง ซึ่งมรณะที่บ้านสงเปือย อ.คำเขื่อนแก้ว จ.อุบลราชธานี (ในสมัยนั้น) เมื่อปี พ.ศ. 2508 ขณะมีอายุ 86 ปี

เมืองเตยเชื้อ เช่น บ้านบึงหวาย จากคำบอกเล่าของพ่อใหญ่กิ่ง ธรรมดาจิต²⁹ เกี่ยวกับดงเมืองเตยที่ว่า “ที่ดงเมืองเตยพ่อแม่เล่าให้ฟังว่าพอถึงวันขึ้นสิบห้าค่ำ เตาจะเดินออกมาอาบน้ำ ไทบ้านก็เอาน้ำอบน้ำหอมมารด แม่ใหญ่เล่าให้ฟัง เตาวันพระวันเจ็กก็ลงมาอาบน้ำที่ร่องบ่อ เดินมาสองกิโย มาลงท่าโรงสี บ้านบึงหวายก็เอาน้ำรดเหมือนกัน อาบน้ำแล้วก็กลับไม่มีใครกล้าทำอะไร หรอกก็กลับดงเมืองเตย”

สำหรับลักษณะของบริเวณของดอนปู่ตาและดงเมืองเตยในอดีต³⁰ จะมีลักษณะเป็นเมืองโบราณที่มีน้ำล้อมรอบตัวเมืองเพียงชั้นเดียว มีคันดินขนาดเล็กอยู่รายรอบตัวเมือง ความกว้างของคูเมืองมีขนาดประมาณ 100 เมตร ทางทิศใต้ของคูเมืองซึ่งยังมีน้ำขังอยู่ ชาวบ้านเรียกกันว่า “หนองปู่ตา” (ผุดตา) ทางทิศตะวันออกของคูเมืองเรียกว่า “หนองบัวขาว” ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้เรียกว่า “หนองอีตุ้” ส่วนทางทิศตะวันตกเรียกว่า “หนองผักหนาม” ซึ่งในปัจจุบันหนองอีตุ้และหนองผักหนามกลายเป็นที่นาของชาวบ้านไปหมดแล้ว ซึ่งในการประกอบพิธีกรรมการสงฆ์น้ำชาบ้าน³¹ จะนำน้ำจากหนองปู่ตามาสงฆ์พระในบ้านบ้าง สงฆ์บ้านตัวเองบ้าง ในตอนช่วงของสงกรานต์ ซึ่งมาเริ่มทำพิธีดังกล่าวกันในช่วงของหลวงปู่ศิริ (ชาวบ้านมักเรียกติดปากกันว่า “หลวงพ่อศรี” เนื่องจากชื่อเดิมของท่านชื่อนายศิริชัย ศรีลา)

ความเชื่อของชาวบ้านที่มีต่อดงเมืองเตยและดอนปู่ตาของชาวบ้านจะมีมาก ต่อมาในช่วง 107 ปีก่อน (ประมาณปี พ.ศ. 2438) เกิดเหตุการณ์ที่หลวงพ่อคำพอง อริยวังโส เล่าให้กับคณะสำรวจว่า “พ่อแม่ท่านเล่าให้ฟังว่า ในช่วงปีนั้นมีเตาจากดอนปู่ เดินออกมากัดข้าวในที่นาของชาวบ้าน ชาวบ้านจึงบอกกันว่า “พ่อปู่เฮี้ยน” เลยไปตามพ่อใหญ่สุวอ³² ซึ่งเป็นหมอธรรมที่มีอาคมเก่งกล้ามาปราบผีที่ดินตรงดอนปู่ตา เหตุการณ์นั้นตรงกับสมัยพ่อใหญ่อัครหาตเป็นตาแสง เมื่อชาวบ้านใกล้เคียงได้ยินข่าวการข่มผีที่ดงเมืองเตยของพ่อใหญ่สุวอ ก็พากันหลั่งไหลมาจับเตาจับปลาในดงเมืองเตยไปเป็นอาหารจนเกือบเกลี้ยงบึง เตาจึงสูญพันธุ์มาจนถึงตอนนี้ มาบัดนี้พ่อใหญ่สุวอได้แบ่งที่บึงออกเป็นที่นาให้ญาติพี่น้องทำนามาจนถึงตอนนี้³³ และภายหลังจากนั้นดอนปู่ตากับบ้านสงเปือยก็ไม่หลงเหลืออยู่เลย และประกอบกับในช่วงที่เกิดไฟไหม้หมู่บ้านในปี พ.ศ. 2455 ชาวบ้านก็เข้ามาลักตัดไม้จากดอนปู่

²⁹ พ่อใหญ่กิ่ง ธรรมดาจิต (อายุ 90 ปี) เล่าให้เราฟังในการพูดคุยในการประชุมผู้เฒ่าผู้แก่ในวัดบ้านบึงหวาย อ.คำเขื่อนแก้ว จ.ยโสธร วันที่ 30 มิถุนายน 2545 เวลา 13.00 – 15.00 น.

³⁰ ดี ผุ่นทอง, บ้านสงเปือย หนังสือแนะนำบ้านสงเปือย, อ.คำเขื่อนแก้ว จ.ยโสธร, 2528, หน้า 26 - 27

³¹ จากการสัมภาษณ์พระครูคำพอง อริยวังโส อายุ 67 ปี ปัจจุบันจำพรรษาอยู่ที่สำนักสงฆ์ดงเมืองเตย วันที่ 17 มีนาคม 2545

³² เรื่องราวของการปราบผีปู่ตาของพ่อใหญ่สุวอ มีพยานที่เห็นเหตุการณ์ที่เล่าให้นายดี ผุ่นทองฟังคือ พ่อใหญ่อ่อน หอมกลิ่น พ่อใหญ่บุญ กกเปือย ซึ่งปัจจุบันพ่อใหญ่ทั้งสองเสียชีวิตไปแล้ว

³³ ดี ผุ่นทอง, บ้านสงเปือย หนังสือแนะนำบ้านสงเปือย, อ.คำเขื่อนแก้ว จ.ยโสธร, 2528, หน้า 29

ไปทำบ้านเรือน วัดวาอารามใหม่เป็นจำนวนมาก (อ่านรายละเอียดในเรื่องไฟไหม้บ้านสงเปือยครั้งใหญ่ในหัวข้อ 4.2.4)

ภายหลังจากที่พ่อใหญ่สุวอได้ปราบผีดงเมืองเตยลง ชาวบ้านก็เชื่อว่าไม่นานนักพ่อใหญ่สุวอก็กลายเป็น **“ปอบ”** เนื่องจากไม่สามารถถือครองธรรมของตนต่อไปได้ ซึ่งแม่ใหญ่คำหมา³⁴ บ้านดอนยาง เล่าให้ฟังว่า “แม่เพิ่นเล่าต่อกันมาว่า พ่อใหญ่สุวอ ไปเรียนธรรมมาแต่ใด บ่มีใผ่รู้ มาปราบดงเมืองเตย แล้วต่อมาก็เป็นปอบเลย” สำหรับชาวบ้านบางคนก็เชื่อว่าการที่พ่อใหญ่สุวอเข้าไปปราบผีเมืองเตยแล้วเอาที่ดินไปให้ญาติพี่น้องนั้นเป็นการไม่สมควรจึงทำให้ท่านไม่สามารถรักษารธรรมของตนเองได้ ปอบเลยมาเข้าท่าน ซึ่งประเด็นที่เราได้จากการศึกษาในเรื่องเกี่ยวกับปอบนี้ทำให้เราเข้าใจถึงระบบการควบคุมผู้คนผ่านคติทางความเชื่อเรื่องผี โดยความเชื่อของผู้คนจะเชื่อว่าหากหมอธรรมหรือหมอผีคนใดไม่ประพฤติตนอยู่ตามบรรทัดฐานของสังคม ชาวบ้านจะนิยามคนนั้นๆว่าเป็นปอบ ซึ่งถือเป็นการควบคุมอำนาจที่มีต่อบุคคลต่างๆในสังคม

ความเชื่อของท้องถิ่นที่มีเกี่ยวกับดงเมืองเตยเป็นการชี้ให้เห็นถึง การนำเอาพื้นที่ดอนปู่ตาซึ่งเป็น **“พื้นที่ทางวัฒนธรรมเฉพาะกลุ่มตนเอง”** มาไว้ในสถานที่ที่เคยเป็นเมืองหรือมีคนอยู่มาก่อน ซึ่งเหตุผลที่เป็นเช่นนั้นอาจเป็นได้ทั้งสองสาเหตุคือ **ประการแรกอาจเป็นเพราะความเชื่อเกี่ยวกับการเคารพผู้คนที่อยู่มาก่อนที่กลุ่มคนของพวกตนจะเข้ามาอยู่** ประการที่สองคือพื้นที่ที่เคยเป็นเมืองหรือเคยรุ่งเรืองมาก่อนนั้นเป็นพื้นที่ที่มีภูมิศาสตร์ที่ดีในการอยู่อาศัยและกลุ่มคนไทลาวเชื่อว่าหากตั้งดอนปู่ตาขึ้นพื้นที่นั้นต้องเป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ และเป็นดอนเป็นโคกที่น้ำท่วมไม่ถึง ซึ่งสาเหตุทั้งสองประการนี้ทางคณะศึกษาไม่สามารถสรุปได้อย่างแน่ชัดว่าเป็นเหตุผลใดกันแน่ หรือในทางตรงกันข้ามทั้งสองสาเหตุอาจเป็นเหตุผลร่วมกันของการตั้งดอนปู่ไว้ในพื้นที่นั้นก็ได้

ในท้ายที่สุดตำนานความเชื่อเกี่ยวกับดงเมืองเตยก็เริ่มจางหายและเลือนรางไปจากคนท้องถิ่นสงเปือยเรื่อยมา เหลือไว้แต่เพียงความทรงจำที่ยังเหลืออยู่กับคนเฒ่าคนแก่ในทุกวันนี้

³⁴ แม่ใหญ่คำหมา เล่าให้ฟังในการประชุมผู้เฒ่าผู้แก่ในศาลาวัดบ้านบึงหวาย อ.คำเขื่อนแก้ว จ.ยโสธร วันที่ 30 มิถุนายน 2545

รูปที่ 4.4 ต้นยางใหญ่ที่อยู่ในดอนปู่ตาเก่าของบ้านสงเปือย

4.2.2 การแตกออกของบ้านโนนม่วงและบ้านโคกสะอาดกับอุดมการณ์ทางความเชื่อในพื้นที่ที่เหมือนกัน

“บ้านนี้บ้านบึงถิอผี เป็นหยังมากี่ขึ้นนอนโลด”

แต่เดิมบ้านสงเปือยเป็นบ้านใหญ่ที่มีคนอยู่มาก (ชาวบ้านใช้คำว่าหลายกว่าหมู) มีผู้คนที่ทำนาในบริเวณไกลๆ บ้านของตนเอง ต่อมาเมื่อเห็นว่าเดินทางไปทีน่ายาก ชาวบ้านเลยแตกบ้านออกมาตั้งบ้านใหม่ โดยในปี พ.ศ.2436 บ้านโนนม่วงได้แยกออกมาตั้งบ้านใหม่ ซึ่งมีรายละเอียดว่า³⁵ “บ้านโนนม่วงเป็นบ้านที่แยกออกจากบ้านสงเปือย เหตุที่แยกออกไปเพราะที่นาไกลบ้าน จะไปทำนาก็ลำบาก เมื่อได้ผลผลิตแล้วจะเอากลับมาบ้านก็ลำบากอยู่ดี การไปทำนาจะเอาควายไปที่นา ไปเข้าเย็นกลับกว่าจะไปถึงที่นา กว่าจะกลับมาถึงบ้านก็ถือว่าไกลเต็มที และสาเหตุที่เป็นบ้านคือ ทำวหมื่นฤทธิ์ (หรือปู่หมื่นฤทธิ์) กับพวก 3 – 4 คน ได้สร้างเถียงเพื่อเป็นที่พักควายและนอนเฝ้า เมื่อเสร็จจากการทำนาก็กลับบ้าน ต่อมาเริ่มมีการเลี้ยงเปิดเลี้ยงไก่ ทำยุ่งข้าวในที่บริเวณเถียงนา ก็ไม่ต้องขนข้าวกลับบ้าน พอปี พ.ศ. 2436 มีปู่ฝ่าย และปู่แสงเสน พาพี่น้องผู้ที่มีไร่นาอยู่ในแถวนี้ รวมรวบกันตั้งเป็นบ้านใหม่ชื่อว่า **“บ้านขาม่วง”** เมื่อบ้านเริ่มใหญ่ขึ้นได้ตั้งเอาปู่พันธราช เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก และเปลี่ยนชื่อเป็น **“บ้านโนนม่วง”**

การรวมกันเป็นบ้านขึ้นมาของบ้านโนนม่วงแรกเริ่มเกิดจากการเคลื่อนตัวมาทำนาในที่ทางของตนเอง ต่อมาเริ่มก่อรวมกันเป็นบ้านขึ้น มีการเคลื่อนย้ายเข้ามาอีกหลายครั้งหลายกลุ่ม ซึ่งแม้ว่าบ้านจะมีหลายหลังคาเรือนเท่าใดก็ไม่มีการตั้งพื้นที่ดอนปู่ขึ้น เพราะไม่มีผู้ใดพบเห็นสถานที่ทาง

³⁵ จากหนังสือประวัติวัดบ้านสงเปือย เขียนขึ้นโดยนายสุทัศน์ หาญชนะ (อายุ 56 ปี) จากคำบอกเล่าของท่านปู่ไช หนูทอง ซึ่งมรณะที่บ้านสงเปือย อ.คำเขื่อนแก้ว จ.อุบลราชธานี (ในสมัยนั้น) เมื่อปี พ.ศ. 2508 ขณะมีอายุ 86 ปี

ความเชื่อดังกล่าวเลย พ่อชาติ บุญประกอบ³⁶ได้บอกถึงความคิดของท่านกับความเชื่อในการนับถือ ดอนปู่ว่า “บ้านนี้นับถือผี³⁷ เป็นหยั่งมากี่ขึ้นนอนโลด อย่างมาเป็นเขยบ้านนี้มากี่ขึ้นนอนโลด บ่มีพิธีขึ้นผีไหวผี ว่าผี มาเอนกับพ่อกับแม่ว่า “ไปจ้งได้นำไใด มาเป็นลูกนี้ก็ขึ้นนอนโลด กินอ้ม กินนอนโลด” บ้านนี้นับถือผีสบายๆ” ซึ่งเป็นการชี้ให้เห็นถึงความเชื่อที่คล้ายกันระหว่างคนบ้านสงเปือย กับคนบ้านโนนม่วง ซึ่งในขณะนั้นบ้านสงเปือยได้มีการปราบผีตองเมืองเตยลงในประมาณปี พ.ศ. 2438 ขณะที่การเริ่มตั้งบ้านโนนม่วงในปีประมาณปี พ.ศ. 2436 อาจเป็นไปได้ว่า บ้านโนนม่วงที่เป็น เสมือน “เรือนน้ำ” หรือ “บ้านนา” ของบ้านสงเปือยจะมีความคิดเรื่องดอนปู่ที่เหมือนกัน ดังนั้น เราอาจสรุปได้ว่า วิธีคิดของกลุ่มคนแต่ละกลุ่มจะเกี่ยวข้องกับกลุ่มทางสายโลหิตและกลุ่มทางชาติ พวรรณ โดยเป็นที่น่าสนใจว่าท้องถิ่นในกลุ่มน้ำซึ่งตั้งเช่นท้องถิ่นตองเมืองเตยนี้จะอ้างอิงจากเชื้อสายโลหิต ทางฝ่ายภรรยาเป็นสำคัญ เนื่องจากประเพณีการแต่งงานที่เป็นวิธีการขยายแรงงานในท้องถิ่นเป็น สำคัญ **ความเชื่อของกลุ่มคนที่สืบสายกันทางสตรีนั้นเป็นภาพของท้องถิ่นที่ทำให้เห็นถึงบทบาทของสตรีในท้องถิ่นแทบนี้ว่ามีบทบาททั้งในความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่และยังเกี่ยวพันรู่กับคติความเชื่อในเชิงพื้นที่**

นอกจากบ้านโนนม่วงที่ย้ายออกจากบ้านสงเปือยในช่วงประมาณ 109 ปีมาแล้วนั้น ยังมีบ้านอื่นอีกเช่น บ้านโคกสะอาดที่เริ่มต้นการรวมบ้านขึ้นในลักษณะเดียวกับบ้านโนนม่วงคือ การออกไปสร้างเรือนนาจากบ้านสงเปือย โดยการเริ่มตั้งบ้านโคกสะอาดจะเริ่มในประมาณปี พ.ศ. 2487 หรือประมาณ 58 ปีมาแล้ว หรือ 57 หลังจากการปราบผีตองเมืองเตยของพ่อใหญ่สุวอ บ้านโคกสะอาด จึงเป็นอีกบ้านที่ไม่มีการนับถือผีพ่อบุเหมือนบ้านสงเปือยและบ้านโนนม่วง

ความสัมพันธ์ของพื้นที่กับความเป็นกลุ่มคนเดียวกันสามารถสะท้อนให้เราเห็นได้อย่างชัดเจนเกี่ยวกับ การตั้งปูตาของบ้านที่แยกออกจากบ้านใหญ่ที่ไม่มีดอนพ่อบุ ชาวบ้านจะถือตามบ้านใหญ่ที่เปรียบเสมือน “บ้านพ่อบ้านแม่” หากบ้านพ่อไม่มีผีบรรพบุรุษแล้ว” บ้านเขย บ้านลูก” ก็จะไม่มีการนับถือตามไปด้วย

³⁶ พ่อชาติ บุญประกอบ (อายุ 66 ปี) เล่าให้ผู้ศึกษาฟังในบ้านโนนม่วง อ.คำเขื่อนแก้ว จ.ยโสธร วันที่ 24 เมษายน 2545

³⁷ อีกหนึ่งเครื่องชี้วัดที่แสดงให้เห็นถึงวิธีคิดของคนในท้องถิ่นที่ผสมผสานความคิดเรื่องผีที่สัมพันธ์กับพื้นที่ หรือสร้างพื้นที่ทางกายภาพให้เป็นพื้นที่ของผี

4.2.3 หลายบ้านย่านกำนัน

“แต่ก่อนใครก็ย่านผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ใครไปหาต้องคลานเข้าไปหา”

การปกครองบ้านหลังจากใช้การครองบ้านแบบ “ผู้ใหญ่” และ “กำนัน” เป็นวิถีชีวิตของชาวบ้านอีกอย่างหนึ่งที่น่าสนใจ พ่อชาติ บุญประครอง³⁸ บ้านโนนม่วงได้เล่าให้ฟังเกี่ยวกับการเลือกผู้ใหญ่บ้านในสมัยนั้นให้ฟังว่า “บ้านนี้มีแต่ผู้ใหญ่บ้าน บ่มีกำนัน สมัยตะกี้เลือกง่าย อย่างมีผู้สมัครสองคนใครซิวเอาผู้ใดก็ไปอยู่อย่างรวมเฒ่า นับเลย เวลานั้นนับบ่หมดบางคนยกสองมือก็มีนะ ผู้มักนะมันนับมือมันก็ซำเก่านะ แต่ก่อนบ่มีข้อเสีย แต่ว่าเลี้ยงกันเป็นธรรมดา ล้มหมูล้มวัวกันตามน้ำใจ เหล้าขาวเมืองอุบลขวดละสามบาทห้าสิบสตางค์ เวลาเลือกก็พอมองออกอยู่” ในการเลือกกำนัน ผู้ใหญ่บ้านในช่วงเกือบ 70 – 80 ปีที่แล้วจะเป็นการเลือกผู้ที่มีบารมีมาเป็นผู้ครองบ้านเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งถือว่าเป็นความจำเป็นในช่วงเวลานั้น เนื่องจากยามนั้นหากบ้านใดไม่ได้ผู้ครองบ้านที่แข็งแรงแล้วอาจไม่เป็นที่ยำเกรงแก่ใจผู้ร้ายได้ พ่อเผ่าหลายเผ่าได้เล่าให้ฟังถึงความเคารพกำนันของท้องถิ่นเช่น พ่อเผ่าจอม บุญประภาศรี บ้านสงเปือย เล่าว่า “สมัยนั้นคนย่านกำนัน ย่านครูไม่เหมือนสมัยนี้เดี๋ยวนี้ไม่ย่านกันแล้ว พ่อเราเป็นกำนันเงินก็บ่ได้หลาย สมัยพ่อเป็นเด็กยังเห็นเขาบันเงินกันอยู่ ปีหนึ่งๆก็ 10 บาท ให้กำนันได้ 4 บาท สารวัตรกำนันคนละ 2 บาท แต่เงินสองบาทก็ซื้อวัวซื้อควายได้แล้ว สมัยนั้นเลือกก็กันเลยไม่ได้มีเลือกตั้ง” หรืออย่างที่พ่อใหญ่วงศ์ ดวงตา แห่งบ้านกุดตากกล้าเล่าให้เราฟังว่า “แต่ก่อนไม่มีผู้ใหญ่บ้าน มีที่บ้านสงเปือยอย่างเดียว แต่ก่อนใครก็ย่านผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ใครไปหาต้องคลานเข้าไปหา ตาคำมีเล่าว่า “ตอนผมอายุ 18 ปี (60 ปีก่อน) ยังเห็นอยู่ว่ากำนันมาต้องคลานเข้าไปหาอยู่”³⁹” หมดตำบลสงเปือยต้องมาฟังเวลากำนันเรียกประชุม ชีควายมาฟังเลย”

ความนอบน้อมแก่กำนันนั้นมีในหลายบ้านของท้องถิ่นสงเปือย แต่ก็ไม่ได้เป็นเช่นนั้นเสมอไป เพราะว่าพ่อเผ่าท่านหนึ่งเล่าให้ฟังถึงเหตุการณ์การล้อมจับกำนันบ้านใหญ่ที่มีนิสัยเกร โดยพ่อเผ่าเล่าว่า “แต่ก่อนคนไม่ไปเอาเมียบ้านอื่นเลย เอาบ้านใครบ้านมัน จะไปเอาเมียบ้านอื่นก็ยั้งจิตอยู่ ก่อนนี้มีคนไปเอาเมียบ้านใหญ่สองคน เผ่าติดอ่างกับเผ่าติลย เอาเมียนอกบ้านได้นี้เก่งว่ามันใจ กล้านะ บ้านใหญ่เขาบ้านฆ่าคน⁴⁰ สมัยนั้นไม่มีใครกล้าเข้าบ้านว่าสั่น ตายหลายคน บ้านใหญ่นี้นักเลงหลาย บ้านใหญ่ชีโกงก็ชีโกง นักเลงฮอดกำนัน กำนันชีโกง มันบอกเลยอย่างมามันเฮ็ด

³⁸ พ่อชาติ บุญประครอง (อายุ 66 ปี) เล่าให้ผู้ศึกษาฟังในบ้านโนนม่วง อ.คำเขื่อนแก้ว จ.ยโสธร วันที่ 24 เมษายน 2545

³⁹ แสดงให้เห็นว่าผู้คนสมัยนั้นมีความเกรงกลัวต่อบทบาทของผู้เป็นอย่างมาก

⁴⁰ คำกล่าวดังกล่าวบอกให้เราทราบถึงความขัดแย้งในท้องถิ่นระหว่างบ้านเล็กที่เคลื่อนที่เข้ามาอยู่ใหม่กับบ้านใหญ่ที่มาอยู่ก่อนหน้านี้ ติความขัดแย้งดังกล่าวเป็นไปในลักษณะที่ยังมีความสัมพันธ์ระหว่างกัน เช่น บ้านทั้งสองยังมีงานประเพณีร่วมกันแต่ความสัมพันธ์เหล่านั้นก็แฝงไว้ด้วยความขัดแย้ง

ทุกคน กำนันนี่แหละ ตอนสมัยพระครูชินวาสาทร สมัยก่อนแห่งั้งไฟนี้แหละทางมันดำกัน เมื่อก็มันแหหลายเนอะ มันเมาเหล้ามามันเล่นดำทางั้งไฟคนล้มอยู่นั้นอยู่กุดตากล้า พวกเย็นเบิงนะ บ้านนี้ตำรวจลอบจับกำนันกอดข้างหลัง บ้านนี้รู้มไปจับมัดไว้กับเสาศาลาไว้ พี่ชายท่านร้องลงมาใส่บ้านเราก็เอาไปเมือง ไปสถานีตำรวจ อยู่บ้านเก่าบ้านลุมพุกนั่นแหละ” นั่นก็ชี้ให้เห็นว่า กำนันในช่วงเวลานั้นหากครองบ้านดีก็จะมีคนรอบน้อมและเคารพ หากไม่อยู่ในฐานะในทางที่ดีแล้ว ก็อาจโดนบางบ้านเล่นงานคืนได้เช่นกัน ซึ่งการสรุปของเราในครั้งนี้มีเนื้อหาที่สอดคล้องกับบันทึกการเดินทางในลาว ในปี พ.ศ. 2438 ที่เป็นบันทึกการเดินทางของคณะสำรวจหาศรัทธาจารย์ของชาวฝรั่งเศสว่า⁴¹ “... พวกลาว⁴² มีผู้นำท้องถิ่นซึ่งไม่ทำการบังคับขู่เข็ญ เพราะมีการแข่งขันกันระหว่างผู้นำเพื่อเกียรติยศของตน และความทะนงตัวอดอ้างว่าผู้ใดมีคนอยู่ด้วยมาก ซึ่งเป็นลูกบ้านนั่นเอง พวกผู้นำจะถูกทอดทิ้ง ถ้าเขาสร้างความเจ็บช้ำน้ำใจให้เกิดแก่พวกลูกบ้าน การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์และการคุ้มครองนั้น มีความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นกับผู้อุปถัมภ์ พวกเราได้เห็นมาแล้วและยังได้เห็นอีกตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า พวกเขากลือความสัมพันธ์แบบถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน เป็นเหตุผลสำคัญระหว่างสองฝ่าย...”

4.2.4 ความสัมพันธ์ของท้องถิ่นบุญบั้งไฟและจุดกำเนิดบุญบั้งไฟบ้านบึงหวาย

“พาเฮ็ดบุญบั้งไฟเป็นหน้าหมู่มั่วแล้วก็พาหมู่มั่ว
ลงไป “ฟ้าหยาด” ไปหาพระครูไชโยบุญ เป็นพระสำเร็จ”

บุญบั้งไฟเป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ของยโสธรที่มีชื่อเสียงมากในปัจจุบัน แต่ใครเลยจะทราบว่าในอดีตนั้นการเริ่มต้นของงานบุญบั้งไฟของบ้านบึงหวาย อำเภอดำรงวิทยาคาร จังหวัดยโสธร เมื่อครั้งแรกนั้นต้องเดินทางไปกาฬสินธุ์เพื่อขอจัดงานบุญนี้ที่บ้านของตนเอง ดังที่ตากิ่ง ธรรมดาจิต⁴³ ผู้อาวุโสของบ้านบึงหวายที่เป็นคนนำในการจัดงานบุญครั้งนั้นเล่าให้เราฟังว่า “ยามไปเอาบุญก่อนก็หัวแตกมาเลย ไล่ตีกันฆ่ากัน เอาหอกแหลมๆ นั้นแหละ ไปเอาบุญบั้งไฟนี้แหละ ปีนั่นเป็นทายกวัดก็พาทำศาลาวัดนี้แหละ พาเฮ็ดบุญบั้งไฟเป็นหน้าหมู่มั่วแล้วก็พาหมู่มั่ว ลงไป “ฟ้า

⁴¹ สมหมาย เปรมจิตต์และทองสมุทร โดเร แปลจากหนังสือ Voyage dans le Laos ที่แต่งโดย เอเจียน แอมอนิเย, บันทึกการเดินทางในลาว ภาคที่หนึ่ง พ.ศ. 2438. 2539. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. หน้า 113

⁴² คณะสำรวจชาวฝรั่งเศสกล่าวว่า อุบลราชธานี เป็นศูนย์กลางที่สำคัญในภาคพื้นนี้ของลาว โดยเรียกขานผู้คนในดินแดนแถบนี้ว่า “คนลาว”

⁴³ การสัมภาษณ์ตากิ่ง ธรรมดาจิต (อายุ 90 ปี) ที่บ้านบึงหวาย อ.คำเขื่อนแก้ว จ.ยโสธร วันที่ 23 เมษายน 2545

หายาด⁴⁴” ไปหาพระครูไชโยบุญ เป็นพระสำเร็จ ไปบอกท่านว่า “ตอนนี้ฟ้าเห็ดศาลาแล้ว ชีฟ้าเห็ดบุญ บั้งไฟนั่น” ท่านก็ว่า “บั้งไฟขวางหอกเห็ดได้อยู่ แต่เขามาแห้วดนะให้เจ้าเบ้งเด้อ อย่าให้ใครมา เล่นหม้อ⁴⁵ เล่นเกีย⁴⁶ อายเขานี้วัดธรรมยุตนะ” ซึ่งจากที่พ่อใหญ่กิ่งเล่าให้เราฟังนั้นแสดงให้เห็นว่า ในอดีตนั้นมีการไปร่วมงานบุญบั้งไฟที่บ้านอื่นซึ่งเป็นบ้านใหญ่ที่อยู่ใกล้เคียงอยู่ แต่มักมีเรื่องมีราวกัน ประจำ นอกจากนั้นตากิ่ง ธรรมดาจิตยังเล่าให้เราฟังอีกว่า “สมัยก่อนแห้วบั้งไฟนี้แหละหางมันดำกัน เมื่อ ก็มันแห้วหลายเนอะ มันเมาเหล้ามามันเล่นดำหางไฟคนล้มอยู่นั่นอยู่กุดตากล้า พวกเย็นเบ้งนะ บ้านนี้ ดำรวจลอบจับกำนันกอดข้างหลัง บ้านนี้รุ่มไปจับมัดไว้กับเสาศาลาไว้ พี่ชายท่านร้องลงมาใส่ บ้านเราก็ก็นำไปเมือง ไปสถานีตำรวจ อยู่บ้านเก่าบ้านลุ่มพุกนั่นแหละ” เมื่อประมาณ 60 ปีก่อน บ้านบุงหวายเริ่มมีการจัดงานบุญบั้งไฟขึ้นมาเองที่บ้านของตน โดยขณะนั้นการเอาบุญบ้านต้องมีการปรึกษากับพระผู้ใหญ่ในสายที่วัดตนเองนับถืออยู่ เช่นบ้านบุงหวายเป็นวัดในสายธรรมยุต ก็ต้องเดินทางไปบอกกล่าวพระผู้ใหญ่ถึงบ้านเสมา จ.กาฬสินธุ์ (ตัวแทนท้องถิ่นลุ่มน้ำชีตอนกลางของการศึกษาในครั้งนี้) และเมื่อได้นำข้อสรุปดังกล่าวไปอ้างอิงกับหนังสือบันทึกการเดินทางในลาว ในปี พ.ศ. 2438 ที่เป็นบันทึกการเดินทางของคณะสำรวจหาศรัทธาจารย์ของชาวฝรั่งเศส⁴⁷ ที่กล่าวถึงเขตแดนของท้องถิ่นแถบนี้ไว้ว่า “จังหวัดยโสธรมีเขตแดนทางด้านทิศเหนือติดกับห้วยกระแหง(Houe Tha Leo) ซึ่งอยู่ห่างไปสองวันโดยการเดินเท้า ห้วยดังกล่าวเป็นเส้นแบ่งเมืองกมลาลัย(Kalamasai) ทางด้านทิศนี้มีเมืองเสลภูมิ(Salaphoum) ซึ่งแต่ก่อนขึ้นกับยโสธร แต่ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1880 (พ.ศ. 2423) เป็นต้นมา เมืองเสลภูมิกลับไปขึ้นกับกมลาลัย ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือยโสธรมีพรมแดนติดกับเมืองกาฬสินธุ์...” ซึ่งหากวิเคราะห์กับข้อมูลที่พบนี้อาจเป็นไปได้ว่า ความสัมพันธ์ของผู้คนบางกลุ่มคนในบ้านบุงหวายหรือในดินแดนแถบนี้ อาจมีความสัมพันธ์หรือเคลื่อนย้ายมาจากท้องถิ่นแถบกมลาลัยก็เป็นได้⁴⁸

ในการศึกษาเกี่ยวกับการเอาบุญบั้งไฟนี้ชี้ให้เห็นหลายอย่างเช่น การไปเอาบุญในบ้านต่างๆ ที่เห็นได้อย่างชัดเจนคือ การไปเอาบุญบั้งไฟที่บ้านสงเปือยของบ้านต่างๆที่อยู่โดยรอบ อย่างบ้านกุดตากล้า บ้านโนนม่วง บ้านโคกสะอาด บ้านโนนยาง บ้านบุงหวาย ก็มีผู้เล่าว่าเคยไปเอาบุญบ้านสงเปือย อย่างที่ตาคำมี ทองดี(อายุ 78 ปี) ยายผาง ดวงตา(อายุ 83 ปี)และดวงศรี ดวงตา(อายุ 85

⁴⁴ ฟ้ายาตที่กล่าวถึงนี้ หมายถึง เมืองฟ้าแดดสงยาง ในลุ่มน้ำป่าวซึ่งเป็นตัวแทนในการศึกษาในครั้งนี้

⁴⁵ หม้อ หมายถึงดินปืนที่ใช้ทำบั้งไฟ

⁴⁶ เกีย หมายถึง ดินประสิวที่ใช้ทำบั้งไฟ

⁴⁷ สมหมาย เปรมจิตต์และทองสมุทร โดเร แปลจากหนังสือ Voyage dans le Laos ที่แต่งโดย เอเจียน แอมอนิเย, บันทึกการเดินทางในลาว ภาคที่หนึ่ง พ.ศ. 2438. 2539. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.หน้า

⁴⁸ และหากเป็นเช่นนั้นจริงอาจเป็นไปได้ว่าแนวคิดเกี่ยวกับประเพณีบั้งไฟอาจกระจายตัวออกจากท้องถิ่นฟ้าแดดสงยางอย่างที่ดินานชาวบ้านเล่าขานกัน

ปี)⁴⁹ ได้เล่าให้ผู้ศึกษาฟังว่า “แต่ก่อนไปเอาบุญนี้ไปทั่วเลย ไปได้หมดเลย แถบนี้ผมไปทุกบ้านแหละ ไปเที่ยวงานบุญนี้ไปที่ละ 2-3 มื้อ บ้านสงเปือยนี่อย่างไรก็ต้องไปเอาบุญบั้งไฟไปทุกปีเลย งานบุญต่างๆมีทั้งหมดล้า หมอแคน มีหนังตะลุง⁵⁰ ด้วยนะ รำวงก็มี แต่ก่อนไปเอางานบุญก็เขียนไปบอก **เกิดเรารักบ้านนั้นก็จดมาไปบอก**⁵¹” หรืออย่างที่พ่อแม่เล่าหลายเล่มเล่าให้คณะศึกษาฟังว่า “งานบุญบ้านสงเปือย มีพวกมีหมึกไปเล่นไปกินเหล้าอยู่ บ้านสงเปือยก็มาบ้านนี้ก็มี **ก่อนนี้ก็มีเรื่องก็มีเป็นคู่ๆไป** บางทีก็มีเหมือนกัน บุญบั้งไฟนี้แหละ **แต่ก่อนนี้เขามีของได้ มีคาถาอาคม**” ซึ่งจากการฟังของผู้เล่าหลายเล่มทำให้เราทราบว่า บ้านใหญ่มักมีคนไปเอาบุญมากกว่าบ้านอื่นเนื่องจากจะเป็นบ้านที่จัดงานใหญ่กว่า มีกิจกรรมที่หลากหลายกว่า อีกทั้งจะเป็นงานที่หนุ่มๆจะได้พบเจอกัน และนั่นเวลานั้นการมีเรื่องมีราวก็มีการกระทบกันบ้างเป็นบางคนแต่โดยส่วนใหญ่ก็จะมีเป็นผู้เป็นคนกันไป ไม่ได้เป็นความขัดแย้งระหว่างบ้านกับบ้าน

ลักษณะการเอาบุญบั้งไฟร่วมกันของบ้านต่างๆในท้องถิ่นสงเปือย มักมีบรรยากาศที่สนุกสนานสลับกับการมีเรื่องมีราวของคนหนุ่มในสมัยนั้น ซึ่งพ่อใหญ่พรม หาญชนะและพ่อใหญ่ศรีสิทธิชัย⁵² ได้เล่าเกี่ยวกับการรวมกันทำบั้งไฟของแต่ละบ้านว่า **“สมัยก่อนบ้านก็ออกเงินกัน บ้านละสตางค์สองสตางค์ ไปให้คนทำบั้งไฟ”**⁵³ ต่างบ้านต่างเอ็ดก็มาจตุรรวมกันอยู่ที่นี่ บ้านบางปีก็สิบห้าบ้านสามสิบบ้านมารวมกัน” นอกจากนี้พ่อใหญ่จุ่น บุญประคอง⁵⁴ ยังเล่าถึงความหลังที่ไปเอาบุญบ้านสงเปือยว่า “แต่ก่อนไปเอาบุญบ้านสงเปือยนี้แหละ ผู้สาวก็หลายได้ บ้านใหญ่ เสื้อกับมี มีแต่ผ้าได้ บุญบั้งไฟก็ฮอดไปบ้านสงเปือย **สมัยก่อนเสื้อผ้าถ้าบ้านใดมีตากหลายเขาซิมิรางวัลให้** **ทางการให้รางวัล**⁵⁵ บ่เจริญสู่สมัยนี้ ยามไปเอาบุญสมัยก่อน บ้านสงเปือยก็จะตีกลองบอกยามสิบ เขาแห่ยามใดก็ชวนกัน ไทบ้านซิมารวมกันแล้วก็แห่เข้าวัด ใ้ที่กินก็กินกันหลาย เมากันหลายได้ เมื่อก่อนเหล้ายาหลาย พอเขาตีกลองบ้านแต่ละบ้านก็จะแห่ไปหาเขา ออกมาหมดทุกบ้านแล้วก็แห่ไปบ้านสงเปือย ไปนั้น **บ่ได้ขึ้นศาลาได้ แต่เขาก็เลี้ยงข้าว**⁵⁶ แล้วก็ออกไปจุดบั้งไฟ บั้งใครบั้งมัน จุดแล้วก็กลับบ้าน”

⁴⁹ จากการนั่งคุยได้เรื่อนของตาคำมี ทองดี (อายุ 78 ปี) โดยมียายผาง ดวงตา (อายุ 83 ปี) และดาวงศ์ ดวงตา (อายุ 85 ปี) ร่วมสนทนา ในบ้านกุดตากล้า ต.สงเปือย อ.คำเขื่อนแก้ว จ.ยโสธร วันที่ 22 เมษายน 2545

⁵⁰ ตัวอย่างของการยอมรับวัฒนธรรมต่างถิ่นของผู้คนในอีสาน

⁵¹ การสร้างความสัมพันธ์ทางงานบุญต่างๆจะเป็นไปในลักษณะของเครือญาติและเครือมิตรภายในท้องถิ่น

⁵² การสัมภาษณ์ทางวิดีโอ บ้านโคกสะอาดคือ พ่อพรม หาญชนะ อายุ 85 ปี และพ่อศรี สิทธิชัย อายุ 81 ปี วันที่ 12 กันยายน 2545

⁵³ แสดงให้เห็นถึงความรู้สึกในความเป็นเจ้าของบั้งไฟร่วมกันของท้องถิ่น

⁵⁴ การนั่งคุยกับพ่อใหญ่จุ่น บุญประคอง อายุ 93 ปี บ้านโนนม่วง วันที่ 24 เมษายน 2545

⁵⁵ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากภาครัฐที่ต้องการสร้างวัฒนธรรมความทันสมัย (Modernization)

⁵⁶ คำกล่าวดังกล่าวทำให้ชัดเจนเกี่ยวกับความขัดแย้งบางที่เกิดขึ้นภายในท้องถิ่น ท่ามกลางความสัมพันธ์ผ่านงานประเพณีท้องถิ่น

จากการรับฟังเกี่ยวกับการเอาบุญบังไฟของบ้านต่างๆจะทำให้เราทราบถึง ความสัมพันธ์ของท้องถิ่นผ่านประเพณีในพื้นที่แล้ว ยังทำให้ทราบว่า การไปเอาบุญต่างๆนอกจากจะเป็นการได้บุญแล้วยังเป็นงานที่ได้พบเจอของบ่าวสาวในท้องถิ่นอีกด้วย และกิจกรรมที่เกี่ยวกับความบันเทิงก็จะมีหลากหลายกันไป เช่น **หมอลำ หมอแคน ลิเก รำวง** หรือ**แม่แต่นั่งตะลุง** ที่เป็นการละเล่นของคนทางภาคใต้ ซึ่งการยอมรับความหลากหลายของกิจกรรมเหล่านี้ชี้ให้เห็นถึง**ความเป็นคนที่ยอมรับความสนุกสนานต่างวัฒนธรรมของคนในท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี**

4.2.5 คุ่มบ้านกับความสัมพันธ์กับงานประเพณี

“เวลาไปเอ้บุญคุ่มยังทำร่วมกับบ้านสงเปือย เหมือนกับว่าเป็นคุ่มที่ห้าของบ้านสงเปือย”

การเรียกชื่อ **“คุ่มบ้าน”** ในอดีตนั้นเป็นการเรียกขานเพื่อแยกแยะการจดจำของคนในพื้นที่ เช่น บ้านสงเปือยมีคุ่มหนองไฮ คุ่มนาเงิน คุ่มหัวโนน และคุ่มทางเมือง (เนื่องจากเป็นทางที่ใช้เดินทางไปเมืองยศหรือเมืองยโสธรในสมัยก่อน ปัจจุบันนี้บางส่วนได้ขุดลอกเป็นเหมืองระบายน้ำและไหลเหมือนยังใช้เป็นถนนไปสู่ไร่นาของชาวบ้าน)⁵⁷ ส่วนบ้านมุงหวายและบ้านดอนชะยอม⁵⁸ มีการแบ่งคุ่มเป็นคุ่มเหนือ คุ่มใต้ และสำหรับในบ้านเล็กๆเช่น บ้านโคกสะอาด บ้านดอนยาง ซึ่งเป็นบ้านเล็กๆจะไม่มีการแยกออกเป็นคุ่ม ซึ่งชี้ให้เห็นว่า **“หากบ้านยังบ้านยังมีขนาดใหญ่ขึ้นการแบ่งคุ่มบ้านเพื่อการจดจำก็จำเป็นต้องมีมากขึ้น เพื่อสร้างการจดจำได้ง่าย”** ประกอบกับการเรียกชื่อนั้นในบางครั้งก็จะสัมพันธ์กับลักษณะทางภูมิศาสตร์ หรือลักษณะที่ง่ายต่อการจดจำ เช่น คุ่มหนองไฮก็จะอยู่ทางทิศหนองไฮ คุ่มทางเมืองก็จะไปทางเส้นทางจากหมู่บ้านเข้าไปทางในเมือง เป็นต้น

ท้องถิ่นสงเปือยจะมีประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของกลุ่มคุ่มบ้านที่สามารถสร้างความสัมพันธ์ภายในกลุ่มได้เป็นอย่างดี ในบ้านสงเปือยการแบ่งคุ่มบ้านจะเป็นการแบ่งแบบดั้งเดิมคือมี คุ่มหนองไฮ คุ่มนาเงิน คุ่มหัวโนนและคุ่มทางเมือง (สันนิษฐานว่าเกิดขึ้นในช่วงที่มีการตัดถนนไปสู่อำเภอคำเขื่อนแก้ว) ซึ่งในช่วงของการเข้ามาจัดรูปแบบชุมชนในช่วงของคุ่มพัฒนาของรัฐก็มีการเปลี่ยนไปเป็นชื่อคุ่มในแบบของรัฐ แต่ก็ไม่สามารถสร้างจิตินภาพของลักษณะคุ่มดังกล่าวให้กับคนในพื้นที่ (เพราะชื่อคุ่มดังกล่าวเป็นชื่อที่ไม่สามารถแสดงลักษณะทางกายภาพให้กับพื้นที่ได้)

⁵⁷ จากคำบอกเล่าของ อ.ทวี สืบศิลป์ บุคคลที่ศึกษาข้อมูลของหมู่บ้านมานาน ในการประชุมประชาชน วันที่ 16 กุมภาพันธ์ 2546

⁵⁸ ก่อนหน้านี้บ้านดอนชะยอมจะมีคุ่มกลางด้วย แต่การย้ายออกของบ้านในหลายๆครั้ง ในการหนีน้ำท่วม จนขนาดของบ้านเล็กลงจนกระทั่งเหลือแค่สองคุ่ม

และในบ้านสงเปือยจะมีความน่าสนใจเกี่ยวกับงานประเพณีของ “บุญกลางบ้าน” หรือ “บุญคุ้ม” ที่ชาวบ้านในแต่ละคุ้มจะเริ่มงานต่อเนื่องกันไป ซึ่งพระพิชัย กนตธรรมโม⁵⁹ เล่าให้ฟังว่า “งานบุญกลางบ้านชาวบ้านแต่ละคุ้มจะเตรียมประดับประรั่วพิธีในแต่ละคุ้ม แล้วออกไปแห่ดอกจาน ดอกกระยอม ดอกสะแบงที่อยู่รอบบ้านมาประดับ โดยงานบุญกลางบ้านจะทำในเดือน 3 ซึ่งจะเริ่มต้นที่คุ้มหนองไฮ คุ้มนาเขิน คุ้มหัวโนน คุ้มทางเมือง และหลังจากนั้นจะไปที่บ้านโคกสะอาดต่อ” ซึ่งการเริ่มของพิธีนี้แสดงให้เห็นถึงลำดับการเกิดของชุมชนที่แสดงออกในรูปของงานประเพณี และจากความคิดเห็นของคนบ้านโคกสะอาดเองก็ยังมีความรู้สึกที่เป็นคนบ้านสงเปือยอยู่อย่างเหนียวแน่นโดยเฉพาะกับคนรุ่นอายุเกิน 60 ปีขึ้นไปเช่นที่พ่อใหญ่พรม หาญชนะ⁶⁰ ได้ออกความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องคุ้มบ้านว่า **“เวลาไปเฮ็ดบุญคุ้มยังทำร่วมกับบ้านสงเปือย เหมือนกับว่าเป็นคุ้มที่ห้าของบ้านสงเปือย เวลาเล่นบุญก็ไปหมดบ้านใกล้เคียงไปหมด”** ความสัมพันธ์ของประเพณีบุญคุ้มของบ้านสงเปือยกับบ้านโคกสะอาดเป็นเครื่องบ่งชี้ที่ชัดเจนของความรู้สึกของความเป็นบ้านเดียวกันมาก่อน

สำหรับประเด็นในการศึกษาโดยใช้พื้นที่ของแต่ละชุมชนในลักษณะของ **“คุ้มบ้าน”** นั้นยังพบว่าเรื่องที่น่าสนใจอีกในบ้านอื่นๆ โดยเฉพาะที่บ้านบึงหวายที่มีการตั้งดอนปู่สองดอนแยกกันไปตามคุ้มแต่ละคุ้ม และจากการบอกเล่าของพ่อใหญ่กิ่ง ธรรมดาจิต⁶¹ กับลูกหลานที่เข้าฟังการประชุมว่า “บ้านนี้มีดอนปู่สองคุ้มบ้าน มาจากอำนาจเจริญหมู่หนึ่ง มาอยู่เหนือโรงเรียน หมู่หนึ่งมาจากศรีสะเกศ มาตั้งบ้าน แต่ไม่ติดกันแต่ขยับเข้ามาหาปลาใกล้กันนี้แหละ แยกเป็นคุ้มใครคุ้มมัน” ดอนปู่สองดอนที่มีในบ้านเดียวกันนี้เกิดขึ้นเนื่องจากการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของคนสองกลุ่มในพื้นที่ข้างเคียงกันหรือในพื้นที่เดียวกัน แต่ในทางพฤติกรรมทั้งทางการใช้สอยทรัพยากร และในทางสังคมที่มีต่อกันของสองกลุ่มนี้ก็กลับไม่มีความขัดแย้งระหว่างกัน นั้นแสดงให้เห็นถึง **“การประนีประนอมระหว่างกลุ่มคนที่อยู่ในพื้นที่อยู่อาศัยข้างเคียงกัน”** จากคำบอกของพ่อใหญ่กิ่ง นั้นยังมีรายละเอียดที่ชี้ให้เห็นว่ากลุ่มคนสองกลุ่มมีการปรับตัวเข้าหากันจนแทบจะทำลายความคิดแบบกลุ่มระหว่างกันออกไปได้ “สู่เมื่อนี้ยังมีสองดอนอยู่แต่ทำพิธีต่างกัน ชาวบ้านคนละคุ้มก็ไปงานพ่อบุของอีกคุ้มหนึ่งก็ได้ กระจำนี้แยกเลยคุ้มใครคุ้มมัน สู่เมื่อนี้ก็ยังมีอยู่สองคน ตอนเลี้ยงก็ให้เจ้าปู่ช่วยไม่ให้ลมเข้าบ้าน ก่อนนี้ทำบุญคุ้มบ้านนี้แยกกันเดี๋ยวนี้ก็รวมกัน รวมกันมาหลายปีแล้ว พังหมอลำคุ้มใครคุ้มมันเลย แต่ก็ไปสนุกกันหมด”

นอกจากเราจะได้เห็นถึงการปรับตัวเข้าหากันของคนสองชุมชนแล้ว ยังทำให้ทราบว่าในช่วงประมาณ 100 ปีที่ผ่านมาได้มีการเคลื่อนย้ายกลุ่มคนไปตามสถานที่ที่เหมาะสมในการหากินตามที่

⁵⁹ จากการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง พระพิชัย กนตธรรมโม (อายุ 33 ปี) ในวัดบ้านสงเปือย วันที่ 18 มีนาคม 2545

⁶⁰ การนั่งคุยกับตาพรม หาญชนะอายุ 85 ปีและลูกสาว อายุ 56 ปี ในเรือนบ้านโคกสะอาด ต.สงเปือย จ.ยโสธร วันที่ 23 เมษายน 2545

⁶¹ พ่อใหญ่กิ่ง ธรรมดาจิต (อายุ 90 ปี) เล่าให้เราฟังในการพูดคุยในการประชุมผู้เฒ่าผู้แก่ในวัดบ้านบึงหวาย อ.คำเขื่อนแก้ว จ.ยโสธร วันที่ 30 มิถุนายน 2545 เวลา 13.00 – 15.00 น.

ต่างๆ ในการย้ายเข้ามาของคนกลุ่มที่มาภายหลังอาจต้องมีการ “ยอม” กลุ่มคนที่อยู่มาก่อนหรือชุมชนอื่นที่อยู่มาก่อนในบางเรื่อง และในบางกรณีอาจมีการดูถูกดูแคลนทางกลุ่มชาติพันธุ์ระหว่างกันเกิดขึ้น บางครั้งกลุ่มคนบ้านหนึ่งก็เรียกคนอีกบ้านหนึ่งว่า “ส่วย”⁶² ขณะเดียวกันคนที่ถูกเรียกว่าส่วยก็เรียกกลับคนที่เรียกตนเองว่าส่วยเช่นกัน การกระทบกันทางกลุ่มคนเหล่านี้ทำให้เกิดการรวมกลุ่มกันเพื่อปกป้องศักดิ์ศรีของกลุ่มตนเองเช่นกัน และในบางกรณีการกระทบกันระหว่างกลุ่มเช่นนี้อาจมีผลกระทบต่อการใช้สอยองค์ประกอบทางกายภาพระหว่างกันด้วย เช่น การไปโรงเรียนที่บ้านที่ถูกเรียกว่าส่วยบ้านที่เรียกนั้นก็อาจไม่ไปเรียนที่บ้านนั้นเลย เป็นต้น

4.2.6 ทามล้อมบ้าน ห้องครัวของท้องถิ่น

“อยู่ป่าเขาป่าจิ้งจอก กบก็หลายอยู่หนองทาม อยู่บึงก็มี”⁶³

พื้นที่ทามและบึงเป็นพื้นที่ที่กว้างขวางและรายล้อมรอบบ้านต่างๆ ไปหมด ในพื้นที่ที่ชาวบ้านไปทำนาก็เรียกว่า “นาทาม” บางแห่งก็เป็นพื้นที่ที่มีต้นไม้มาๆก็มีต้นไม้หลากหลายแต่โดยส่วนใหญ่จะเป็นต้นไม้ขนาดเล็กที่ใช้กับวิถีชีวิตประจำวันมากกว่าที่จะเป็นไม้ขนาดใหญ่ที่ใช้สร้างบ้านเรือนได้ พืชพรรณที่ชาวบ้านมักจะเข้าไปแสวงหาในบึงในทามคือ “เห็ด” โดยเห็ดจะถือเป็นอาหารที่สำคัญของท้องถิ่นในอีสาน แม่เฒ่าหลายแม่⁶⁴ เล่าให้ฟังว่า “เก็บเห็ดมีหลายที่เก็บ อย่างดอนชะยอมจะได้เห็ดเพิงทาม เป็นเห็ดตามบึง” ความหลากหลายของเห็ดในที่ทามที่บึงถือเป็นแหล่งอาหารหรือห้องครัวที่สำคัญของชาวบ้าน เพราะเห็ดที่ได้จากทามจะมีให้ชาวบ้านเก็บได้ตลอดในช่วงฤดูฝน

ภาพความสัมพันธ์ในอดีตของท้องถิ่นสองเป้อยจะมีที่สาธารณะที่ใช้ร่วมกันอยู่ในวงกว้างคือ “ทามร้องบ่อ” ซึ่งอยู่ทางด้านตะวันตกของท้องถิ่นสองเป้อย ในบริเวณที่ราบลุ่มน้ำสาขาของแม่น้ำชี โดยหลวงพ่อดำพอง อริยวงศ์⁶⁵ เล่าให้ฟังว่า “เมื่อก่อนนี้เห็ดมันหลาย บ้านสองเป้อย บ้านกุดกุง

⁶² กลุ่มกวย (ส่วย) เป็นกลุ่มคนที่อพยพมาจากภาคใต้ของลาว เพราะถูกกลุ่มลาวอพยพจากทางภาคกลางมาแย่งพื้นที่ทำมาหากินพวกกวยจึงอพยพมาในอีสานใต้ ตั้งเมืองอยู่รัตนบุรี สุรินทร์ สังขะ ชันธุ์ ปะปนมากับพวกเขมรที่อยู่มาก่อนและอพยพหนีภัยสงครามมาจากเขมร ชาวเขมรและชาวกูยกลายเป็นประชากรส่วนใหญ่ของจังหวัดศรีสะเกษ และสุรินทร์ในปัจจุบัน (จาก อานันท์ กาญจนพันธุ์. พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากรสถานการณ์ในประเทศไทย. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. 2543 . หน้า221)

⁶³ ตาคามี ทองมี อายุ 78 ปี บ้านกุดตากล้า อ.คำเขื่อนแก้ว จ.ยโสธร

⁶⁴ การประชุมพ่อแม่แม่เฒ่าที่บ้านบึงหวาย อ.คำเขื่อนแก้ว จ.ยโสธร วันที่ 30 เมษายน 2545

⁶⁵ จากการสัมภาษณ์พระครูคำพอง อริยวงศ์ อายุ 67 ปี ปัจจุบันจำพรรษาอยู่ที่สำนักสงฆ์วัดเมืองเตย วันที่ 17 มีนาคม 2545

บ้านบุงหวาย บ้านกุดตากล้า บ้านโนนยาง ต่างไปหาเก็บเห็ดกัน ชาวบ้านมักเห็ด(ชอบกินเห็ดมาก) เลยไปเก็บที่ทามนั้นแหละ” แต่การหาเก็บหอยเก็บเห็ดในทามดังกล่าวจะเป็นการเข้าไปหากินโดยแท้ ซึ่งในพื้นที่ดังกล่าวจะไม่มีการสร้างระบบการจัดการพื้นที่ร่วมกัน เนื่องจากพื้นที่ทามในท้องถิ่นจะมีหลายพื้นที่และกว้างไปรอบบ้านเกินกว่าที่จะดูแลด้วยเงื่อนไขร่วมกันของท้องถิ่นและชุมชนได้

การเรียกทามของชาวบ้านจะแตกต่างกันไปตามแต่ลักษณะเฉพาะในแต่ละที่ และเฉพาะบุคคล แต่โดยส่วนใหญ่นั้นพบว่า ที่ทามโดยมากนอกจากจะกว้างขวางแล้ว ยังไม่มีเอกลักษณ์ที่ชัดเจนเหมือนกับที่ “หนอง” “กุด” หรือ “ดง” เนื่องจากอาณาบริเวณของทามจะไม่มีลักษณะเฉพาะและเด่นชัด **พื้นที่ทามในจินตภาพของชาวบ้านเลยไม่ชัดเจนเพียงแต่เมื่อพูดถึงทามชาวบ้านมักบอกได้แต่ว่าเป็นพื้นที่บริเวณโดยรอบรอบบ่อไปถึงลำน้ำชี โดยเมื่อถึงฤดูฝนน้ำจะท่วมถึง เป็นพื้นที่ที่เป็นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ โดยรอบบ่อจะมีหนองน้ำแยกย่อยออกไปเป็น “กุด” เป็น “หนอง” เป็น “วัง” เช่น กุดตากล้านอก หนองตากล้าใน หนองเหล่า หนองแล้ง หนองควายตาย หนองผักตบ กุดตาเงย กุดกว้าง กุดจำ กุดโง่ กุดมน วังอีสาน วังกะเมา วังโพธิ์ ชีเม่า (ซึ่งเป็นส่วนแยกย่อยออกไปจากลำน้ำรอบบ่อ เป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของชุมชน⁶⁶)**

ซึ่งจากการสัมภาษณ์ชาวบ้านในหลายบ้านพบว่า ที่ทามต่างๆ จะมีคนไปหาของกินเป็นประจำ แต่ในปัจจุบันทามได้ลดลงไปมากจากการบุกรุกของชาวบ้าน (อ่านรายละเอียดในหัวข้อ 4.3.4)

4.2.7 ไฟไหม้ครั้งใหญ่ในบ้านสงเปือยกับการเข้าไปถางป่าและถางดอนปู่ตา

**“พระครูชินวาทสาทรขณะเป็นยาคุพา
ได้เป็นหัวหน้าซ่อมบูรณะพระประธาน
ได้จ้างช่างญวนมาก่ออิฐถือปูน”**

ในท้องถิ่นสงเปือยมีเหตุการณ์ไฟไหม้หลายครั้ง เช่น ไฟไหม้บ้านกุดตากล้าสองครั้งในปี พ.ศ.2415 และปี พ.ศ. 2423 ไฟไหม้บ้านสงเปือยในปี พ.ศ. 2460 ซึ่งในเหตุการณ์ไฟไหม้บ้านสงเปือย ซึ่งทำให้ชาวบ้านต้องเข้าไปลักตัดไม้ในป่าดอนปู่ตาเป็นอย่างมากเนื่องจากต้องอาศัยไม้จากป่าดังกล่าวในการสร้างบ้าน สร้างวัดใหม่ ซึ่งรายละเอียดของไฟไหม้บ้านสงเปือยมีรายละเอียดว่า⁶⁷ “บ้าน

⁶⁶ จากคำบอกเล่าของ อ.ทวี สืบศิลป์ บุคคลที่ศึกษาข้อมูลของหมู่บ้านมานาน ในการประชุมประชาชน วันที่ 16 กุมภาพันธ์ 2546

⁶⁷ จากหนังสือประวัติวัดบ้านสงเปือย เขียนขึ้นโดยนายสุทัศน์ ชาญชนะ (อายุ 56 ปี) จากคำบอกเล่าของท่านปู่ไซ ธนทอง ซึ่งมรณะที่บ้านสงเปือย อ.คำเขื่อนแก้ว จ.อุบลราชธานี (ในสมัยนั้น) เมื่อปี พ.ศ. 2508 ขณะมีอายุ 86 ปี

สงเปือยได้เกิดไฟไหม้อยู่หลายครั้งตามที่ท่านปู่เล่า⁶⁸ ชาวบ้านได้ใช้ขี้กระบองที่ทำขึ้นจากน้ำมันยางจุดไฟเป็นแสงสว่างในยามค่ำคืน ซึ่งบ้านเรือนในสมัยนั้นใช้หญ้าคาผูกหลังคาจึงทำให้เกิดปัญหาไฟไหม้อยู่บ่อยครั้ง และประมาณปี พ.ศ. 2454 ท่านปู่อายุได้ 20 ปีได้เกิดไฟไหม้ครั้งใหญ่ขึ้นไฟไหม้หมดทั้งบ้านและวัด และจากที่ผมผู้เขียนเห็นหลักฐานการซ่อมแซมวัดในปี พ.ศ. 2460 จนมาถึงปัจจุบันนี้ก็ผ่านมาถึง 91 ปีแล้วที่เกิดไฟไหม้บ้านสงเปือย สมัยก่อนตอนที่ผมผู้เขียนมีอายุได้ 7 ปีถึงอายุ 15 ปีคนแก่ในสมัยนั้นอายุท่านได้อายุ 55 – 60 ปี ยังเคยเห็นเหตุการณ์ไฟไหม้บ้านและจำได้เป็นอย่างดี ท่านยังเล่าให้ลูกหลานได้ฟังเป็นประจำ แต่ในทุกวันนี้ไม่มีใครพูดถึงอาจจะไม่มีใครรู้แล้วหรือท่านไม่อยากรู้อายุผมก็ไม่ทราบ” ซึ่งในหนังสือประวัติบ้านสงเปือยก็มีรายละเอียดเกี่ยวกับการซ่อมพระอุโบสถในวัดสงเปือย⁶⁹ว่า “ประมาณปี พ.ศ. 2455 เกิดไฟไหม้บ้านครั้งใหญ่ ไฟไหม้ในครั้งนี้ได้ไหม้วัดหมด พระครูชินวาทสาทรขณะเป็นยาคุพา ได้เป็นหัวหน้าซ่อมบูรณะพระประธาน ได้จ้างช่างญวนมาก่ออิฐถือปูน หลังคามุงกระเบื้องไม้ และซ่อมแซมต่อเติมซ่อมฟ้าใบระกาไว้บนหลังคาด้วย และได้จารึกไว้ที่ใบระกาว่า ยาคุพาได้พร้อมชาวบ้านได้บูรณะซ่อมแซมอุโบสถหลังนี้เมื่อปี พ.ศ. 2460 ซึ่งยังปรากฏหลักฐานมาจนถึงวันนี้”

สำหรับเหตุการณ์ไฟไหม้หลายครั้งในท้องถิ่น (ทั้งที่มีข้อมูลในบ้านสงเปือยและบ้านกุดตากล้า) พบว่า **ภายหลังจากไฟไหม้ ชาวบ้านจะเข้าไปตัดไม้ในป่า และที่น่าสนใจคือในบ้านสงเปือยจะเข้าไปตัดไม้ในป่าดอนปู่ตา อาจเป็นเพราะว่า พ่อใหญ่สุวอมาปราบฝิ่นตาลงในปี พ.ศ. 2438 ทำให้ชาวบ้านกล้าที่จะมาเอาไม้ในดอนปู่** ซึ่งจากการนั่งเล่นนั่งคุยของผู้ศึกษากับชาวบ้านในบ้านสงเปือยพบว่า “ลักษณะการเข้าไปเอาไม้ที่ดงเมืองเตยจะไปในลักษณะที่ไม่บอกกล่าวให้คนอื่นรู้ในชุมชนทราบ แต่ไทบ้านก็จะรู้ เพราะเกือบทุกเรือนก็เข้าไปปล้ำต้นไม้ออกมาทั้งนั้น” และนอกจากนี้หลวงพ่อดำพอง อริยวงโส บอกอีกว่า “ในปัจจุบันเวลาชาวบ้านเข้ามาตัดก็ให้ใช้ขวานตัด ไม่ให้ใช้เครื่องจักร ต้องเหนื่อยหน่อยถึงจะได้ไม้ไป” และจากการสัมภาษณ์ชาวบ้านในพื้นที่พบว่า การตัดไม้ในดอนปู่ตายังมีมาอย่างต่อเนื่องจนป่าบางลงมากในปัจจุบัน และการเข้าไปตัดก็จะไปในเวลากลางคืน เพราะชาวบ้านเองก็กลัวโดนจับเหมือนกัน แต่คนในบ้านก็เข้าไปตัดกันมาก และก็รู้กันหมดแต่ไม่มีใครว่าใครเพราะตัดไม้กันหมด

ในเหตุการณ์ไฟไหม้บ้านในท้องถิ่นสงเปือยทำให้เราทราบได้ว่า **“ลักษณะของเรือนและการกระจุกตัวของบ้าน”** มีลักษณะอย่างไร เช่น บ้านบุ่งหวาย บ้านดอนชะยอม จะไม่เคยมีเหตุการณ์ไฟไหม้ครั้งใหญ่ของหมู่บ้านเหมือนเช่นบ้านสงเปือยและบ้านกุดตากล้า เนื่องมาจากบ้านบุ่ง

⁶⁸ ท่านปู่ไซ ธนทอง ซึ่งมรณะที่บ้านสงเปือย อ.คำเขื่อนแก้ว จ.อุบลราชธานี (ในสมัยนั้น) เมื่อปี พ.ศ. 2508 ขณะมีอายุ 86 ปี ได้เล่าให้พ่อสุทัศน์ หาญชนะ (อายุ 56 ปี)

⁶⁹ ดี ฝุ่นทอง, อ้างแล้ว, 2528, หน้า 16

หวายและบ้านดอนชะยอมเป็นบ้านขนาดเล็กและไม่มีความหนาแน่นมากนักเมื่อเปรียบเทียบกับบ้านใหญ่ต่างๆภายในท้องถิ่น

ซึ่งจากการศึกษาเกี่ยวกับเหตุการณ์ไฟไหม้ครั้งใหญ่ในบ้านสงเปือยนั้นนอกจากจะทำให้ทราบถึง **การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชุมชนและการเข้าไปทำลายป่าในดงเมืองเตย ความกระจุยตัวของบ้านใหญ่ที่หลังคาชิดติดกันแล้ว** ยังทำให้ทราบถึงการว่ากล่าวกอธฐือของช่างในสมัยนั้น มักเป็นฝีมือ **“ช่างญวน”** ที่เข้ามาทำงานในพื้นที่⁷⁰

4.2.8 เชื้อขนานกับความสัมพันธ์ทางภูมิศาสตร์ท้องถิ่น

“ตะกี้ใครต่อเรือนใหม่ ต้องต่อแพไม้ แล้วรองเลย ไปเอาไม้ที่กาฬสินธุ์”

ลักษณะการสร้างเรือนของไทบ้านในช่วงเกินกว่า 60 ปีก่อนนี้ เรือนในภาคอีสานจะเป็นเรือนไม้ที่มีหลายลักษณะแตกต่างกันไปอย่างที่อาจารย์วิโรฒ ศรีสุโรได้สรุปไว้ว่า **“เรือนในภาคอีสานสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 รูปแบบคือ เรือนเหี่ยว เรือนโข่งและเรือนแผด”** แต่ลักษณะที่เหมือนกันในทั้งสามเรือนคือจะเป็นเรือนที่สร้างจากวัสดุและโครงสร้างที่เป็นไม้ แหล่งในการเอาไม้ออกมาสร้างบ้านจึงเป็นเรื่องราวที่ทำให้เราสามารถสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับลักษณะทางภูมิศาสตร์ในท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี ไม้ที่เอามาสร้างเรือนได้ต้องเป็นไม้เนื้อแข็งที่ต้องใช้เป็นโครงสร้าง ส่วนไม้ที่ทำฝาอาจไม่ใช่ไม้เนื้อแข็งก็ได้

สำหรับไม้ในที่ที่ตามนั้นไม่สามารถนำมาเป็นไม้โครงสร้างในการสร้างบ้านได้เนื่องจากไม้เหล่านั้นมักเป็นไม้ขนาดเล็กและไม่ใช่ไม้เนื้อแข็ง อย่างที่พ่อชาลี บุญประคองได้อธิบายให้เราฟังว่า **“ตามส่วนมากเป็นต้นไม้น้อย ต้นไม้ฝ้ายน้ำห้วยลิงหนาม หนามก็หนามพันธุ์ข้าว แต่ว่าเป็นไม้ใหญ่เป็นหนามน้อย”** ซึ่งที่กล่าวมานี้ก็เพื่อชี้ให้เห็นว่า **ท้องถิ่นจะต้องหาที่ดงในการเอาไม้มาสร้างเรือน** ซึ่งในท้องถิ่นสงเปือยนั้นจะมีดงอยู่กว้างขวางในอดีต โดยเฉพาะตะวันตกของบ้านสงเปือยที่มีลักษณะเป็นที่ดอนสูงกว่าบ้านอื่นๆโดยรอบ หลวงพ่อวัด⁷¹ บ้านสงเปือยเล่าให้ฟังว่า **“ตอนยังไม่บวชนี้ไปเอาไม้ตามไร่ตามนา เอาไม้ในดงบ้านนี้”⁷²** เอามาเอ็ดเอือนเหี่ยว เอาไม้ปิ่นนี้แหละมาบอกเปลือกมาเอ็ดบ้าน บ้านสงเปือยไม่ไปเอาไม้ที่อื่นมาเอ็ดบ้าน” แต่ในช่วงเวลาเดียวกันบ้านนุ่งหวายและดอนชะ

⁷⁰ เป็นเรื่องที่น่าศึกษาต่อเกี่ยวกับช่างญวน หรือกลุ่มคนญวนที่เข้ามาในภาคอีสานในสมัยนั้นมีบทบาทอย่างไรบ้าง

⁷¹ ถอดจากวีดิโอการสัมภาษณ์หลวงพ่ที่วัดบ้านสงเปือย เวลาเย็น วันที่ 12 กันยายน 2545

⁷² ดงจะอยู่ทางด้านตะวันตกของบ้านสงเปือย มีหมู่บ้านอยู่โดยรอบดงสาธารณะแห่งนี้เป็นบ้านสงเปือย บ้านกุดตากลับ บ้านนุ่งหวาย บ้านโคกสะอาด มีพื้นที่ 975 ไร่ ตามเอกสารสิทธิ์ที่ดินสาธารณะประโยชน์

ยอม หรือบ้านที่อยู่ทางบึงทางทามซึ่งไม่มีไม้ใหญ่ก็ต้องขึ้นดงมาเอาไม้ที่รอบบ้านสงเปือยเช่นกัน แต่ภายหลังจากเหตุการณ์การตัดไม้ไปสร้างเรือน และวัดหลังจากเกิดเหตุการณ์ไฟไหม้ครั้งใหญ่ในบ้านสงเปือยในปี พ.ศ. 2460 ทำให้ไม้ใหญ่ภายในดงทางตะวันตกของบ้านสงเปือยเริ่มลดลง **การเปลี่ยนแปลงการหาไม้ในการสร้างเรือนจึงเกิดขึ้น** โดยแบ่งออกเป็นสองกลุ่มคือ **กลุ่มบ้านที่อยู่ในที่สูง** เช่น บ้านสงเปือย บ้านกุดตากลับ บ้านโนนยาง บ้านโคกสะอาด ในเวลาที่จะต้องสร้างเรือนใหม่ บ้านต่างๆเหล่านี้จะขึ้นไปทางที่ดงที่อยู่ทางเหนือหรือทางบ้านโนนทัน ที่ชาวบ้านเรียกว่า “ดงปอ”⁷³ **ดงปักอิ”**⁷⁴ แต่ในกลุ่มบ้านทางทามทางบึง เช่น บ้านบึงหวายและบ้านดอนชะยอม **จะมีการเดินทางออกบ้านไปเอาไม้ในท้องถิ่นอื่น โดยบ้านเหล่านี้จะทำการสร้างแพ เพื่อขึ้นไปเอาไม้ใหญ่ที่จังหวัดกาฬสินธุ์ ในบริเวณที่สร้างเขื่อนลำปาวในปัจจุบัน** พ่อเฒ่าบ้านบึงหวายและบ้านดอนชะยอม⁷⁵ เล่าให้ฟังว่า “ตะกี้ใครต่อเรือนใหม่ ต้องต่อแพไม้ แล้วร้องเลย ไปเอาไม้ที่กาฬสินธุ์ บางทีก็ชวนหมู่กันไปคนบ้าง สองคนบ้าง สามคนบ้าง ตามแต่ว่าใครซื่ออยากได้ ก็ไปนำกันนี้แหละ พอไปถึงก็ปล้ำเอาเลย ชิบต้องขอใคร ได้ไม้แล้วก็เอาใส่ได้แพ ก็ลงมาต่อเรือนที่บ้านนี้แหละ เอาใครเอามัน บ่ มีเอามาขายสักเถื่อ” ซึ่งชี้ให้เห็นว่า **ในท้องถิ่นสงเปือยนี้ทำให้เราทราบว่ามีการเอาไม้มาสร้างเรือนภายหลังจากดงเมืองเตยถูกถางออกไปอยู่ 2 ที่ คือ ตามดงทางเหนือของบ้านที่ชาวบ้านเรียกว่า “ดงปอ ดงปักอิ” กับการร่อนขึ้นไปเอาไม้ในจังหวัดกาฬสินธุ์ ในบริเวณแถบเขื่อนลำปาวในปัจจุบัน**

การศึกษาในเรื่องเกี่ยวกับพื้นที่ดงซึ่งเป็นแหล่งหาวัสดุการก่อสร้างบ้านเรือนของชาวบ้านภายในท้องถิ่นแล้ว ยังพบเรื่องราวเกี่ยวกับการจัดการพื้นที่ดงบ้านของท้องถิ่นสงเปือยอีกว่า ชาวบ้านจะมีการเข้ามาใช้ประโยชน์ในดงสาธารณะดังกล่าวในการใช้สอยเป็นที่นาชั่วคราวได้ แต่การใช้ประโยชน์ดังกล่าวนี้จะเปิดโอกาสให้แต่ชาวบ้านที่ไม่มีที่นาของตนเองหรือนาของตนเองมีน้ำท่วม และการเข้ามาใช้ประโยชน์ที่ดินนี้ชาวบ้านผู้นั้นจะต้องเข้ามาถางหญ้าและเอาไม้ใหญ่ลงจึงทำนาได้ โดยขนาดของที่นาจะมีขนาดไม่ใหญ่มากนัก เมื่อผ่านไปสองปีหรือสามปีก็แล้วแต่เมื่อชาวบ้านผู้เข้ามาถางดงหรือคนในชุมชนเริ่มประเมินสถานการณ์ว่า คนที่มาใช้ที่ดินทำนานั้นมีโอกาสในการทำนาในที่อื่นหรือที่เดิมที่ถูกน้ำท่วมหลายปีได้แล้ว ชาวบ้านผู้นั้นก็ต้องย้ายการทำนาในที่ดงออกไป และหากมีชาวบ้านรายใหม่เข้ามาก็จะเข้ามาทำนาในพื้นที่เดิมที่คนเก่าเคยเข้ามาทำก่อน การจัดการพื้นที่ในลักษณะนี้ชาวบ้านเรียกว่า “เหล่า” ซึ่งการจัดการในลักษณะนี้ทำให้เห็นว่าชาวบ้านมีความยึดหยุ่นใน

⁷³ ดงปอ คือ ดงอยู่ในพื้นที่ของตำบลโนนทัน ตำบลภูจาน ตำบลทุ่งมน ปัจจุบันหมดสภาพความเป็นดง กลับกลายเป็นพื้นที่ไร่และสวนของชาวบ้าน จากบันทึกและคำบอกเล่าของแม่ใหญ่เหล่า คงแก้ว (อายุ 91 ปี) พบว่า ไม้ที่สร้างศาลาการเปรียญในวัดบ้านสงเปือยและกุฏิพระครูชินวาทสาทร เจ้าคณะแขวงอำเภอลุมพุก(อำเภอคำเขื่อนแก้วปัจจุบัน) โดยให้พระและญาติโยมไปเอาไม้มาจากดงปอ

⁷⁴ หมายความว่า เป็นดงใหญ่ที่มีไม้ใหญ่อยู่มาก

⁷⁵ การประชุมผู้เฒ่าผู้แก่ในศาลาวัดบ้านบึงหวาย วันที่ 30 มิถุนายน 2545

การใช้พื้นที่สาธารณะของชุมชน โดยให้โอกาสแก่ผู้คนที่ประสบปัญหาและผู้ที่มีโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรมีพื้นที่ในการแก้ปัญหา ฉะนั้นการจัดการพื้นที่ดังนั้น **ชุมชนไม่ได้ใช้แต่มาตรการการควบคุมการใช้สอยแต่เพียงอย่างเดียวแต่จะมีความยืดหยุ่นซ่อนอยู่ในการจัดการนั้น ๆ ด้วย**

จากการประชุมพื้นที่ในวันที่ 16 กุมภาพันธ์ 2546 ทำให้เราทราบข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับ ปัจจัยที่ทำให้เกิดการลดลงของพื้นที่ **“ป่าดง”** บ้านสงเปือย โดย อ. ทวี สืบศิลป์เล่าว่า “ใน⁷⁶สมัยหนึ่งมีการเปิดโอกาสให้ราษฎรเข้าไปจับจองพื้นที่ในดงบ้านสงเปือยทำเป็นไร่เป็นสวน มีการปลูกฝ้าย ปลูกคราม ปลูกแตง ถั่วลิสง มีการถางป่าเพื่อทำเป็นสวน ดังนั้นในช่วงนี้จึงมีการตัดไม้ลงเพื่อทำเป็นสวน และนำไม้ต้นใหญ่มาสร้างบ้านเรือน

โดยเฉพาะปีที่เกิดสงครามโลกและหลังสงครามโลกเล็กใหม่ ๆ เกิดปัญหาข้าวยากมากแพง ประกอบกับทางการต้องการความเป็นชาตินิยม **เสื้อผ้าให้ทอใช้เอง จึงต้องมีการปลูกฝ้ายเพื่อเอามาทอผ้าและปลูกครามเพื่อใช้เป็นสีย้อม** ดังนั้นชาวบ้านจึงพากันไปแผ้วถางดงต่อของบ้านสงเปือยและมีชื่อเรียกขานกันมาจนถึงทุกวันนี้ ชาวบ้านเวลาไปเก็บเห็ดในดงบ้านสงเปือยมักจะบอกกันว่า **“ไปเก็บเห็ดอยู่สวนผู้ใด”** และจะบอกตอบว่า **“ไปเก็บเห็ดอยู่สวนพ่อใหญ่ดอ สวนปลัดเทพ สวนพ่อใหญ่ลอย”**

ในช่วงหนึ่งทางการจะแต่งตั้งปลัดออกมาประจำอยู่ตำบล เรียกว่า **“ปลัดตำบล”** และเป็นผู้ที่พาชาวบ้านจับจองเป็นเจ้าของที่ดินในดงบ้านสงเปือย เช่น ปลัดเทพ (ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว) ก็เข้ามาจับจองที่เรียกว่า **“สวนปลัดเทพ”**

ดงสงเปือยถูกจับจองเป็นที่ของชาวบ้านทำเป็นสวน เป็นไร่ ปลูกถั่ว ปลูกแตง ปลูกฝ้าย อยู่มาจนกระทั่งมีการออกเอกสารสิทธิ์ในที่หลวงขึ้น จึงให้ยกเลิกความเป็นเจ้าของ แม้แต่บ้านโคกสะอาดที่มีถนนผ่านกลางหมู่บ้าน ชิกทิดได้อยู่ในดงสาธารณะประโยชน์ ผู้อาศัยตั้งบ้านเรือนบางคนมี ส.ค. 1 (หนังสือจับจองที่ทำกิน) ออกเมื่อปี พ.ศ. 2498 แต่ถูกยกเลิกไป

ดังนั้นปัจจัยที่สำคัญที่ทำให้เกิดการลดลงของปริมาณป่าไม้ในท้องถิ่นก็คือ นโยบายการให้ประชาชนใส่เสื้อผ้า การเข้ามาของข้าราชการที่มีอำนาจ และพืชพันธุ์ที่รัฐนำเข้ามามีผลแพร่ โดยปัจจัยทั้งหมดนี้เป็นส่วนสำคัญที่มีผลกระทบกับปริมาณทรัพยากรในท้องถิ่น และการลดลงของป่าไม้ในเองที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่พฤติกรรมในการสร้างบ้านเรือนในชุมชนท้องถิ่นต่อไป

4.2.9 การออกบ้านรับจ้างทำนาของท้องถิ่นสงเปือย

“สมัยตะกี้แต่พ่อแต่แม่ เปี๋นไปรับจ้างทำนาที่กรุงเทพฯได้”

⁷⁶ จากคำบอกเล่าของ อ.ทวี สืบศิลป์ บุคคลที่ศึกษาข้อมูลของหมู่บ้านมานาน ในการประชุมประชาชน วันที่ 16 กุมภาพันธ์ 2546

การเดินทางออกจากท้องถิ่นของคนในท้องถิ่นนั้นเกิดขึ้นมาช้านานแล้ว การเดินทางออกบ้านนั้นมีมากมายหลายสาเหตุและแตกต่างกันไปในแต่ละช่วงเวลา อย่างในช่วงประมาณ 60 - 70 ปีก่อนหน้านี้ ชาวบ้านจากบ้านต่างๆหลายบ้านเช่น บ้านสงเปือย บ้านกุดตากลับ บ้านมุงหวาย จะเดินทางออกจากบ้านเป็นกลุ่มเป็นหมู่ไปรับจ้างทำนาที่ท้องถิ่นอื่น เช่น กรุงเทพฯ สระบุรี เป็นต้น จากคำบอกเล่าที่ตรงกันของพ่อเฒ่าหลายคน⁷⁷ บอกเล่าว่า “สมัยตะกี้แต่พ่อแต่แม่⁷⁸ เพิ่นไปรับจ้างทำนาที่กรุงเทพฯได้ เวลาไปก็บอกเหล่าบอกหมู่ว่าจะไปก็รวมกันย่างไป ไปเป็นหมู่ ไปหลายอยู่ มาสมัยผู้ข้านี้บไปแล้ว **เฮ็ดนาอยู่บ้านนี้เล่า**” และการนั่งคุยกับหลวงตา⁷⁹ ที่วัดบ้านสงเปือยที่เล่าให้เล่าฟังอีกว่า “บ้านเราก้ไปเฮ็ดนาที่อื่นอีก **เดือนสามเดือนสี่ก็ไปเฮ็ดนาที่ภาคกลาง บ้านเราก้ไม่ได้ทำนา นั่งรถไปสองบาท ค่ารถไฟไป กรุงเทพฯ แปะบาทสามสิบสตางค์ สมัยนั้นประมาณปี พ.ศ. 2486 – 2487 ไปนอนที่โคราชคืนหนึ่งก่อนค่อยเดินทางเข้ากรุงเทพฯ**” การเดินทางออกมารับจ้างทำนาของท้องถิ่นสงเปือยมีมาไม่น้อยกว่า 60 ปีแล้ว ซึ่งการนั่งคุยกับผู้เฒ่าของเราทำให้เราทราบว่า **ในช่วงหลังเหตุการณ์เก็บเกี่ยวประจำปี ในท้องถิ่นสงเปือยจะไม่สามารถทำนาได้ เนื่องจากเป็นหน้าแล้งที่ไม่มีน้ำจึงต้องเดินทางไปรับจากท้องถิ่นอื่นที่สามารถทำนาในช่วงเวลาดังกล่าวได้เช่น กรุงเทพฯ สระบุรี หรือในภาคกลาง เป็นต้น**

4.2.10 โรงเรียนกับการเปลี่ยนบทบาทของผู้หญิงและพระ

*“ไปเรียนนี้กลางวันก็ไม่ได้กินข้าวได้
ไม่มีหมูมีพวกอยู่บ้านสงเปือยเขาก็เ็นไปกิน”*

การศึกษาในหมู่บ้านสงเปือย⁸⁰ แต่ก่อนมาไม่มีการจัดการศึกษาเป็นลำเป็นสัน ผู้ที่จะรู้หนังสือได้ต้องบวชเรียนกับพระเรียนจากพระซึ่งเป็นอุปัชฌาย์อาจารย์เท่านั้น **ในพวกสตรีไม่มีผู้ใดสนใจเรียน** เพราะไม่มีสถานที่และครูอาจารย์ที่จะทำการสอน คนแต่ก่อนจึงมีผู้รู้หนังสืออ่านออกเขียนได้น้อยคน หนังสืออักขระที่ใช้สอน เป็นอักขระตัวธรรมที่จารึกลงในใบลาน การเรียนและสอนใช้ท่องจำเป็นส่วนใหญ่ ผู้ศึกษาผู้ใดต้องการเรียนสูงขึ้นไป ต้องไปเรียนถิ่นอื่นที่มีสำนักเรียน เช่น ยโสธร พนมไพร

การศึกษาในหมู่บ้านสงเปือยนี้ ก่อน พ.ศ. 2457 ผู้ใฝ่ใจอยากรู้หนังสือมีการเปิดสอนหนังสือไทยขึ้นที่ศาลาวัด ผู้เรียนมาเรียนด้วยความสมัครใจ ไม่มีการบังคับแต่ผู้ที่จะมาเรียนต้องเป็น

⁷⁷ การประชุมผู้เฒ่าผู้แก่ในศาลาวัดบ้านศิริราชวรพัฒนา ขณะนั้นยังสร้างไม่เสร็จ วันที่ 29 มิถุนายน 2545

⁷⁸ หมายถึงพ่อๆแม่ๆของผู้เฒ่าเหล่านี้อีกที่ซึ่งผู้เฒ่าที่เล่าเรื่องให้เราฟังขณะนั้นก็มีอายุ 90 – 80 ปีเป็นส่วนใหญ่

⁷⁹ ถอดจากวีดีโอการสัมภาษณ์หลวงพ่ที่วัดบ้านสงเปือย เวลาเย็น วันที่ 12 กันยายน 2545

⁸⁰ ดี ผืนทอง, อ่างแล้ว, 2528, หน้า 12 - 13

เพศชายอายุไม่จำกัด การเรียนการสอนคงเป็นการสอนเลขและอ่านเขียนคัดลายมือเท่านั้น ครูผู้สอนครั้งนั้นชื่อครูหง เป็นคนอำเภอพนมไพร การสอนไม่มีหลักสูตรและประมวลการสอน การดำรงโรงเรียนเก็บจากชาวบ้านและผู้เรียนที่มีศรัทธาเพื่อเป็นค่าจ้างครู ครูหงสอนอยู่นานเท่าใดไม่ปรากฏ ประจวบกับเป็นเวลานั้นบ้านเมืองยื่นมือเข้ามาเกี่ยวข้องกับการศึกษา

เมื่อวันที่ 1 ธันวาคม 2457 ทางการบ้านเมืองได้จัดตั้งโรงเรียนขึ้นโดยมีนายอัครฮาด พรหมศรี กำนันพร้อมชาวบ้าน ให้ชื่อว่าโรงเรียนประจำตำบลสงเปือย มีครู 1 คน คือนายนิล แสงแก้ว เป็นครูใหญ่ย้ายมาจากบ้านบึงหวาย การศึกษาไม่มีการบังคับ แต่เป็นการเรียนอย่างสมัครใจ และมีเฉพาะนักเรียนชายเท่านั้น การดำรงโรงเรียนเก็บจากประชาชน เปิดมาจน พ.ศ. 2462 เมื่อ พ.ศ. 2463 จึงได้มีเงินอุดหนุนครูจากทางราชการ

พ.ศ. 2464 เป็นปีประกาศใช้ พ.ร.บ. ประถมศึกษาแต่ยังใช้บังคับไม่ถึงหมู่บ้านนี้ จนถึง พ.ศ. 2466 รองอำมาตย์เอกพระกันทรารักษ์ นายอำเภอ นายอาจ กวีกรรมกรรมการอำเภอ ได้ตั้งโรงเรียนประชาบาลขึ้นชื่อโรงเรียนประจำตำบลสงเปือย **บังคับเด็กชายหญิงเข้าเรียนตาม พ.ร.บ. ประถมศึกษา** การดำรงโรงเรียนอยู่ได้โดยเงินศึกษาพลี นายผ่านภักดี สุดตา กำนันเป็นสารวัตรศึกษาโรงเรียนประจำตำบลสงเปือย ซึ่งพ่อใหญ่จุ่น บุญประครอง⁸¹ได้เล่าถึงบรรยากาศในการเรียนในสมัยนั้นให้เราฟังว่า “ก่อนเรียนอยู่บ้านสงเปือย เรียนอยู่บ้านวัดสงเปือย เรียนรวมกันหนึ่งบ้านโนนม่วง สองบ้านบึงหวาย สามบ้านกุดากล้า สี่บ้านนาโพธิ์ เข้าเรียนบ้านเดียว นายดี เสียงแก้วเป็นอาจารย์ใหญ่ เข้าเรียนรวมกันหมดหมู่บ้านเดียว อาจารย์เดียว ก่อนบ่คือนักเรียนสู่เมื่อได้ เป็นสาวเลยมาเรียนเลย โตหนึ่งนั่งเรียนกันสี่คน ผู้หญิงอยู่ทางหน้า ชายอยู่ทางกัน ชั้นเดียวกัน สิบห้าสิบหกยังมาเรียนกันเลย มีประจำเดือนกันแล้วตอนเรียน สมัยตาก็อาจารย์เค้ามารับมาสอนเจ้ามีสักบ้านมีสักคน สอนแล้วก็ให้ไปเรียน กินข้าวแล้วก็ค่อยไปเรียน อุ่มกันขึ้นไป บ้านนี้ก็อุ่มกันมา บ้านสงเปือยบ้านใหญ่กว่าบ้านอื่น **ไปเรียนนี้กลางวันก็ได้กินข้าวได้ ฝั่มหมีพวกอยู่บ้านสงเปือยเขาก็เ็นไปกิน เมื่อแลงกลับมาบ้านถึงได้กิน บางคนมันขี้คร้านไปหนทางมันไกล มันก็ไปหาเก็บโน่นเก็บนี่ไปบ่ฮอดโรงเรียนก็มี** ขานซื้อบ่เจอเลย สมัยนั้นเขาให้กระดานโต้ สอนจากปากครู จำได้เท่าสู่มื่อนี้ ครูพาให้อ่านเรื่องโน่นเรื่องนี้ สวดมนต์ เหมือนสู่มื่อนี้ เพลงสรรเสริญพระบารมี ครูพาเอ็ดก่อนขึ้นเรียน ครูสอนเมื่อนั้นวันที่เท่านั้นเท่านี้เดือนนั้น พ.ศ. นั้น พาสอนคัด เข้าเรียน พ.ศ. 2461 ให้อ่านทุกคนตามที่ครูเขียนกระดานใหญ่ ใครอ่านได้ยามเพลก็สอนผู้บ่ได้ เอาให้ได้กับปาก เรียนบ่ได้หลายๆเขาก็ไล่ออก มันใหญ่โพด สิบสี่ปี มันใหญ่เกินเขาบ่เอา บ่ได้สอบออก” ซึ่งจากการบอกเล่าของพ่อใหญ่จุ่น ในวัยเด็กของท่านนี้เองทำให้เราทราบได้หลายเรื่องเช่น **“การไปโรงเรียนในสมัยก่อน การมีพวกมีเพื่อนนับเป็นสิ่งที่สำคัญหรือไม่ก็การมีเครือญาติไว้ต่างบ้าน เพราะไม่เช่นนั้นเด็กที่ไปโรงเรียนในสมัยนั้นอาจจะไม่มี**

⁸¹ จากการสัมภาษณ์ตาจุ่น บุญประครอง (อายุ 93 ปี) ในเรือนท่านโนนบ้านโนนม่วง อ.คำเขื่อนแก้ว จ.ยโสธร วันที่ 24 เมษายน 2545

ข้าวกลางวันกินได้” นอกจากนี้เรายังได้ทราบถึงลักษณะการเรียนในช่วงแรกของท้องถิ่นสงเปือยที่เน้นการเรียนไปที่ **“การอ่านออกเขียนได้”** เป็นสำคัญ

ต่อมามีสาขา 3 โรง คือ โรงเรียนบ้านบุงหวาย โรงเรียนบ้านกุดกุง และบ้านโนนม่วง นายผ่านภักดี สุดตา ลาออกจากสารวัตรศึกษาปี 2467 ปี พ.ศ. 2468 นายบุญ บุญเก่าได้เป็นกำนันและได้เป็นสารวัตรศึกษาแทน ปี พ.ศ. 2469 เปิดโรงเรียนสาขาเป็นโรงเรียนอิสระ 3 โรง คือ

1. โรงเรียนบ้านสงเปือย มีบ้านสงเปือย บ้านโนนม่วง บ้านนาโพธิ์ มาเข้าเรียน
2. โรงเรียนบ้านกุดกุง มีบ้านกุดกุงเหล่ามะเขี้ยว บ้านทรายงามมาเข้าเรียน
3. โรงเรียนบ้านบุงหวาย มีบ้านบุงหวาย บ้านกุดตากกล้า บ้านดอนชะยอมมาเข้าเรียน

ในการเรียนสมัยนั้นจะมีการบังคับให้เด็กที่มีอายุ 10 ปีเข้าเรียนหนังสือ และจัดการเรียนการสอนให้จนกระทั่งจบชั้นประถมศึกษา 4 โดยมีเป้าหมายให้เด็กในชุมชนสามารถอ่านออกเขียนได้ จากปากของพ่อกิ่ง ธรรมดาจิต⁸² บอกเราว่า “ตอนแรกเข้าโรงเรียนอายุ 10 ปี ก็ต้องอาศัยวัด เรียนก็ถึง ป.สี่ ก็เป็นครูได้เลย บางคนก็เรียนถึง 18 ปี บางคนก็ 15 ปี เรียนปีละชั้นละชั้น แต่ก่อนไปเรียนก็ไม่มีผ้าถุงไปโรงเรียนสมัยนั้นผ้ามันแพง ก็ถุงผ้าว่านั่นแหละไปโรงเรียนบ้าน ถุงผ้าว่าแนบเตี๋ยวนั่นแหละ ครูที่มีสอนอยู่บ้านโพนทันชื่อ ครูโพน แก่สวก ท่านว่า **“อ้ายสาอ้ายชานุ่งผ้ามาโรงเรียนเหมือนผู้บ่าวใหญ่ นะ อ้ายดำไปหาไม้เรียวมานะ เอาสาagma”** ครูนั่นก็ไ้หลาย”

การเป็นครูในช่วงนั้นไม่ใช่เรื่องยากหากแค่จบนักธรรมตรี หรือบางคนก็แค่ประถมศึกษา 4 ก็เป็นได้แล้ว ดังที่คุณตาคำมี ทองดี เล่าว่า “สมัยนั้นใครเรียนเกิน ป.สี่ก็ได้เป็นครูแล้ว ครูก็มีมานำ ตอนพักเที่ยงตอนไปเรียนก็หาหญ้าคนละกำให้ม้าครูกิน ตอนเรียนก็ต้องเอาสอหิน กระดานหินไปเรียน” แต่ความสัมพันธ์ของครูและศิษย์ในสมัยนั้นเป็นไปอย่างด้วยความเคารพยำเกรง จะเห็นได้จากที่พ่อเผ่าแม่เผ่าที่เล่าให้เราฟังหลายครั้งว่า ครูสมัยก่อนไ้หลาย(ดุมก) หากสอนแล้วผู้ใดไม่เชื่อฟังก็จะโดนลงโทษ หากสอนแล้วไม่ตั้งใจหรืออ่านไม่ออกเขียนไม่ถูกก็จะถูกลงไม้เรียว

ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2472 ยุบโรงเรียนบ้านบุงหวายบ้านกุดตากกล้า จึงมารวมเรียนที่บ้านสงเปือย จนถึง พ.ศ. 2480 หมู่บ้านต่างๆ ในตำบลนี้จึงแยกโรงเรียนไปตั้งเป็นโรงเรียนอิสระในหมู่บ้านของตน นับแต่นั้นมาโรงเรียนบ้านสงเปือยจึงมีเด็กเรียน เฉพาะหมู่บ้านสงเปือยเท่านั้น

ปี พ.ศ. 2482 โรงเรียนบ้านสงเปือย ได้รับงบประมาณจากทางการให้ปลูกสร้างโรงเรียนเอกเทศถาวร ในที่ดินซึ่งเป็นสวนกสิกรรมของโรงเรียน **ปลูกสร้างเสร็จจึงออกมาจากศาลาวัดมาอยู่โรงเรียนใหม่ตั้งแต่ปีนั้น**

⁸² การสัมภาษณ์ต่ากิ่ง ธรรมดาจิต (อายุ 90 ปี) ที่บ้านบุงหวาย อ.คำเขื่อนแก้ว จ.ยโสธร วันที่ 23 เมษายน 2545

ปี พ.ศ. 2507 โรงเรียนได้รับอนุมัติให้ขยายชั้นเรียนเป็นชั้นประถมปลายบังคับให้นักเรียนเรียนเป็นเวลา 7 ปี นายพันธุ บุญประภาศรี เป็นครูใหญ่ เห็นว่าอาคารเรียนไม่พอแก่จำนวนนักเรียนจึงหาทุนสมทบปลูกสร้างอาคารหลังใหม่(หลังดำ)ขึ้น และได้เปิดชั้นประถมตอนปลายในปี 2507 นั้น การคลี่คลายวิวัฒนาการทางการศึกษาทั้งทางด้านวิชาการ อาคารสถานที่ได้เปลี่ยนแปลงไปตามยุคตามสมัยดังที่เราเห็นอยู่ทุกวันนี้

ซึ่งจากข้อมูลในส่วนนี้ทำให้มองเห็นการเปลี่ยนแปลงออกเป็นสามครั้ง คือ

1. การเปลี่ยนแปลงจากการสร้างโรงเรียนและมีครู ซึ่งเป็นการเปลี่ยนบทบาทของวัดในด้านการศึกษา ในปี พ.ศ. 2457
2. การเปลี่ยนแปลงจาก พ.ร.บ.ประถมศึกษาที่เข้ามามีบทบาทในการเปลี่ยนบทบาทของผู้หญิงในการศึกษาในปี พ.ศ. 2466 (ภายหลังจากประกาศใช้ 2 ปี)
3. การเปลี่ยนแปลงจากการแยกโรงเรียนออกไปตั้งตามบ้านต่างๆ ในปี พ.ศ. 2480 ซึ่งเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของเด็กภายในท้องถิ่น

รูปที่ 4.5 โรงเรียนการเปลี่ยนแปลงบทบาทของผู้หญิงและพระ

4.3 ยุคของการตั้งอำเภอคำเขื่อนแก้วกับความสัมพันธ์กับตลาด และอำนาจรัฐ⁸³

ในช่วงปีที่เริ่มก่อตั้งอำเภอคำเขื่อนแก้วในปี พ.ศ. 2496 ซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในความคิดของชาวบ้านในท้องถิ่นสงเปือย โดยการเข้ามาของตลาด การเข้ามามีบทบาทของนายอำเภอ ที่กระทบต่อชาวบ้านหลายต่อหลายประเด็น การเปลี่ยนแปลงในครั้งนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีผลต่อวิธี

⁸³ ช่วงประมาณปี พ.ศ. 2496 - 2520

คิดของผู้คนในพื้นที่อย่างมากมายทั้งจากการเปลี่ยนในมิติของวัฒนธรรม มิติทางเศรษฐกิจ รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับวิธีการจัดการทรัพยากรภายในท้องถิ่นอีกด้วย

4.3.1 ประวัติการเข้ามามีบทบาทของตลาดและนายอำเภอหลังตั้งอำเภอคำเขื่อนแก้ว

“ก่อนนี้มีบ้านสงเปือยบ้านเดียว เอาหญ้าไปขายที่ตลาด
ไปตามนาที่ลุยไปตัดมาเลย กำเท่าขานี้แหละ
แล้วเอาไปขายฮอดบ้านนายอำเภอเลย”

อำเภอคำเขื่อนแก้วหรืออำเภอลุมพุกนี้ เหตุใดจึงมีนามว่าคำเขื่อนแก้ว เรื่องนี้มีหลักฐานตามทางประวัติศาสตร์มาดังนี้

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้เกิดเหตุการณ์วุ่นวายขึ้นในภูมิภาคแถบนี้ เนื่องจากกบฏเจ้าอนุวงศ์ ประชาชนพลเมืองแตกตื่นหนีไปหลบซ่อนตามที่ต่างๆ กระจายกัน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองบายที่จะรวมให้ผู้คนรวมกันเป็นปึกแผ่นแน่นหนา จึงวางนโยบายตั้งเมืองขึ้น เพื่อให้พวกที่แตกหนีไปอยู่ตามป่าตามดงมารวมกลุ่มกัน จึงโปรดเกล้าให้ตั้งเมืองขึ้นในภูมิภาคอีสานนี้ขึ้นถึง 19 หัวเมืองเฉพาะในท้องที่จังหวัดอุบลราชธานี ถึง 4 เมือง คือ

1. เมืองเสนางคนิคม (อำเภอเสนางคนิคม)
2. เมืองเดชอุดม(อำเภอเดชอุดม)
3. เมืองคำเขื่อนแก้ว
4. เมืองบัง (อำเภอบუნทริก)

เมืองคำเขื่อนแก้ว ในปี พ.ศ. 2388 (จ.ศ. 1207) พระศรีหนาด พระไชยเชษฐา นายครวัเมืองตะโปน(เข้าใจว่าเมืองตะโปนคงจะอยู่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง) ได้พาครอบครัวไพร่พลมาตั้งอยู่บ้านคำเมืองแก้ว แขวงเมืองเขมราฐ พระเทพวงศา (บุญจันทร์) เจ้าเมืองเขมราฐมีใบบอกกราบทูล เพื่อขอตั้งบ้านคำเมืองแก้วขึ้นเป็นเมืองและก็ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกบ้านคำเมืองแก้วขึ้นเป็นเมืองคำเขื่อนแก้ว ให้ขึ้นต่อเมืองเขมราฐ (ส่วนผู้เป็นเจ้าเมืองคงจะเป็นพระศรีหนาด พระไชยเชษฐา เป็นเจ้าเมืองและอุปฮาด เพราะในสมัยนั้นการปกครองเมืองใช้ลักษณะอาญาสี่ผู้เขียน)

ส่วนเมืองยโสธร นั้นเป็นเมืองใหญ่และมีอาณาเขตการปกครองกว้างขวาง เมืองนี้ตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2334 มีเขตการปกครองครอบคลุมมาตลอดพื้นที่ลุ่มพุก ป่าดัว อำนาจเจริญ เพราะเมืองเหล่านี้ตั้งหลังเมืองยโสธร ตามหลักฐานการตั้งเมืองปรากฏดังนี้ อำนาจเจริญ พ.ศ. 2406 ลุมพุก พ.ศ. 2452 อำเภอป่าดัวเป็นตำบลหนึ่งของอำเภอลุมพุก

ในปี พ.ศ. 2443 เมืองยโสธรมีแบ่งการปกครองออกเป็น 2 อำเภอคือ อำเภอปะจิมยโสธรและอำเภออุทัยยโสธร

ในปี พ.ศ. 2452 พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ข้าหลวงต่างพระองค์ ได้เปลี่ยนแปลงการปกครองภายในบริเวณเมืองอุบลฯใหม่ ในการเปลี่ยนแปลงนี้ได้มีการยุบเมืองบางเมืองลงเป็นอำเภอและกิ่งอำเภอ ดังนี้

1. ให้รวมอำเภออุตรูปนิสคมและอำเภอเกษมศรีมาเข้าด้วยกัน เรียกชื่อใหม่ว่า อำเภออุตรูปนิสคม
2. ยุบอำเภอตระการพืชผลไปรวมกับอำเภอพนานิคมเรียกชื่อว่าอำเภอพนานิคม
3. รวมอำเภออุทัยยโสธรกับอำเภอปะจิมยโสธรเข้าด้วยกัน เรียกชื่อว่า อำเภอปะจิมยโสธร
4. ยุบเมืองเขมราฐและให้เข้ากับเมืองยโสธร และพร้อมกันนั้นก็ให้ยุบอำเภอปะจิมเขมราฐไปรวมกับอำเภออุทัยเขมราฐ เรียกชื่อว่า อำเภออุทัยเขมราฐ
5. เปลี่ยนนามอำเภอคำเขื่อนแก้วที่ขึ้นกับเมืองเขมราฐ เป็นอำเภออุทัยยโสธร แล้วให้ขึ้นกับเมืองยโสธร

ซึ่งการปกครองในสมัยนั้นมีการเปลี่ยนมาเป็นระบบ “ผู้ว่าราชการจังหวัด” โดยมีรายละเอียดของบุคคลในการปกครองจังหวัดยโสธรในช่วงนั้นดังต่อไปนี้

ผู้ว่าราชการเมือง	พระสุนทรราชเดช(แช่)
นายอำเภออุทัยยโสธร	ท้าวสุทิสาร(ทุม)
นายอำเภอปะจิมยโสธร	ท้าวอุเทนวงษา(เขียน)
นายอำเภออำนาจเจริญ	ราชวงศ์(ขาว)
นายอำเภออุทัยเขมราฐ	หลวงเขมรัฐการอุส่าห์(แสง)
นายอำเภอโขงเจียม	ท้าวบุญธิสาร(คำบ่อ)
นายอำเภอวารินชำราบ	อุปฮาด(บุญ)

ส่วนอำเภอคำเขื่อนแก้วเดิมหรือบ้านคำเมืองแก้วนั้นมีฐานะเป็นตำบลหนึ่งขึ้นกับอำเภอขามแก่นมาจนปัจจุบัน ต่อมาทางราชการเห็นว่า เพื่อความเหมาะสมและความสะดวกกับประชาชนผู้ไปมาติดต่อราชการ จึงแยกอำเภออุทัยยโสธร มาจากเมืองยโสธรมาตั้งใหม่ที่บ้านลุมพุกขึ้นเป็นอำเภอ เพราะอยู่ในย่านกลางท้องที่ ตั้งแต่วันที่ 1 พฤศจิกายน 2453 และคงเรียกนามเดิมว่า “อำเภออุทัยยโสธร” ผู้เป็นนายอำเภอคนแรกคือ เจ้าเหลียม ณ จำปาศักดิ์

ครั้นถึงวันที่ 1 กันยายน 2456 พระยาวิเศษศรีหนาท ผู้รั้งตำแหน่งสมุหเทศาภิบาล มณฑลอุบลราชธานี ได้เสนอขอเปลี่ยนชื่ออำเภอใหม่ต่อเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และรับพระบรมราชานุญาตให้เปลี่ยนชื่ออำเภอใหม่ 6 อำเภอ ในจำนวนนี้มีเลขที่ 5 อำเภออุทัยโสธร เปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอดำเขื่อนแก้ว 6 อำเภอปะจิมยโสธรเปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอยโสธร ที่เปลี่ยนอำเภออุทัยโสธรเป็นอำเภอดำเขื่อนแก้วนี้ เพื่อรักษานามเดิมก่อนยกมาตั้งเป็นอำเภออุทัยยโสธร

เมื่อ พ.ศ. 2459 ได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองส่วนภูมิภาคให้เปลี่ยนเมืองเป็นจังหวัดทั้งหมด ผู้ว่าราชการเมืองให้เรียกใหม่ว่าผู้ว่าราชการจังหวัด ทั้งนี้ตั้งแต่วันที่ 19 พฤษภาคม พ.ศ. 2459 เป็นต้นไป

เพื่อให้สอดคล้องกับการประกาศเรียกนามเมืองเป็นจังหวัด กระทรวงมหาดไทยจึงประกาศเปลี่ยนแปลงและกำหนดชื่ออำเภอ จังหวัดใหม่ทั่วประเทศ เมื่อวันที่ 24 เมษายน 2460 อาณาเขตจังหวัดอุบลราชธานีมี 12 อำเภอ กับ 2 กิ่ง ตามท้ายประกาศนี้ อำเภอดำเขื่อนแก้วเปลี่ยนชื่อใหม่เป็นอำเภอลุมพุก(คงจะให้ถูกต้องตามนามหมู่บ้านที่ตั้งอำเภอ คือ หนองลุมพุก อยู่ทิศใต้วัดบูรพาราม บ้านลุมพุก)

เมื่อ พ.ศ. 2496 ได้เปลี่ยนชื่อจากอำเภอลุมพุกเป็นอำเภอดำเขื่อนแก้วตามเดิม เพื่อรักษาประวัติเดิมเอาไว้จนปัจจุบัน อำเภอดำเขื่อนแก้วขึ้นสังกัดจังหวัดอุบลราชธานี เมื่อมี พ.ร.บ. ตั้งจังหวัดยโสธร อำเภอดำเขื่อนแก้วจึงขึ้นสังกัดจังหวัดยโสธร ตั้งแต่วันที่ 15 มีนาคม พ.ศ. 2515 เป็นต้นมา (รวบรวมเรียบเรียงจากหนังสืออุบลราชธานีในอดีตของระลึกธานี)

ภายหลังจากการตั้งเป็นอำเภอดำเขื่อนแก้ว ท้องถิ่นสงเปือยก็มีการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นหลายอย่างแต่ที่เห็นได้อย่างเด่นชัดและน่าสนใจคือ **“ความสัมพันธ์ของตลาดกับท้องถิ่น”** โดยก่อนหน้านี้จะมีตลาดเกิดขึ้นนั้นการค้าจะเป็นลักษณะของผู้นำชุมชนเป็นแกนนำ ดังที่พระสงฆ์⁸⁴ที่นั่นคุยกับเราเล่าให้ฟังว่า “ก่อนไม่มีตลาดได้ พ.ศ. 2490 นี่แหละ กำนันเขาพาขาย เขาของไปขาย พอมีก็เอาไปขายตลาดอำเภอ ช่วงปี 2500 นี่แหละที่มีพ่อค้าคนกลางเข้ามา เอาไปขายต่อที่เมืองยโสธร นี่แหละ” หลังจากนั้นการเข้ามาของกลุ่มคนจีนที่มาสร้างตลาดอยู่ที่ลุมพุก ทำให้พฤติกรรมต่างๆของชาวบ้านในท้องถิ่นโดยรอบเปลี่ยนแปลงไป

⁸⁴ ถอดจากเทปวีดีโอ การสัมภาษณ์พระสงฆ์รูปหนึ่งในวัดบ้านสงเปือย ตอนเย็นในกุฏิของท่าน วันที่ 13 กันยายน

จากการประชุมผู้เฒ่าผู้แก่บ้านสงเปือยและบ้านกุดตากกล้า⁸⁵ พบว่า ชาวบ้านโดยเฉพาะบ้านสงเปือยเมื่อเอาของไปขายที่อำเภอมักจะเอา “หญ้า” ติดไปด้วย เนื่องจากนายอำเภอคำเขียนแก้วในสมัยนั้นจะขี่ม้า ซึ่งท่านมักจะขี่ม้ามากินหญ้าที่ชาวบ้านนำเอาติดมาด้วย พ่อเฒ่าหลายเฒ่า⁸⁶ เล่าให้ฟังว่า “ก่อนนี้มีบ้านสงเปือยบ้านเดียว เอาหญ้าไปขายที่ตลาด ไปตามนา ก็ยุบไปตัดมาเลย กำเท่าขานี้แหละ แล้วเอาไปขายฮอดบ้านนายอำเภอเลย” ประกอบกับการศึกษาข้อมูลจากบันทึก สมุดหมายเหตุประจำวันของโรงเรียนบ้านกุดตากกล้าพบว่า⁸⁷ “สมัยศึกสงครามอินโดจีน ชาวบ้านมีการแบ่งเวรกันไปรักษาความสงบ **ครุมีการนำหญ้าไปส่งเพื่อให้ม้าของข้าราชการในอำเภอ**” จากข้อมูลในส่วนนี้จากการสัมภาษณ์จากชาวบ้านยังมีข้อสังเกตว่า ชาวบ้านเห็นว่า หากการนำเอาหญ้าติดมาจะเป็นการทำให้ผู้ใหญ่เอ็นดูบ้านของตนเอง **ซึ่งชี้ให้เห็นว่าการไปตลาดของชาวบ้านไม่ใช่ไปด้วยเหตุผลเชิงการค้าอย่างเดียวแต่จะไปด้วยเหตุผลของความต้องการสัมพันธ์กับตัวตนของอำนาจรัฐอีกด้วย**

ตลาดลุมพุกในช่วงเวลานั้นเป็นตลาดที่มีขนาดเล็ก ลักษณะการซื้อขายของในระยะแรกนอกจากจะเป็นการค้าขายกันในตลาดแล้ว ยังมีการเข้ามาซื้อของและขายของกันในหมู่บ้านโดยคนจีนบ้าง คนไทยที่คนจีนจ้างมาบ้าง พ่อชาติ บุญประกอบ⁸⁸ ได้พูดถึงลักษณะการค้าขายในสมัยนั้นว่า “ส่วนมากเจ๊กลุมพุกก็มาขายของที่นี้ ใส่กระบุงขี่จักรยานมาขาย คนสมัยคนอีหลีเดิบชิได้ขี่จักรยานว่าอย่างสิ้น ตลาดลุมพุกนี้มีตั้งแต่ก่อนใหญ่เกิดแต่ว่าบ่เจริญ มันหนทางเป็นลูกรัง” บางครั้งกลุ่มคนจีนที่ตลาดลุมพุกก็มาซื้อของจากหมู่บ้านออกไปขายที่ตลาดเช่นกัน ตากิ่ง ธรรมดาจิต⁸⁹ พ่อใหญ่บ้านบุงหวายยังเล่าให้ฟังถึงการขายของให้สมัย 65 ปีก่อนหน้านี้ว่า “แต่ก่อนเฮ็ดบุงก็ขายตระกร้าละสามบาท ตอนเอาเมียใหม่ฯ(พ่อใหญ่แต่งงานตอนอายุ 24 ปี) ก่อนไปซื้อของก็ไปลุมพุก พนมไพรของถูกกว่า ผ้าแพรก็ซื้อนั่นแหละ เมืองใหญ่ของแพงเมืองน้อยของถูกกว่า ผ้าซื้อมา 30 ไปขาย 60 บาท เสื้อธรรมดานี่ 10 สตางค์ เสื้อตัว 5 สตางค์” จากคำบอกเล่าของพ่อใหญ่กิ่ง ธรรมดาจิตนี้เองที่ทำให้เราสามารถเข้าใจถึงระบบการค้าผ่านพ่อค้าคนกลางที่เกิดขึ้นในช่วงเวลา 70 ปีที่แล้ว ซึ่งทำให้เราทราบอีกว่า **ในช่วงเวลานั้นไม่ได้มีแต่กลุ่มคนจีนเท่านั้นที่ทำหน้าที่เป็นพ่อค้าคนกลางแต่ก็มีกลุ่มคนไทยอีสานบางกลุ่มทำหน้าที่เป็นพ่อค้าคนกลางแต่ลักษณะของคนไทยที่ทำในลักษณะนี้**

⁸⁵ การประชุมผู้เฒ่าผู้แก่บ้านสงเปือยและบ้านกุดตากกล้า ณ อุโบสถของวัดศิริราษฎร์พัฒนาที่ยังสร้างไม่เสร็จ บ้านสงเปือย อ.คำเขียนแก้ว จ.ยโสธร วันที่ 29 มิถุนายน 2545

⁸⁶ การประชุมบ้านสงเปือยและบ้านบุงหวาย ในอุโบสถวัดศิริราษฎร์พัฒนา (ขณะนั้นยังสร้างไม่เสร็จ) วันที่ 29 มิถุนายน 2545

⁸⁷ จากศึกษาของ อ.ทวี สืบศิลป์ บุคคลที่ศึกษาข้อมูลของหมู่บ้านมานาน

⁸⁸ การสัมภาษณ์ตาชาติ บุญประกอบ (อายุ 66 ปี) ที่บ้านโนนม่วง อ.คำเขียนแก้ว จ.ยโสธร วันที่ 24 เมษายน 2545

⁸⁹ การสัมภาษณ์ตากิ่ง ธรรมดาจิต (อายุ 90 ปี) ที่บ้านบุงหวาย อ.คำเขียนแก้ว จ.ยโสธร วันที่ 23 เมษายน 2545

จะไม่ได้ทำเป็นกิจลักษณะเหมือนดังเช่นคนจีน แต่การเป็นพ่อค้าคนกลางชั่วคราวนี้เกิดขึ้นเฉพาะบางคนที่มักเดินทางไปไหนมาไหนภายนอกชุมชน⁹⁰

การเดินทางของชาวบ้านจากบ้านต่างๆไปตลาดที่ลุ่มพุกก็เป็นอีกเรื่องที่เราไม่อาจข้ามเรื่องนี้ไปได้เลย เพราะการเดินทางไปตลาดที่มีชีวิตชีวาของไทบ้านต่างๆ ได้สะท้อนให้เห็นสีสรรของการไปตลาด เช่น แม่เฒ่าท่านหนึ่ง⁹¹เล่าให้เราฟังเกี่ยวกับการไปตลาดในช่วงวัยเด็กของท่านว่า “ก่อนนี้ไปตลาดนั้นก็เดินไป เดินตามทางผ่านสงเปือย ก่อนนี้เดินไปมีถนน สมัยมีถนนนี้เมื่อย่านรถหลาย แม่วิ่งลงมาทางเดิมเลยได้ ย่านรถขึ้นมาเหยียบ เดินไปก็เดินทางเกวียน ทางคั่นนาอันี้แหละ การไปบางที่ก็ไปเป็นหมู่ ชวนหมู่ บางที่ก็ไปสอง บางที่ก็ไปคนเดียว ระหว่างทางก็ไม่มีอันตราย เอาปลา เอาปู ส่วนหลายก็แวนกินเรานี้แหละ สมัยนั้นปลากับบั้งนี้ก็ไล่ละหำสิบสตางค์ ใช้ตาซังๆได้มากที่สุดก็ชาวหำกิโล ไม่เคยได้เกินนี้เลย บางที่เจอปลาคุณสามสิบกิโลก็มี ได้มาต้องลงหาบเลย”

4.3.2 เครือข่ายป่าดงความสัมพันธ์ของบ้านกับเห็ด⁹²

ในตำบลสงเปือยมี “ป่าดง” ขนาดใหญ่เนื้อที่หลายร้อยไร่ในระหว่างเขตติดต่อแต่ละหมู่บ้าน จากบ้านสงเปือยไปบ้านกุดตากล้า จากบ้านกุดตากล้าไปบ้านบึงหวาย จากบ้านบึงหวายไปบ้านโคกสะอาด ป่าดงดังกล่าวจะมี 4 หมู่บ้านล้อมรอบจะมีเห็ดธรรมชาติขึ้นอยู่ชุกชุม เป็นแหล่งอาหารและอาชีพการเก็บเห็ดส่งขายที่ตลาดสด อ.คำเขื่อนแก้วมาช้านานแล้ว⁹³ วันหนึ่งๆ ทำรายได้ได้ไม่น้อยเลยทีเดียว

นอกจาก “ป่าดง” แห่งนี้แล้วยังมีป่าดงประจำแต่ละหมู่บ้านของตนเช่น บ้านโนนม่วง บ้านนาโพธิ์ บ้านกุดกุง ก็อาศัยเป็นอาหารหลักในชีวิตประจำวันช่วงหนึ่ง เห็ดธรรมชาติมีมากมายหลายชนิด กล่าวกันว่าเห็ดธรรมชาติอร่อยกว่าเห็ดที่เพาะขึ้นมา หรือที่เรียกว่า “เห็ดวิทยา ศาสตร์” และมีสิ่งที่เป็นเครื่องยืนยันได้ว่าเห็ดธรรมชาติไม่สามารถเพาะขึ้นมาเลียนแบบได้ ชาวบ้านจะได้บริโภคเห็ดเฉพาะในช่วงที่มีเห็ดออกเท่านั้น เห็ดธรรมชาติในภาษาอีสานก็มี เห็ดเผาะ เห็ดบด เห็ดขอนขาว เห็ดปวก (เห็ดโคน) เห็ดตาโล่ เห็ดละโงก เห็ดก่อ เห็ดไท เห็ดผึ้ง เห็ดลำฟาน เห็ดปู เห็ดตีนเต่า ฯลฯ เห็ดเหล่านี้ต่างมีคุณค่าทางโภชนาการทั้งสิ้น และชาวบ้านจะมีความรู้เรื่องเกี่ยวกับเห็ดเป็นอย่างดี

⁹⁰ ความคิดเห็นของผู้ศึกษาที่ได้จากการนั่งคุยหลายครั้งกับชาวบ้าน

⁹¹ ในการประชุมผู้เฒ่าผู้แก่ที่บ้านบึงหวาย วันที่ 30 มิถุนายน 2545

⁹² จากหนังสือ “บ้านกุดตระกล้า หนังสือแนะนำหมู่บ้านกุดตากล้า” ที่เรียบเรียงโดย สมัย จำเดิมสุข, หน้า 55 -56

⁹³ คณะวิจัยคาดว่าตลาดลุ่มพุกเกิดก่อนหลังจากตั้งอำเภอดำรงวิทยะ ป.พ.ศ. 2496

เห็ดธรรมชาติจะเกิดขึ้นเองตามแหล่งธรรมชาติ ถ้ามีฝนตกและแดดจัดให้ร้อนอบอ้าว จะมีเห็ดกินไปตลอดทั้งปี นับตั้งแต่เดือน 3 เห็ดน้ำผึ้งขมจะออก เดือน 4 เห็ดเผาะ เดือน 5 เห็ดก่อ เห็ดละไวก เดือน 6 ถึงเดือน 12 จะมีเห็ดปวก เห็ดตีนเต่า เห็ดมันปู เห็ดก่อ ขึ้นสลับกัน นอกนั้นก็จะมีเห็ดชนิดอื่นอีก

4.3.3 ถนนกับการเปลี่ยนที่ว่างภายในคุ้ม

“แต่ก่อนไม่มีรั้วบ้านหรือ มีประตูเข้าบ้านโลด
ประตูจะเอาหนามอัดตรงทางเข้า ตีโครงขึ้นสูงๆ
ขโมยหลาย ก็แต่งยามกันไปนอนรัก ทางลงวังแห่ง ในนุกุดตานัน
นอนอยู่สามสี่คนนั้น มีประตูบ้านใหญ่(หมู่บ้าน)เลย”

แต่เดิมกลุ่มเรือนในชนบทจะมีลักษณะไม่เป็นระเบียบ การไปมาหาสู่กันจะเดินลัดเลาะไปตามที่ว่างระหว่างเรือน โดยรั้วบ้านก็จะมีกำแพงกันเฉพาะแค่ป้องกันสัตว์เดินออกมานอกบ้านเท่านั้น จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่มีเนื้อที่ที่จะสร้างสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ ในช่วงปี พ.ศ. 2500 หมู่บ้านต่างๆ ในชนบทจึงเริ่มมีการปรับเปลี่ยนที่ว่างที่ใช้ในการสัญจรไปมาขึ้นเป็นลักษณะของผังชุมชนแบบตาราง ซึ่งรายละเอียดของการตัดถนนในท้องถิ่นจะมีรายละเอียดดังนี้

ก.การตัดถนนในบ้านนุกุดตาล⁹⁴ ปี พ.ศ. 2496 ในระหว่างนายอินทร์ จำเดิมสุข เป็นผู้ใหญ่บ้าน ท่านได้รับแผนพัฒนาให้ตัดถนนในหมู่บ้านจากอำเภอ เมื่อประชุมประจำเดือน ซึ่งเป็นปีที่ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ⁹⁵ ท่านจึงเรียก นายสำเนียง สอดศรี นายสุตพรหมศรี เป็นผู้ช่วย ทางโรงเรียนก็มีนายจอม บุญประภาศรี เป็นครูใหญ่ ทางวัดก็มีอาจารย์สุดใจ ปากโร เป็นเจ้าอธิการ ทุกฝ่ายได้ประชุมและเห็นดีตกลงกันว่าจะตัดถนนภายในหมู่บ้านให้เป็นระเบียบ ถ้าตัดถูกที่บ้านใดก็ให้รื้อออกไป ถ้าไม่ให้ทางบ้านเราจะไม่สะอาดและไม่สวย เมื่อตกลงกันได้ชาวบ้านจึงมอบให้นายสำเนียง สอดศรี เขียนแบบบ้านและถนนขึ้นดู บอกว่าถนนทุกสายกว้าง 7 เมตรเท่ากัน เมื่อตกลงกันได้ก็ลงมือทำกันในปีนั้น นับเป็นการพัฒนาผ่าตัดครั้งยิ่งใหญ่⁹⁶ ที่สุดอย่างไม่น่าเป็นไปได้ กว่าที่จะโยกย้ายรื้อถอนบ้านเรือนออกไปจนตัดถนนได้เสร็จต้องใช้เวลาถึง 3 ปี (ถนนเสร็จในปี พ.ศ. 2499) เมื่อพัฒนาถนนเสร็จสมบูรณ์แล้วทางอำเภอก็สรรเสริญว่าทำได้ดี ยกให้เป็นถนนตัวอย่างในเขตตำบลสงเปือยในสมัยนั้น **เนื่องจากเป็นถนนที่ตัดด้วยความเคารพนับถือของผู้ใหญ่**

⁹⁴ จากหนังสือ “บ้านนุกุดตาล หนังสือแนะนำหมู่บ้านนุกุดตาล” ที่เรียบเรียงโดย สมัย จำเดิมสุข, หน้า 43 -45

⁹⁵ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เริ่มใช้ในปี พ.ศ. 2504

⁹⁶ จากข้อความดังกล่าวชี้ให้เห็นถึง ความคิดเห็นของชุมชนต่อการเปลี่ยนแปลงในครั้งนี้

ทั้งสามฝ่ายคือ ฝ่ายบริหาร ฝ่ายศาสนา ฝ่ายโรงเรียน ร่วมมือกัน ลักษณะการพัฒนาที่เกิดขึ้นในพื้นที่นี้แม้ว่าจะเป็นการพัฒนาที่อ้างอิงวิธีการบริหารแบบรัฐแต่ในทางปฏิบัติแล้วชาวบ้านมีวิธีการจัดการพื้นที่แบบผสมผสานเอาวิธีการแบบชาวบ้านเข้ามาใช้ เช่น การนำเอากลุ่มผู้นำทางความเชื่อและทางการศึกษามาใช้ในการประสานและเจรจากับผู้คนในชุมชน

ข. การตัดถนนที่บ้านสงเปือย⁹⁷ ในปี พ.ศ. 2500 – 2501 โดยพระครูสุทธิ รัตนโสภณ ในขณะนั้นท่านเป็นเจ้าของอำเภอดำเนินสะดวก ท่านได้เห็นความลำบากของหมู่บ้านในเรื่องนี้จึงได้เป็นผู้นำชาวบ้านในการพัฒนา การตัดถนนรอบบ้านภายในหมู่บ้านให้มีความกว้าง 8 เมตร หากบ้านหรือร้านค้าผู้ใดถูกรื้อถอนโยกย้ายไปอยู่ที่ใหม่ การพัฒนาได้รับความร่วมมือจากทุกฝ่ายนับเป็นการพัฒนาผ่ตัดครั้งสำคัญ ทั้งนี้คงจะเนื่องจากความเคารพนับถือในตัวท่านเป็นอย่างสูงนั่นเอง ซึ่งจะเห็นได้ว่าความแตกต่างของบ้านกุดตากกล้าในการตัดถนนกับบ้านสงเปือยคือ แก่นนำในการพัฒนาที่บ้านสงเปือยจะอาศัยวัดเป็นหลัก แต่ที่บ้านกุดตากกล้าจะอาศัยความร่วมมือในหลายๆ ส่วน

การตัดถนนที่เกิดขึ้นภายในท้องถิ่นสงเปือยนี้มีหลายบ้านในช่วงปี พ.ศ. 2500 ตามแนวทางของภาครัฐบาล และเหตุการณ์นี้เองที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ว่าง (Space) ภายในชุมชนขึ้น จากเดิมการสร้างเรือนแต่ละหลังจะสร้างอย่างไม่มีระเบียบกฎเกณฑ์ ใครอยากสร้างตรงไหนก็บอกกล่าวกันไป ไม่มีการปักเขตแดนกันอย่างตายตัว รั้วเรือนชานก็กันเอาเฉพาะกันรั้วกันควายของตนเอง แต่เพียงเท่านั้น ซึ่งลักษณะเช่นนี้เกิดขึ้นในหลายๆ บ้านในท้องถิ่นอีสานในสมัยนั้น ดังในบ้านนุ่งหวายที่พ่อเผ่ากิ่ง ธรรมดาจิตเล่าถึงไว้ในลูกหลานฟังว่า “แต่ก่อนไม่มีรั้วบ้านหรือ มีประตูเข้าบ้านโลด ประตูจะเอาหนามอัดตรงทางเข้า ดีโครงขึ้นสูงๆ ขโมยหลาย ก็แต่งยามกันไปนอนลัด ทางลงวังแห่ โนนกุดตากลำนั่น นอนอยู่สามสี่คนนั่น **มีประตูบ้านใหญ่(หมู่บ้าน)เลย** รั้วนี้ก็ค่อยๆ มาเปลี่ยนมา แต่ก่อนรั้วควายหลายคอกก็อยู่ตาล่าง(ข้างล่าง)นี่แหละ เอาวัวมาพวกก็อยู่โฮมกัน คอกก็ประมาณสองคนโอบนั่นแหละ รั้วบ้านก็มีขึ้นมาพร้อมกับคอกวัวควายที่หลายขึ้น” และคำบอกเล่าของพ่อใหญ่กิ่ง ธรรมดาจิตทำให้ทราบว่า **การล้อมรั้วในสมัยก่อนเป็นการล้อมเพื่อเหตุผลในการป้องกันโจร ขโมยเท่านั้น ไม่ใช่การล้อมเพื่อแบ่งอาณาบริเวณส่วนตัว ความคิดของคนในช่วงมากกว่า 50 ปีขึ้นไปนั้นจะเห็นการความคิดของการปกป้องทรัพย์สินสมบัติร่วมกันของแต่ละชุมชน ซึ่งก็อาจเป็นไปได้อีกเช่นกันว่า โจรในสมัยนั้นจะเป็นการปล้นบ้านมากกว่าลักเล็กขโมยน้อย ไม่ปล้นเฉพาะเรือนเหมือนดังเช่นสมัยนี้** ดังที่แม่ใหญ่คำหมา บ้านดอนยางได้เล่าเหตุการณ์โจรขึ้นมาปล้นบ้านดอนยางให้เราฟังว่า “แต่โดนแล้วตอนผู้ชานี้ยังเล็กเลย มีโจรพาพวกมาเลยขึ้นมาทางร้องบ่อ ไทบ้านหนีหมด ไปแอบอยู่ตามกุดตามหนอง โจรเป็นมามีปืนมาได้ บ้านเฮาแต่ก็มันบ้านเล็ก มีแต่ห้าหกหลังคาเรือน ทั้งบ้านมีปืนอยู่หน่วยหนึ่ง แต่บ่มีลูก โจรมาก็พากันหนีหมด โจรมันเอาไม้กระทุ้งฝ่าว่ามีเงินอยู่ลำใด มัน

⁹⁷ ดี ผุ่นทอง, อ้างแล้ว, 2528, หน้า 30

เอาหมด แหม่นยังเอาไปเลย พอมันไปก็กลับเข้าบ้านมา โจรมันก็ไปล้างตีนอยู่ทางห้วยกระหลาว โน่นแหละ”⁹⁸

และจากการตัดถนนภายในหมู่บ้านในช่วงปี พ.ศ. 2500 เป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของที่ว่างในการสัญจรภายในคุ้ม มาสู่รูปแบบตาราง ต่อมาในช่วงปี พ.ศ. 2520 กรรมสิทธิ์ที่ดินเริ่มมามีอิทธิพลในการเกิดการกั้นพื้นที่แบบรั้วบ้าน การเปลี่ยนแปลงแผนของการเดินทางของคนภายในชุมชนนั้นทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงปฏิสัมพันธ์ในระหว่างการเดินทางภายในชุมชน เนื่องจากแต่เดิมชาวบ้านจะมีโอกาสพบปะกันอย่างไม่เป็นทางการในการเดินไปมาหาสู่กันระหว่างเรือนแต่เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงเส้นทางการเดินทางภายในชุมชนนั้น โอกาสในการเกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างครัวเรือนจึงเป็นความสัมพันธ์ผ่านพื้นที่ถนนซึ่งเป็นที่สาธารณะมากกว่า การพบปะกันในพื้นที่ได้ทุนอาคารซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนบุคคลกึ่งสาธารณะ(Semi-Public) การเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ในลักษณะเช่นนี้มีผลทั้งในเชิงการใช้สอยและมีผลในทางสังคม การเปลี่ยนแปลงในเรื่องราวเกี่ยวกับการใช้สอยคือ การเปลี่ยนแปลงการจัดพื้นที่ได้ทุนเรือนให้เอื้อกับการทำกิจกรรมระดับครัวเรือนมากขึ้น ความเป็นส่วนตัวมากขึ้น เช่น การพื้นที่ลับตาผู้คนที่ใช้นอนหลับพักผ่อนภายในได้ทุนเรือน เป็นต้น ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมคือ การลดโอกาสในการพบปะกันของผู้คนเนื่องมาจากอุปสรรคทางการมองเห็นกันและกัน

รูปที่ 4.6 การเปลี่ยนที่ว่างการเดินเท้าไปตามที่ว่างระหว่างบ้านมาเป็นการเคลื่อนที่บนถนน และการเข้ามาของรั้วบ้านในยุคการแบ่งกรรมสิทธิ์

4.3.4 การเข้ามาของเครื่องจักรทางการเกษตรกับการหายไปของผีตาแฮก

“มันเอาไถมาไถหัวผีหมด ผีย่านหมดเลยหนีไป”

⁹⁸ แม่ใหญ่คำหมา เล่าให้เราฟังอย่างออกอารมณ์มาก ท่านบอกว่าเล่าให้ฟังทุกวันนี้ยังเครียดหลายอยู่เลย

ลักษณะการผลิตในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2500 จะเป็นการทำนาแบบธรรมชาติและมีการช่วยเหลือจุนเจือกันของชุมชน การทำนาในตอนนั้นเป็นการทำนาโดยใช้แรงงานคนและสัตว์เป็นสำคัญ มีการใช้ประเพณีบางอย่างในการเกื้อหนุนการผลิต เช่น การลงแขกเกี่ยวข้าวร่วมกันของคนภายในชุมชน หรือในบางครั้งอาจมีการทำกันในระดับข้ามชุมชน แต่ก็เพียงเฉพาะบางคนที่มีความชำนาญอยู่ในชุมชนอื่นๆ หรือประเพณีเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ของนาเช่น การไหว้ผีตาแฮกก่อนลงนา โดยชาวบ้านเชื่อกันว่าในที่ที่ตนเองทำนาจะมีคนอยู่มาก่อนจึงต้องให้ความเคารพและถือเป็นการสร้างความมั่นใจในการทำนาว่านาจะออกข้าวได้ดี

ต่อมาเครื่องจักรกลเริ่มเข้ามามีบทบาทในกระบวนการการผลิตข้าว เช่น แต่เดิมชาวบ้านจะใช้ครกตำข้าวก็เริ่มเปลี่ยนมาใช้การสีข้าวที่โรงสี ซึ่งพ่อคำมี ทองดี⁹⁹ ซึ่งเคยเป็นเจ้าของโรงสีข้าวของบ้านกุดตากลับในสมัยนั้นเล่าให้ผู้ศึกษาฟังว่า “ตอนที่มิโรงสีไม่ผมมีลูกมีเมียแล้ว มีลูกประมาณคนแรกอายุประมาณ 28 ปี มีลูกคนที่สองแล้วถึงมีโรงสีใหม่ (ประมาณ 40 ปีมาแล้ว) โรงสีแต่ก่อนราคาหาบละบาท ผมเอาไม่มาจากอุบลนี้แหละครับ เอามาที่นี่ **แต่ก่อนสีข้าวแล้วก็เอาไปขายไกลเลย สารคามก็ไป ปากช่อง สระบุรี อำเภอสีมาโพน ตอนไปขายข้าวก็เอาวัวเอาควายไปขายด้วย** แต่ก่อนซื้อควายไปขายก็ซื้อปากเอาตัวละ 5 – 6 ตำลึง ถ้าขาดทุนมาก็มาขอลดเอา แต่ก่อนเอาไปขายได้เงินมาสี่พัน สามพัน ไปขายที่หนึ่งก็ได้เรือนหลังใหม่เลย” ซึ่งคำบอกเล่าของพ่อคำมี ทองดี ทำให้ทราบถึง การเข้ามาของเครื่องจักรกลที่เกี่ยวกับการเกษตรแล้ว ยังทำให้เรามองเห็นเส้นทางการเดินทางของข้าวออกจากชุมชนและท้องถิ่นออกสู่ภูมิภาคอื่นๆ อีกด้วย **นั่นทำให้รู้ว่าภายหลังจากการเข้ามาของเครื่องจักรกล ข้าวถือเป็นสินค้าที่มีมูลค่ามากกว่าเป็นเงาไขของการยังชีพ**

การเดินทางออกไปขายข้าวนอกชุมชนท้องถิ่นนี้เป็นสิ่งที่น่าสนเนื่องจากทำให้เราทราบว่า **นอกจากการเดินทางล่องไปตามเรือเพื่อเอาข้าวไปขายที่จังหวัดอุบลราชธานีแล้ว ยังมีการเคลื่อนที่ทางบกไปโดยเกวียนโดยผ่านทางมหาสารคาม ยาวไปจนถึงปากช่องและจังหวัดสระบุรี** ซึ่งเป็นเส้นทางที่จะแสดงให้เห็นถึงการเกิดพื้นที่ตลาดในบริเวณนี้ต่อไป

อีกทั้งช่วงของการเข้ามามีบทบาทของเครื่องจักรกลต่อการผลิตทางการเกษตร เป็นการเปลี่ยนครั้งสำคัญอีกครั้งในท้องถิ่นสงเปือย โดยยายเหล่า พรพิศ (อายุ 60 ปี) กับยายบุญไท พากเพียร (อายุ 57 ปี) เล่าให้ฟังว่า “ตอนยายเด็กๆยังมีการเลี้ยงตาแฮกอยู่ แต่พอรถสีข้าวเข้ามา เลิกไปหมดเลย **“มันเอาไถมาไถหัวผิมด ผีย่านหมดเลยหนีไป”** ตอนนั้นก็ไม่มีแล้วการเลี้ยงตาแฮก” และจากข้อมูลในส่วนนี้ชี้ให้เห็นว่า **จินตนาการของผีที่มีต่อที่ว่าง (Space) เริ่มหมดไปภายหลัง**

⁹⁹ จากการนั่งคุยได้เรือนของตาคำมี ทองดี (อายุ 78 ปี) โดยมียายผัน ดวงตา (อายุ 83 ปี) และตาวงค์ ดวงตา (อายุ 85 ปี) ร่วมสนทนา ในบ้านกุดตากลับ ต.สงเปือย อ.คำเขื่อนแก้ว จ.ยโสธร วันที่ 22 เมษายน 2545

จากการเข้ามาของเครื่องจักรกล และกลายมาเป็นจินตนาการในเรื่องของผีที่ไม่ติดกับพื้นที่แทน เช่น ผีปอบ ผีกระสือ ผีแม่หม้าย เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงวิธีคิดเกี่ยวกับพื้นที่แบบผืนนี้เป็นอีกหนึ่งเรื่องราวที่ทำให้เราเข้าใจได้ว่า ระบบทางความเชื่อที่เกี่ยวข้องพันธุในระดับชุมชนนั้น ได้ให้ความสำคัญกับของผีในระดับปัจเจกชนหรือเฉพาะตัวบุคคลมากขึ้น อาจกล่าวได้ว่า ชาวบ้านกับความรู้สึกในความเป็นเจ้าของร่วมกันของตำนานและเรื่องเล่านั้นเริ่มเปลี่ยนแปลงจากการสืบทอดตำนานผ่านความเชื่อทางสังคมมาเป็นการส่งต่อด้านานแบบผ่านเรื่องเล่าเฉพาะบุคคลเป็นส่วนใหญ่ **ดังจะเห็นได้ว่าแต่เดิมเราจะมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับผีดอนปู่และพื้นที่พิเศษที่เป็นที่ตั้งของศาลเจ้าปู่ ซึ่งเป็นผีระดับชุมชนท้องถิ่น ที่เล่าผ่านประวัติศาสตร์ของชุมชนเป็นสำคัญ แต่ปัจจุบันมิติของผีกับเป็นเรื่องราวที่เล่าผ่านประวัติศาสตร์ของบุคคลเป็นสำคัญ**

นอกจากการเข้ามาของเครื่องจักรกลทางการเกษตรจะมีบทบาทในการเปลี่ยนจินตนาการของผีในที่ว่างมาเป็นผีที่ลอยออกจากพื้นที่แล้ว ยังได้เป็นสาเหตุสำคัญในการเข้าไปบุกรุกทามร่องบ่อริมลำน้ำชีอีกด้วย การเปลี่ยนแปลงเครื่องมือในการประกอบกิจกรรมทางการเกษตรนี้เป็นการเริ่มต้นการทำการเกษตรแบบใช้เครื่องทุ่นแรง ซึ่งทำให้เกิดความสามารถเอาชนะข้อจำกัดการทำเกษตรแบบใช้แรงงานคนได้ การเข้าไปรุกเข้าไปในพื้นที่ที่เคยเป็นพื้นที่สาธารณะที่ใช้ประโยชน์ร่วมกันได้และปรับเปลี่ยนเป็นที่ที่ใช้เพื่อการเกษตรของแต่ละครอบครัวขึ้น ประกอบกับการเปิดโอกาสให้ประชาชนมีทางในการครอบครองกรรมสิทธิ์ที่ดินได้จึงเป็นเสมือนเครื่องกระตุ้นให้ชาวบ้านเข้าไปเอาที่สาธารณะมาครอบครองเป็นของตนเองมากยิ่งขึ้น

รูปที่ 4.7 รถจักรทางการผลิตทางการเกษตรการเข้ามาที่เปลี่ยนจินตนาการในเรื่องผี

4.3.5 ผ้าป่ากรุงเทพผลสำเร็จของการออกบ้านทำงานกรุงเทพฯ

“ผู้ที่เป็นตัวตั้งตัวตีนี้อยู่เมืองหลวงนี้ยากอยู่
กว่าจะรวมเงินรวมทองได้กว่าจะรวมคนได้มันยาก
ถ้าใครรวมได้ก็เก่งอยู่ ก็ถือว่าผู้นี้เก่งเติบโตไปก็ถือว่าผู้นั้น
เอาคนเป็นร้อยเป็นพันมารวมกันฟังความผู้เดียวนี้”

ในอดีตของบ้านต่างๆในท้องถิ่นสงเปือย การเอาบุญต่างๆไม่ว่าบุญบั้งไฟ บุญกฐิน บุญผ้าป่า จะเป็นการเอาบุญของไทบ้านนั้น เช่น บุญกฐินบ้านสงเปือยก็จะเป็นคนบ้านสงเปือยที่อยู่ในบ้านเป็นคนจัด และบ้านอื่นก็จะไปร่วมเอาบุญได้อยู่เช่นกัน พ่อชาติ บุญประคอง¹⁰⁰ บ้านโนนม่วงได้เล่าถึงความสนุกสนานในวัยหนุ่มของท่านให้พวกเราฟังว่า “ยามเฮ็ดบุญก็บุญผ้าป่า บุญกฐิน คือกันนี้แหละ ไปจ้างหมอลำมาก็ลำปากเปล่า จุดขี้ตะบองผู้เขียนก็เขียน ผู้เล่นก็เล่น งานบ้านใกล้ก็ไปหมด บ้านกุดกุง บ้านทรายงาม บ้านนาโพธิ์ บ้านสงเปือย เป็นตาไปก็ได้ไป เกี่ยวกับมโหรีสงเปือย มั่นดังคือเข้าจัดงานผู้นั้นขึ้นมาแสดงเราก็รู้จักอยู่แล้ว ก็ยกกันไปเป็นหมู่ๆกันไปก็หลาย “ **การจัดบุญกฐินผ้าป่าในสมัยนั้นเป็นการจัดงานในท้องถิ่น เพื่อเอาบุญกันระหว่างบ้านต่างๆ เป็นการติดตามประเพณีที่สืบทอดกันมาแต่พ่อแต่แม่ และแฝงไว้ด้วยความสนุกสนานในงานบุญต่างๆ**

ต่อมาภายหลังจากการออกไปทำงานนอกบ้านอีกช่วงหลังจากที่สมัยปู่ย่าเกือบ 70 ปี ก่อนนี้ปู่ย่าได้พากันออกบ้านไปรับจ้างทำนาในภาคกลางและกรุงเทพฯ มาสมัยหลังจากนั้นคือประมาณ 50 ปีย้อนไปจากปัจจุบัน กลุ่มคนหนุ่มคนสาวของบ้านและท้องถิ่นก็เริ่มไปกรุงเทพฯเพื่อทำงานอีกรอบ พ่อชาติ บุญประคองก็เล่าให้เราฟังเกี่ยวกับความยากลำบากในการไปหางานทำที่กรุงเทพฯในช่วงนั้นให้เราฟังว่า “ไปกรุงเทพฯครั้งแรกนี่ก็ออกโรงเรียนแล้ว อายุประมาณ 17 ปี (ประมาณปีพ.ศ. 2496)ไปขึ้นรถลุมพุกนี่ไปนอนวารินชำราบ ไปขึ้นรถไฟ ไปเข้าโรงแรมนอนคืนมือเข้าก็ไปซื้อตัวรถไฟ วารินไปกรุงเทพฯค่ารถไฟ 32 บาท ไปนอนโคราชแล้วต่อรถไฟไปกรุงเทพฯ ขึ้นรถสองต่อ¹⁰¹ คีนสามนอนกรุงเทพฯ บ่มีรถเร็วบ่มีรถด่วนมีแต่รถธรรมดาเหมือนตู้เมื่อนี้” และภายหลังจากการไปกรุงเทพฯของคนหนุ่มคนสาวของบ้านต่างๆนี้เองทำให้เกิดประเพณีที่เรียกว่า “**ผ้าป่ากรุงเทพฯ**” เกิดขึ้น พ่อชาติ บุญประคองก็สร้างความกระจ่างให้แก่คณะวิจัยเราอีกครั้งว่า “แต่ก่อนไม่มีผ้าป่า คนไปเมืองหลวงมันน้อยเงิน กับใครมี ตู้เมื่อนี้ออกจากโรงเรียนบ้าน ป.หก ไปเข้าโรงเรียน ม. ก็อยู่แค่ ม.สาม ก็หนีไปเมืองหลวงหมด บางคนออกจาก ป.หก ก็ไปเมืองหลวงเลย ผู้ที่เป็นตัวตั้งตัวตีนี้อยู่เมืองหลวงนี้ยากอยู่ กว่าจะรวมเงินรวมทองได้กว่าจะรวมคนได้มันยาก ถ้าใครรวมได้ก็เก่งอยู่ ก็ถือว่าผู้นี้เก่งเติบโตไปก็ถือว่าผู้นั้น เอาคนเป็นร้อยเป็นพันมารวมกันฟัง

¹⁰⁰ การสัมภาษณ์ตาชาติ บุญประคอง (อายุ 66 ปี) ที่บ้านโนนม่วง อ.คำเขื่อนแก้ว จ.ยโสธร วันที่ 24 เมษายน 2545

¹⁰¹ แสดงให้เห็นถึงเส้นทางในการเดินทางของผู้คนหลังจากที่มีการสร้างทางรถไฟถึงจังหวัดอุบลราชธานี

ความผู้เดียวนี้¹⁰² แต่ก็มีคนบ้านนี้ไปบวชอยู่กรุงเทพฯ บวชอยู่วัดปทุมคงคา แล้วก็ชักชวนชาวพุทธ กรุงเทพฯ เป็นเจ๊กเป็นหยั่ง มาทอดผ้าป่า เราก็ได้เงินมาบำรุงวัด ได้เสื้อได้ผ้า ได้ของมาใช้ **พวกคน รวยก็ทานมา บ้านเรามันบ่เจริญ**¹⁰³” ลักษณะของบุญผ้าป่า หรือบุญกฐินในช่วงหลังเป็นการเอาบุญ เพื่อสร้างสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ให้อวด และเป็นลูกเป็นหลานของบ้านที่ออกบ้านไปทำงานที่กรุงเทพฯ เป็นผู้ เริ่มเอาบุญผ้าป่าบ้าง บุญกฐินบ้างกลับมาบ้านของตนเอง พลัดเปลี่ยนเจ้าภาพเป็นรายๆ ไป การสร้าง กฐินและผ้าป่าในรูปแบบนี้ของลูกหลานที่ออกไปทำงานที่อื่นนั้น นอกจากเป็นการรวมกันเอาบุญกลับมา บ้านแล้ว ยังเป็นวิธีการรวมตัวกันของคนในบ้านหรือท้องถิ่นเมื่อห่างบ้านออกไปใช้ชีวิตในที่ไกลบ้าน ตาวงศ์ ดวงตา ยังได้ตอกย้ำเรื่องราวเกี่ยวผ้าป่าให้เราฟังอีกว่า “**ผ้าป่ามีมานานแล้วลูกหลานบ้านเรา นี่แหละไปทำงานกรุงเทพแล้วก็เอาผ้าป่ามาบ้าน บางทีก็มาสงกรานต์ บั้งไฟ แต่ก่อนมีเฉพาะ ตอนสร้างโน่นสร้างนี่ แต่ช่วงหลังมีตามเทศกาล ตอนอยากได้โบสถ์ ศาลา หอโปง ตอนนี่เขาเรียกผ้า ป่าสามัคคี**” การบอกเล่าของสองคุณตาและพ่อเฒ่าแม่เฒ่าอีกหลายท่านทำให้เราแน่ใจที่จะกล่าวได้ว่า **“บุญผ้าป่า บุญกฐินจากลูกหลานจากกรุงเทพฯ นอกจากจะเป็นการเอาบุญกลับบ้านแล้ว ยัง เป็นการสร้างความสัมพันธ์ของคนที่อยู่ต่างที่ต่างทางในกรุงเทพฯ แต่ความเป็นลูกบ้านนี้บ้าน นั้นยังคงยึดเหนี่ยวผู้คนเหล่านั้นด้วยบุญผ้าป่าบุญกฐิน อีกทั้งการเอาผ้าป่ากลับบ้านยังถือว่าเป็น การสร้างการนับหน้าถือตาของตนเองกับผู้ที่อยู่ที่บ้านอีกด้วย**” หากมองพื้นที่ทางศาสนา ในรูปแบบของเครือข่ายผ้าป่าของชาวบ้านในท้องถิ่นจะพบว่า เป็นพื้นที่ใหม่ที่กลุ่มลูกหลานบ้านสร้าง ขึ้นเพื่อยึดเหนี่ยวผู้คนที่อยู่อาศัยกันต่างพื้นที่ได้มีโอกาสพบปะสังสรรค์กันและกัน การเปิดพื้นที่แบบดัง กล่าวขึ้นเป็นกระบวนการปรับตัวในการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ของผู้คนในท้องถิ่นแบบใหม่โดยไม่ ได้มีพื้นที่จริงหรือพื้นที่ทางกายภาพเป็นปัจจัยหลักอีกทั้งไม่ได้อาศัยองค์ประกอบทางกายภาพใดๆ ในการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ แต่อาศัยพื้นที่ทางงานบุญและพื้นที่ของความเป็นลูกบ้านในการสร้าง ความสัมพันธ์ดังกล่าวขึ้น **มิติในการสร้างความสัมพันธ์แบบนี้เองจึงถือเป็นการปรับตัวของผู้คน ในท้องถิ่นภายหลังจากการเกิดการเปลี่ยนแปลงอุดมการณ์ในการใช้ชีวิตจากภาคเกษตรมาสู่ สังคมแบบสมัยใหม่**

¹⁰² เนื้อความที่ชี้ให้เห็นเกี่ยวกับลูกบ้านที่สามารถเป็นผู้นำว่า หาก ลูกบ้านคนใดสามารถสร้างความเชื่อถือให้กับกลุ่ม คนที่เป็นลูกบ้านพลัดถิ่นด้วยกันแล้วก็น่าที่จะเป็นเครื่องบ่งบอกถึงศักยภาพในการเป็นผู้นำคนได้ดี และก็น่าสนใจอีก ว่า ในอนาคตอาจเป็นไปได้ว่า เรื่องราวดังกล่าวนี้อาจเป็นเครื่องชี้วัดในการเลือกผู้นำชุมชนก็อาจจะเป็นได้ – ผู้เขียน

¹⁰³ เป็นอีกหนึ่งประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับความคิดของตนในท้องถิ่นที่มองมาสู่คนในเมืองหลวง

4.4 ยุคของการพัฒนาโดยหลวงพ่อบึงเป็นแกนนำ¹⁰⁴

ในท้องถิ่นสงเปือยบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนามีมาก โดยชาวบ้านจะให้ความเคารพนับถือพระเป็นอย่างมาก เช่น ในบ้านสงเปือยสมัยพระครูสุทธิ รัตนโสภณ¹⁰⁵ ที่บทบาทในการตัดถนนในปี พ.ศ. 2500 ต่อมายุคของหลวงพ่อดิเรก ญาณวิโร ที่เข้ามามีบทบาทสำคัญในการพัฒนาบ้านสงเปือยและท้องถิ่นสงเปือย ซึ่งท่านเป็นแกนนำสำคัญในโครงการหลายอย่าง¹⁰⁶ เช่น การสร้างคลองส่งน้ำเข้าสู่ทุ่งนายาว 3 กิโลเมตร การสร้างฝายน้ำล้นที่ท่าวังแห่ การส่งเสริมอาชีพปลูกหม่อนเลี้ยงไหม เลี้ยงไก่ ปลูกมะม่วงพันธุ์ดี และการปลูกไม้ การประสานงานตัดถนนเชื่อมกับอีก 3 หมู่บ้านยาว 5 กิโลเมตร การจัดสรรพื้นที่ชายบ้านสงเปือยไว้รองรับขยายตัวของหมู่บ้านและสร้างสิ่งสาธารณประโยชน์ การสร้างธนาคารที่จุข้าวได้ 100 เกวียน การสร้างประตูน้ำที่กุดตาเถย การนำเสนอโครงการที่ยิ่งใหญ่ที่สุดคือ **“โครงการพัฒนาลุ่มแม่น้ำชีตอนกลาง”** ซึ่งโครงการนี้ได้ ทุลเกล้าฯถวายแด่องค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ. 2530

นอกจากนี้หลวงพ่อดิเรก ญาณวิโร ยังได้นำพาชาวบ้านมาสร้างน้ำพระธาตุที่ดงเมืองเตยในปี พ.ศ. 2526 **ซึ่งต่อมากลายเป็นประเพณีที่สำคัญของท้องถิ่นพระธาตุดงเมืองเตย โดยในหลายบ้านโดยรอบจะมาร่วมงานสร้างน้ำพระธาตุ** ซึ่งหลวงพ่อดิเรกได้เล่าเกี่ยวกับการจัดประเพณีดังกล่าวว่า “เป็นงานบุญสงกรานต์ชาวบ้านจะไปแห่เอาน้ำที่หนองผุดตา อยู่ทางดอนเมืองเตย มาสร้างธาตุสงพระสงฆ์ สร้างผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้าน” หลังจากเกิดประเพณีดังกล่าวขึ้นชาวบ้านในหลายบ้านโดยรอบเช่น บ้านโนนม่วง บ้านกุดตาเถย บ้านโคกสะอาดและบ้านอีกหลายบ้านที่อยู่ไกลออกไปจะมาร่วมงานสร้างน้ำ ฉะนั้นจึงถือได้ว่า งานสร้างน้ำธาตุดงเมืองเตยเป็นงานประเพณีของท้องถิ่นที่เกิดขึ้นในช่วงหลังในลักษณะของงานบุญที่มีกิจกรรมสนุกสนานมาประกอบด้วยเช่น หมอลำ รำวง เป็นต้น ลักษณะการสร้างประเพณีการสร้างน้ำธาตุในท้องถิ่นนี้จึงถือได้ว่าเป็นสร้างวัฒนธรรมท้องถิ่นขึ้นในภายหลังซึ่งแตกต่างจากในสองพื้นที่ที่เราได้ศึกษาคือ ท้องถิ่นคอนสวรรค์และท้องถิ่นฟ้าแดดสงยาง การสร้างงานบุญในครั้งนี้ถือได้ว่าเป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นจากท่านพระครูเป็นสำคัญ **การสร้างสัญลักษณ์ที่เกิดขึ้นนี้จึงเป็นสัญลักษณ์ใหม่ที่ไม่ได้เกิดตามความเชื่อเกี่ยวกับการเคารพองค์ประกอบทางกายภาพที่มีอยู่เดิมดังเช่นที่เกิดในกลุ่มคนลาวในท้องถิ่นอื่น**

¹⁰⁴ ในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2520 - 2540

¹⁰⁵ หลวงพ่อดิเรกเกิดเมื่อวันที่ 6 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2443 โดยมีพระครูชินวาทสาทรเป็นพระอุปัชฌาย์ ท่านได้มรณภาพในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2517

¹⁰⁶ จากหนังสือ **“ศิรินุสรณ์”** ที่ระลึกในการพระราชทานเพลิงศพ พระครูญาณประยุต (หลวงพ่อดิเรก ญาณวิโร) ในวันอาทิตย์ที่ 16 เมษายน พ.ศ. 2543 เวลา 16.00 น.

รูปที่ 4.8 แสดงพระธาตุตุงเมืองเตยและแผ่นหินสลักกลดลายที่พบในพื้นที่

นอกจากนี้ หลวงพ่อศิริ ญาณวิโร นอกจากจะเป็นพระนักพัฒนาแล้วยังมีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกลมาก เพราะท่านได้รวบรวม **“วัฒนธรรมและประเพณี”** ของบ้านสงเปือยโดยการให้ชาวบ้านแต่งกายในชุดพื้นบ้านและนำเอากิจกรรมประเพณี และวิถีชีวิตต่างเอาแสดงที่ลานบ้านเพื่อที่จะได้ถ่ายรูปเก็บไว้ให้ลูกให้หลานได้เห็น ในปี พ.ศ. 2526 ซึ่งกิจกรรมต่างๆก็มีมากมายเช่น การเซ่นฝ้าย การสาวไหม การเล่นหมอลำ เป้าแคน ทอผ้า เป็นต้น ซึ่งในสมัยนั้นท่านได้บอกกล่าวกับชาวบ้านว่า **“ถ้าเอาไว้อีกหน่อยจะมีคนมาขอรูปพวกนี้ดู”**¹⁰⁷ และก็เป็นอย่างนั้นจริงๆเพราะหลังจาก 20 ปี ทางคณะผู้ศึกษาก็ได้เห็นภาพถ่ายเหล่านั้นที่ชาวบ้านเอามาให้ดูอีกครั้ง

¹⁰⁷ คำดังกล่าวของหลวงพ่อในวันนั้น ทำให้เราทราบว่าแนวคิดของท่านเป็นความคิดที่มองไปที่อนาคต และเป็นการมองอนาคตที่เกิดขึ้นจริงอีกด้วย